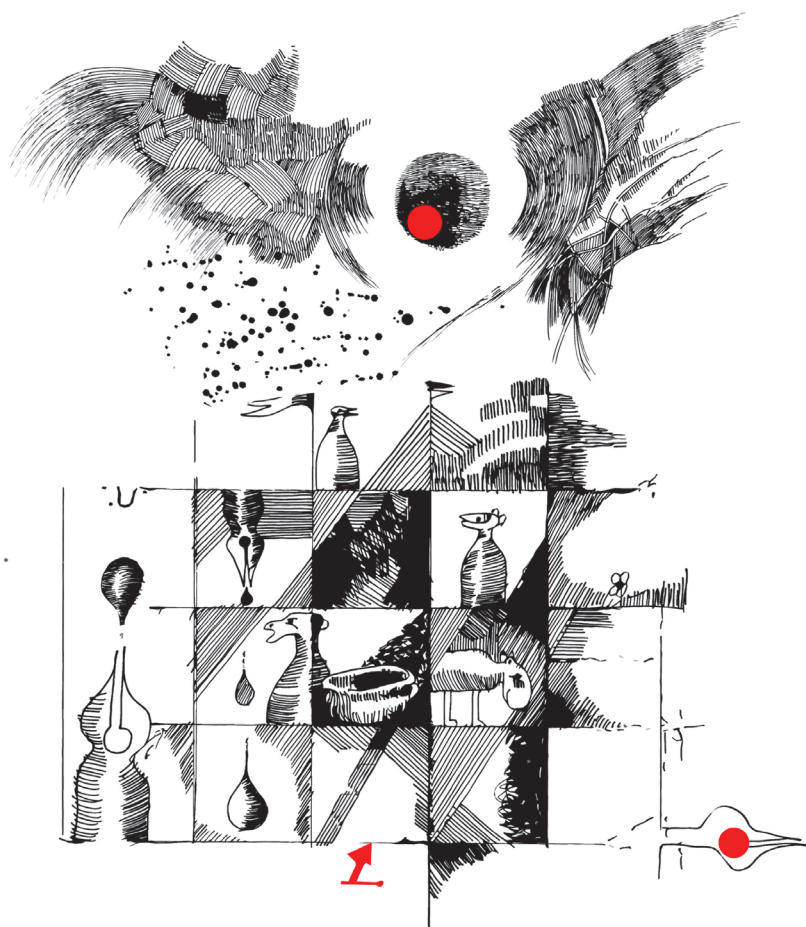

Osiris & Gondolat

A 70 éves Bácskai István
köszöntései

Osiris & Gondolat

A 70 éves Bácskai István
köszöntései

Szerkesztette

TUSOR PÉTER, PLÉH CSABA
SZANISZLÓ ORSOLYA

Budapest
2026

© Szerzők és szerkesztők, 2026

ISBN 978-963-556-713-3
ISBN e-book 978-963-556-714-0

A kiadásért felelnek a kötet szerkesztői
Tipográfia Lipót Éva
Olvasószerkesztő Gál Mihály és Szebedy Boróka
Illusztráció Fábian István
Grafika Xantus Lehel

Kiadja a Gondolat Kiadó
www.gondolatkiado.hu

Tartalom

Előszó	7
Tabula gratulatoria	13
Parainesis az ünnepre	15

privata

KUKORELLI ISTVÁN: Gondolat (könyvek) a könyvtáramban	19
FILEP TAMÁS GUSZTÁV: Anzix az utolsó békeévekből	31
FERENCZ GYŐZŐ: Zongora az útkereszteződésben	35
FÁBIÁN ISTVÁN: A makacs palimpszeszt	39
DÁNYI LÁSZLÓ: A 16-os számú osztályterem. Rendhagyó irodalomdolgozat	43

docta

PLÉH CSABA: Tényleg butulunk?	67
BOROSS OTTILIA: Valóban butulunk?	83

MEZEY BARNA: Becsületbüntetések a budai jogban	93
PUKÁNSZKY BÉLA – MAGYAR ADÉL: A fogytékosságról alkotott kép megjelenése 19. századi amerikai gyermekújságokban	105
CZABAJI HORVÁTH ATTILA: Szótárforma a neveléstörténeti munkák feldolgozásában	115
JUHÁSZ JÓZSEF: I. Sándor	135
SZÉCSÉNYI MIHÁLY: „...hisszük a biztos győzelmet”. Beszédék, levelek, versek és kétségek a világháború közepén Magyarországon, 1942–1943	143

ambo

HORVÁTH GÉZA: Deutsche Innerlichkeit és egyebek... (A tudat zsákutcája – Zöldfülű – Gyermekkorunk regénye – Méhfényben)	173
TÜSÖR PÉTER: Könyv / Róma. – Emlék(ek), Gondolat(ok) – Moravcsik Gyula és az RMTI	183
MÉSZÁROS JÓZSEF: Ne lőj a zongoristára	201
KERTÉSZ ANDRÁS: A humán tudományok alapkérdései. Chomskyánus narratíva versus chomskyánus narratíva	209
LÁNYI GUSZTÁV: Balaton. Az én szerelmes földrajzom	221
CSEHI ZOLTÁN: A könyvek anyagi és szellemi világáról . . .	243

Előszó

Bácskai Istvánt 18 tanulmány köszönti emlékkönyvében. A felkérőlevelekben közölt szerkesztői koncepció mondhatni már-már szabadelvű volt. Egyaránt vártunk személyes és tudományos, illetve a kettőt ötvöző írásokat. Játékelméleti szinten biztosan megmagyarázható, miért alakult ki közelebbi tervezés nélkül is az arányos szerkezet.

A *'privata'* fejezet 5, a *'docta'* 7, az ötvözet pedig *'ambo'* jeligére ismét 6 írást tartalmaz. Mágikus számban összegződnek, a 18 ugyanis az összeesküvés titkos kódja. Olyan konjurációé, mely a Gondolat kigondolóját lepi meg tudta nélkül saját kiadója kiadványával. A kiadói profilnak megfelelően történeti, jog- és neveléstörténeti, irodalmi és nyelvészeti, s persze pedagógiai és pszichológiai tanulmányok egyaránt olvashatók a kötetben.

Ahogy lenni szokott, mindenkit, akit kellett és illett volna, nyilván nem tudtunk felkérni írásra. Volt, akinek elfoglaltsága nem engedte most a szólást. Más nem készült el a kért időben meglepetésével. Senki ne nehezteljen ránk. István kerek egy esztendeig lesz 70 éves – sokak szerint ez az új 50 –, számtalan lehetőség kínálkozik majd az emlékek, a tisztelet, a hála, a barátság, és igen, a szeretet kifejezésére.

ORSOLYA gondoskodása révén a *Tabula Gratulatoria* igyekszik megörökíteni a lélekben köszöntők népes seregét. Ha valaki ne-

talán kimaradt volna, élve a Gutenberg-galaxis új távlataival, az e-kötetben megjelenhetnek majd, egészen 2027. július 22-ig lesz erre lehetőség.

A kötet olvasószerkesztőjének, MIHÁLYnak köszönhető a szöveg értő gondozása. Minden további szószaporítás helyett, szólnak e textusok. Először az alábbi rövid idézetekben, majd teljes valójukban. Ugyan nem tudjuk meg belőlük, ki is valójában Bácskai István, de közelebb kerülünk titkához.

„Istvánra sem mondhatunk kevesebbet, mint aki a magyar szellem lelkét, a rendszerváltozás utáni időszak szellemi zűrzavarában olyan magas szintre emelte kiadójával, kiadványaival, könyveivel, ami csak a varázslatos hipnózishoz hasonlítható. A könyvkiadással, mecenatúrával, kiadói és szerkesztői munkásságával a rendszerváltozás utáni idők posztmodern magyar Gutenbergévé vált, aki megtalálta, feltalálta és megvalósította, kikkel, hogyan, miként és milyen tartalommal lehet a magyar bölcséleti szellemet a magasságokba emelni anélkül, hogy mindezt pusztán az anyagi vonatkozásokra redukálná, de annak realitását mindig észben tartva, befolyásos támogatóktól kellő távolságot tartva. Olyan varázslat, »csoda«, amely könyvek sorain, az irodalom, a klasszika-filológia, a zene, az irodalom, a történettudomány, a politológia és a szellemtudományok szinte teljes palettáját átfogja, melybe István befogadta a jogot is.)”

„Bácskai István hihetetlenül szerény, nagy tudású, hatalmas humán érdeklődésű – iskolateremtő (irodalmi-drámai tagozat, Horváth Mihály Gimnázium) szentesi családban született...”

„Ha most visszagondolok azokra az időkre, be kell látnom, hogy ennek az intézménynek Bácskai Pista volt a Jolly Jokere. Amikor én odakerültem, ha nem tévedek, valamiféle olvasásszociológiai tanulmányokat készített, vagy piackutatási felméréseket folytatott – létezett nálunk egy erre rendszeresített csoport is –, ami a végzettségének megfelelt ugyan, de az ízlésének aligha. Ha emlékezetem nem csal, komoly kételyeket táplált akkoriban a szociológia tudomány voltát illetően.”

„Hamarosan önállósította magát. Biztosat nem tudhatok, mert nem egyszerű alkat: látszólag nyílt és közvetlen, könnyen barátkozik, jó pajtás, nem kell sokat noszogatni, odaül a zongorához (ami az Európa Könyvkiadóban nem volt, csak később gördült be az útkereszteződésekre), és nagyjából bármilyen műfajban bármit eljátszik. Énekel is hozzá, ha kell. Valójában azonban rejtőzködő alkat, önmagáról szinte semmit sem árul el, és amit kénytelenségből mégis, azt olyan többszörösen önironikus módon teszi, hogy nincs az a stílselemlés, amely kimutatná, mit mennyire kell komolyan venni abból, amit mond. Az interneten sem hagy nyomot, erre láthatólag nagy gonddal ügyel; életrajz vagy bármilyen személyes adat tiszteletre méltó módon fellelhetetlen róla.”

„A foci hozott össze bennünket, amely állandóan ment a letaposott földes pályán. István Fehér Gyurival, Gyurgyák János-sal és más barátaival jó csapatot alkotott. A foci később is mindig téma volt s az ma is közöttünk. Nem véletlen, hogy a Gondolat

Kiadó székhelye a Szentkirályi utca 16.-ban található, és a kaputelefon száma 11... Fehér Gyuritól és Gyurgyák Janitól mindig hallottam Istvánról, és tudtam, hogy a könyvkiadó szakma érdekelte, amely a Móránál és a Századvégnél kezdődött, majd az Osirisnél folytatódott...”

„Amikor legközelebb, a kilencvenes évek végén ismét találkoztunk, az Osiris Kiadót vezette Gyurgyák Jánossal. Nem sokkal később az útjaik különváltak, de engem még István hívott fel, hogy vállalnám-e Radnóti Miklós összes verseinek új szöveggondozását. Sosem sikerült kiderítenem, hogy kerültem a látóterükbe. Valószínűleg Domokos Máttyás javaslata révén, aki a kiadó irodalmi vezetője volt.”

„Istvánnal 1997 sűrű nyarán találkoztam először. Az Osiris Kiadó akkoriban a Kossuth térnél lakott. Falai között heti rendszerességgel sakkpartik folytak. István partnere Illyés Gyula, Németh László műveinek szerkesztője volt. A neves irodalomkritikus révén – fia és menyé közvetítésével – fordultam hozzá. Mi más, mint könyv kiadása végett... Kivárva az aktuális sakkparti végét (kedd vagy szerda délutánonként zajlottak, nem emlékszem pontosan), az Osiris Kossuth téri irodájában elregélém történetemet Istvánnak. Mint a mesében: egy szóra lett tükrönyomott kézirat, lett nyomda, zakatolni kezdtek a Heidelbergek, és elkészült a kötet.”

„1999-ben, egy könyv kiadása kapcsán hozott minket össze a munka – de hamar kiderült, hogy ennél sokkal többről van szó.

Nem csupán egy projekt, hanem egy olyan szakmai és emberi kapcsolat született, amely azóta is tart. Megismertem azt az embert, akiben a kiadóvezető mögött ott van a művelt jó kedélyű ember és a zongorista, a kíváncsi, az érzékeny, a finom humorral és széles látókörrrel rendelkező alkotó.”

„Bácskai István – ő az, aki nem hagyja semmibe hullni, szétfoszlani az üzeneteket. Már jó két évtizede a Gondolat Kiadó vezetőjeként a természet- és társadalomtudományok, a művészetek mellett a szépirodalmi műveket is felkarolja, a történelem, a filozófia, az emberi gondolkodás minden területét feltérképezi elhallgatások, kényszerű ferdítések nélkül, a *gondolat, a független gondolkodás* tiszteletének igényével.”

„Könyvet írni és publikálni: nagy kaland. Könyvét a szerző írja, de egyedül ez sem megy” – írtam a *Magyar sorsproblémák* című könyvem kezdő, köszöntő soraiban. Ebből a köszöntésből kimaradt Bácskai István. Nem feledékenységből, hanem tapintatból – nem akartam a zaklatott hálámmal megterhelni Bácskai Istvánt, aki vállalta hányatott sorsú kéziratom kiadását.”

„Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 2014-ben a humán tudományok alapkérdéseivel foglalkozó konferenciasorozatot bocsátott útjára. Bácskai István támogatta és a gyakorlatban elősegítette, hogy létrejöjjön egy olyan könyvsorozat, amely közreadja e konferenciák anyagát.”

„Pista azonban minden, kis-, közép- és nagypályán született labdarúgó – és mellesleg kitűnő „kéz”- és lábteniszező is volt (van). Eme képességeinek és tehetségének kiadói munkássága mellett mindmáig bizonyágtételét adja...”

Tollite, legite!

TUSOR PÉTER, PLÉH CSABA

Tabula gratulatoria

Aradi Zsuzsa
Balogh Teréz
Barabás András
Bélteki Ferenc
Bencsik Andrea
Berényi Gábor
Berkecz S. József
Bod Barnabás
Boros Judit
Böröczki Tamás
Brezovai István
Csepeli György
Csomány Mária
Csúri Anna
Eőry Zsófia
Erdei Ilona
Erdész Ádám
Fazekas Mária
Fehér György
Fodor Pál
Frenyó Zoltán
Gáspár Sándor

Gazdag Ferenc
Gy. Horváth László
H. Bagó Ilona
Hajdú József
Hajnáczy Tamás
Horváth Albert
Horváth Borisz
Horváth Sára
Jeszenszky Katalin
Juhász Zsuzsanna
K. Szabó Erika
Kállay Judit
Kardos Erzsébet
Kelecsényi László
Kiss Edit
Környei Anikó
Környei Gábor
Lasky Katalin
Lázár Kovács Ákos
Lelkes Aurélia
Nádor Judit,
Nagy Ágnes

Nagy Zsejke
Paulheim Gáspár
Pintér László
Rádai Zita
Rovó István
Sebestyén Atala
Simándi Irén
Simos József
Sipos Júlia
Skrapits László

Szabó Ibolya
Szabó Piroska
Szász Eszter
Székely-Mádai László
Szentkirályi Sándor
Tóth József
Tóth László
Tóth Oszvald Zsuzsanna
Vida Ákos

és sokan mások

Parainesis az ünnepre

Kedves Bácskai úr, boldog születésnapot ülj ma!
Úgy hírlík: ma időszerű lett, hogy eképp cselekedjél,
mert ez tűnik a leghelyesebbnek, s illik e naphoz.

Bácskai Istvánnak boldog születésnapot adjon,
még ugyanannyit az Úr, mint amit eddig adott,
mert szívesen kiutalta a fénylő éteren átal,
hisz csak az éteren át érkezik isteni kegy.
Isteni kegyből béke övezzen e máj napon, de
hagyjuk, hányadik év... számolgatni minek...
Üsd a vasat csak a könyvkiadásban, mint ahogy eddig –
és könyvek sora jön (ismert *gondolat* ez).
Hagyd, hogy az ünnepedet vigalom meg öröm koszorúzza,
jókedv lengje be, és messze kerüljön a bű.
Tágterű, öblösített poharakba ezért csurig öntsed,
nagy poharakba, a bort – így üld ünnepedet!

Disclaimer:

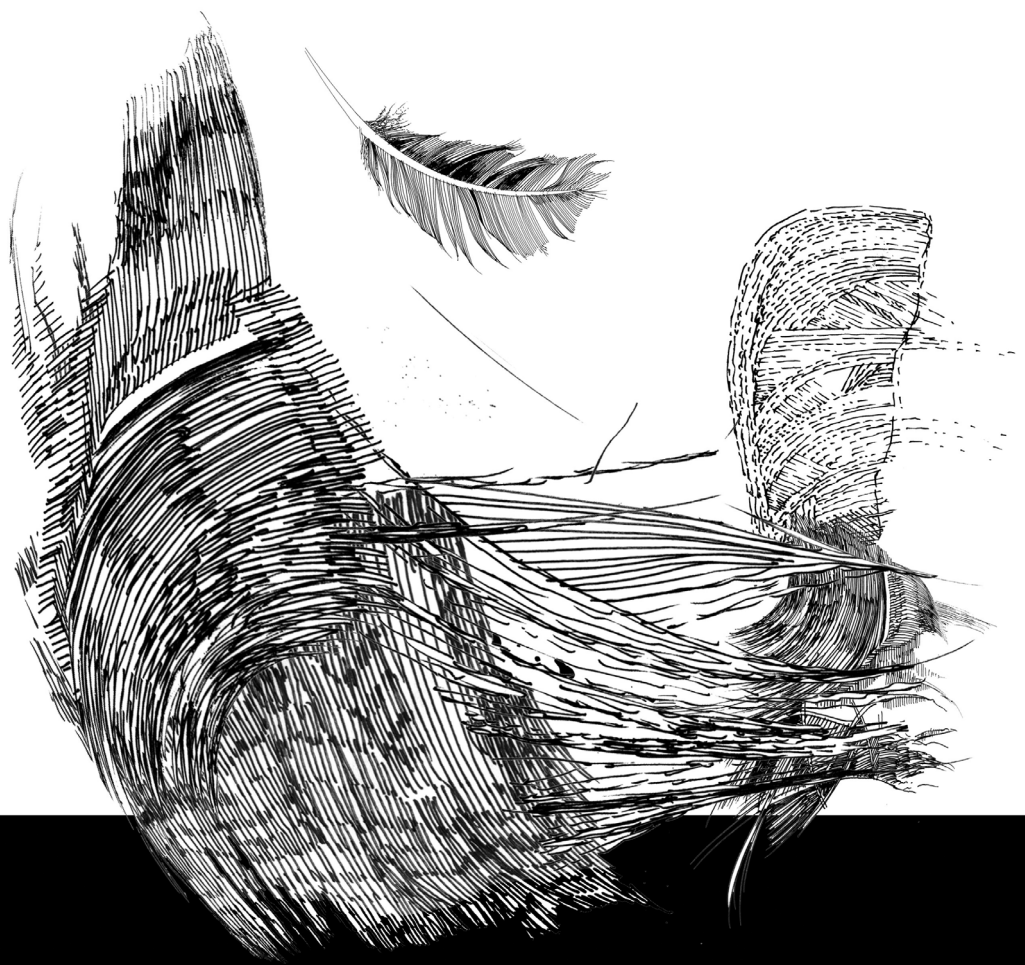
Nem mondom, hogy a fenti *parainesis* épp nem a „versnek kedvéért” született, de azért Te hajolj a szavamra...

Itt lesz vége dalomnak – mégpedig ezzel a sorral.

MEZŐSI MIKLÓS

privata

Gondolat (könyvek) a könyvtáramban

KUKORELLI ISTVÁN

1. kocka: a Budaörsi úti kollégiumban

A Budaörsi úti kollégiumban együtt voltunk kollégisták, a kollégiumot (mai nevén a Kőrösi Csoma Sándor Kollégium) a Kádár-korszak „ajándékozta” 1968 után a rendszer keretei között mindig lázongó ELTE-nek. Eredetileg munkásszállónak épült, és valóban inkább diákszálló volt, mint kollégium, bár mindent megtettünk, hogy kollégistának érezzük magunk.

A kollégium himnusza, ha jól emlékezem így szólt: „Ez a nagy ház, bölcsész, jogász, TTK-s lakhelyt képez, / e három csapat, ha néha összekap, sör mellett együtt érez. / Zajlik itt az élet, megállni nincs idő, / a kollégium süllyed, a porta egyre nő, / és ha reggel néha lekéssük a buszt, / fohászkodunk nagyot, most segíts Zeusz!” A hatalmas telken ugyanis ajándékba kaptunk egy Zeusz-szobrot...

A kollégium zömét az ELTE akkor még csak három kara adta, de laktak itt gyogyepedagógusok, sok-sok vietnami és az akkori „harmadik világ” (főként Afrika) képviselői is. Háromfős szobákban folyosónként egy-egy zuhanyzóval. A jogászok a 7–10. emeleten, a bölcsészek emlékeim szerint az 5–6. emeleten. A foci hozott össze bennünket, amely állandóan ment a letaposott földes pályán. István Fehér Gyurival, Gyurgyák Jánossal

és más barátaival jó csapatot alkotott. A foci később is mindig téma volt s az ma is közöttünk. Nem véletlen, hogy a Gondolat Kiadó székhelye a Szentkirályi utca 16.-ban található, és a kapu-telefon száma 11.

Az egyetem elvégzése után nagyjából egy-két év késéssel hagytuk el a kollégiumot. Addigra már felépült a B és a C épület karokra bontva. Komoly foci pályák is épültek. István 1981-ben végezte el a bölcsészkart, mellette a szociológiát, és „kultúrmenedzser” diplomát is szerzett. Pár év szünet következett, bár Fehér Gyuritól és Gyurgyák Janitól mindig hallottam Istvánról, és tudtam, hogy a könyves szakma érdekelte, amely a Móránál és a Századvégnél kezdődött, majd az Osirisnél folytatódott: valódi könyvkiadóvá képezte ki magát.

2. kocka: a Századvéghez, 1994-től az Osiris Kiadóhoz kapcsolódik

A Századvég Politikai Iskolát és vele a kiadót Stumpf István és Gyurgyák János alapították 1990-ben, a különválás 1994-ben történt meg. István egy évtizeden keresztül igazgató volt a kiadónál. Ekkor már sűrűn találkoztunk. Könnyű dolgunk volt, mert az Osiris Kiadó az Egyetem térre, a jogi karral szemben lévő épületbe költözött, néha átintezgettünk egymásnak az ablakból.

1992-ben még a Századvég Kiadónál jelent meg a rendszer-változás utáni első *Alkotmánytan* kötet, és ezzel indult el a kiadó tankönyvsorozata. A tankönyv felelős szerkesztője a sajnálatosan korán elhunyt Gábor Luca volt, akit sokan a világ egyik legjobb szerkesztőjének tartottunk. Sokszor jártam át a kiadóba, mert a

tankönyv szinte minden évben megjelent, lévén minden jogi kar ebből tanulta az alkotmányjogot (1992–2002 között hat átdolgozott kiadás jelent meg, az utolsó 2007-ben már *Alkotmánytan I.* címmel). Jó volt belépni a kiadóba, mert igazi szellemi műhelybe toppant az ember, és Istvánnal, a felelős vezetővel beszélgetni a mindig téma foci kívül a világ dolgairól.

3. kocka: a Gondolatnál

István 2000-ben vette át a nagy múltú Gondolatot, és igazgatja, menedzseli azt immár negyed százada. A barátság mellett azóta lényegében munkakapcsolatban vagyunk, tanítványaim, egyetemi munkatársaim PhD-dolgozatait és más arra érdemes munkáit a kiadóhoz kommandálom, gyakran lektorálom, vagy ajánlásokkal látom el, néha bemutatom például a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

Az egyik legkedvesebb polcom a Gondolat Kiadó ismert logójával ellátott, a tanítványok és a kollégák kedves szavaival „dedikált” polc, amely döntően három egyetem (ELTE, Győr, KRE) munkatársainak könyveit tartalmazza (például Klein Tamás, Haraszi Katalin, Papp András László [ELTE], Erdős Csaba, Egresi Katalin, Smuk Péter, Kelemen Roland Győr, Köbel Szilvia, Móré Sándor, Nagy Péter [KRE]).

Néha személyesen elkísértem a jövőző szerzőket, mert Istvánnak jó humora van, ő arra is képes, hogy meggyőzze a sikeren kételkedőket. Így történt ez kedves győri munkatársam – és ma már szerzőtársam –, Szoboszlai-Kiss Katalin esetében is, akinek kötetéből – *Miről beszélek, amikor a görögökről beszélek* (2023) – sikerkönyv lett.

István szobájában ott áll egy zongora, nemcsak dísznek, hanem gyakorta odaül mellé, és játszik. Szülővárosában, Szentesen zene-
tagozatos iskolákba járt, a zene hozzá tartozik színes egyéniségé-
hez, széles műveltségéhez.

A 4. kocka a legszemélyesebb

Két könyvem jelent meg a kiadónál: *Hány éves az Alaptörvény?* (2017) és a *Bibó István láthatatlan alkotmánya* (2019). Két meglepetéskönyvvvel is megajándékozott a kiadó: az egyik a 65 évem előtt tisztelgő *A szabadságszerető embernek – Liber amicorum* (2017) című kötet, amelyben közel száz szerző köszöntött, életem szép pillanata volt bemutatója az ELTE teltházas aulájában; a másik, a 70. születésnapra meglepetéskötet a *Kukorelli-kommentár* címet viselte, és 2022-ben a Bibó Szakkollégiumban vehettem át. Sok kedves személyes köszöntéssel, feledhetetlen élményként emlékezem rá. Sűrűn lapozgatom és töprenkedem, hogyan is lett kommentár belőlem. Köszönöm, István a gyönyörű köteteket!

Ünnepi könyvheteken és a „Csekonicsban” az elmúlt évek jogi könyvszalonjain gyakran dedikálhattam a könyveim, megtisztelő volt. Alig akadt olyan könyvhét, amikor ne találkoztunk volna.

Az elmúlt 25 évben a Gondolat Kiadó Magyarország egyik legjelentősebb irodalmi-kulturális vállalkozása lett.

Kedves Pista! A barátság mindig kedves, mondja a régi latin közmondás. Az idősebb jogán hozzátenném, a barátság marad, sőt erősödik. Szeretettel öllelek, és kívánok boldog születésnapot! Isten éltesse!

Anzix az utolsó béke évekből

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Az bizonyára nem állítható, hogy a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése ellenálló-, netán forradalmi központ lett volna az 1980-as évek második felében. Az eredeti rendeltetése természetesen nem is ez volt. Azt azonban biztosan kijelenthetem, hogy a rendszerváltást megelőző években a cég egyik helyiségében (a Kiállítási Gyűjtemény nevű részlegünknek, azt hiszem, az alagsorában) működött az első legális, ám ellenzékinek tekinthető képződmény, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, vagy legalábbis az egyik csoportja (a BZSBT-nek nyugdíjas munkatársunk, a gyűjtemény korábbi vezetője, Morvay Laci bácsi volt az egyik ötletgazdája és a legagilisabb szervezője). Aztán azt is, hogy ha az akkor fönnálló intézmények között utólag versenyt indítottak volna, melyiknek volt ott több munkatársa az 1987-es lakiteleki találkozón, az egyesülés viszi el a pálmát. Pontosan annyian voltunk, ahány gyülekezetnek János elküldte apostoli üdvözlését Pátmosz szigetéről – vagy mint a gonoszok. Tudomásom szerint egyikünk kivételével mind meghívottként (az az egy feleség minőségben). Ezt, hogy meghívottként, azért teszem hozzá, mert Lakitelekre akkor, ahogy a szervezők előre megmondták, száz embert invitáltak, előre összeállított lista szerint. A Lakiteleki nyilatkozatot száznyolcvanegy ember fogadta el ott a helyszínen, gondolom, számuk nem nőhetett utólag

[mosolygó emotikon helye]; ez abból következett, hogy aki hírét vette a tanácskozásnak, s útnak indult, azt a színhelyről, a sátorból nem fordították vissza. A Kiállítási Gyűjteménybe meg a központba, a Vörösmarty téri régi és régen fölrobbantott tízemeletes irodaház legfelsőbb szintjére rendszeresen bejártak a Budapesten megforduló erdélyi, (pontatlan, de általánosan használt kifejezéssel) felvidéki magyar írók, többen közülük nálunk találkoztak először. Amikor egyszer Grendel Lajos járt ott, szoltam az egy szinttel lejjebb, a Magvető Kiadó szerkesztőjeként dolgozó Bodor Ádámnak; a majdani Kossuth-díjas írók – régóta nagyra becsülték egymás műveit – a propagandaosztályunkon ismerkedtek meg, az osztályvezető szobájában ültettem le őket. Ha egy kicsit szóhoz jutok magamtól, följegyzem, kiknek volt ez a helyiség egymás után a székhelye, de az már sosem derülhet ki, hogy melyikük hivatali idejében történt ez. Az is itt említendő, hogy a szomszédos országokbeli magyar nyelvterület több pontjára sikerült könyveket eljuttatnunk azokban az években. És az is, hogy én magam – mindegyik főnököm, az igazgató, Zöld Ferenc meg az egymást váltó osztályvezetők mindenre kiterjedő támogatásával és Húbert Ferenc barátom és munkatársam gyakorlati segítségével – kiállítást szervezhettem a Bohumil Hrabalról készült és a Ryszard Kapuściński *által* készített fotográfiákból. Mindkét alkotó Budapestre repült a megnyitóra, mindkét – az egyetemisták akkori Eötvös-klubjában, a mai Centrál kávéházban megrendezett – kiállítás igen sikeres volt, a helyiségben mozdulni sem lehetett a tömegtől, de igazgatóknak *csak* a Kapuściński-kiállításról kellett (ha nem tévedek, rögtön a megnyitó utáni napon) igazoló jelentést írnia akkori magasabb földi hatalmának. A diktatúrák természetét érzékletesen ábrázoló, annak a régi világnak az utolsó éveiben világhírű lengyel író-riporter ugyanis már akkor, amikor

néhány hónappal korábban Varsóban megkerestük azzal, hogy kiállítanánk a „harmadik világban” készült fotográfiáit, azt kérte: a megnyitón legyen ott Csoóri Sándor, Konrád György és Lezsák Sándor – magyar részről pedig Csoóri tartsa a megnyitó-beszédet. Már nem emlékszem rá, mondtam-e neki akkor, hogy körülbelül ez az a három név, amelyeket éppen le sem lehet ma írni Magyarországon a legális sajtóban, de természetesen így lesz, ahogy mondja; valószínűbb, hogy mondtam neki, bár ezt nyilván eleve tudta. Ennek az utóbbi kiállításnak némileg konspirációs jellege volt, már évtizedek óta nem jutott időm rá, hogy röviden leírjam a történetét. Most csak annyit: felettes szervünk, a Kiadói Főigazgatóság nem adott engedélyt a kiállítás prospektusának – melyhez Kapuścińskié mellett egy Csoóri-szöveg is született – nyomtatására, de ezt már nem merészelte nemhogy írásba adni, de kimondani sem; egy ilyen közlést akkor már a kultúráirányítás hivatalnokai is illetlenségnek tartottak volna. Az utolsó napokban kérdésekre közölték, hogy a válasz a pártközpontban van. Végül mindent sikerült megvalósítanunk, amit akartunk. A prospektus is megjelent, Kapuściński magyar vonatkozású írásával: a lengyel író a fotográfiáról és a saját képeiről szóló vallomását Moholy-Nagy László emlékének ajánlotta. Természetesen Csoóri kieszéjét sem hagytuk veszendőbe.

Mindezek, hogy eufemisztikusan fogalmazzak, valóban nem voltak az egyesülés rendeltetészerű feladatai. Ahogy az intézményről 1987-ben megjelent könyvben (amelynek első, *A magyar könyvkultúra története 1945-ig* című tanulmányának megírására Fülöp Gézát, az ELTE Könyvtár Tanszékének legendás vezetőjét sikerült megnyernie – gondolom – Zöld Ferinek) olvasható: „A Magyar Népköztársaság törvényei és jogszabályai szerint az Egyesülés nem irányító szerv, még átruházott jogkörben sem

gyakorolhat felügyeleti jogokat.” Érdekvédelmi vagy érdekképviselési intézménynek mondhatnánk, amely a benne tömörült harmincnál több könyvkiadó és az öt könyvterjesztő vállalat közös akaratát igyekezett képviselni. Hozzánk tartozott a központi könyvpropaganda, a tömegkommunikációval és a közművelődési intézményekkel való kapcsolattartás, az országos könyvünnepek, például az Ünnepi Könyvhét szervezése. Az egyesülés jelentette meg a *Könyvvilágot* és egy három világnyelven kiadott könyvszemlét s a megelőző év kiadványait rögzítő könyvjegyzéket. Évente megrendezte a Szép Magyar Könyv versenyt. A Kiállítási Gyűjteményünk három-három példányban kiállítási célokra ingyenesen megkapta az összes – együtt gyakorlatilag a teljes intézményes könyvkiadást lefedő – tagvállalat mindegyik kiadványát. Ezekből rendeztük azokat a kiállításokat Szlovéniában, Horvátországban, a Felvidéken, az utolsó években pedig Kárpátalján is (Erdélybe és a Vajdaságba nem juthattunk el), amelyeknek anyagát a cég a közreműködő ottani intézménynek, könyvtárnak adományozta. A kiállításoknak ez a sorozata igazgatónk, Zöld Ferenc szívügye volt.

Ha most visszagondolok azokra az időkre, be kell látnom, hogy ennek az intézménynek Bácskai Pista volt a Jolly Jokere. Amikor én odakerültem, ha nem tévedek, valamiféle olvasásszociológiai tanulmányokat készített vagy piackutatási felméréseket folytatott – létezett nálunk egy erre rendszeresített csoport is –, ami a végzettségének megfelelt ugyan, de az ízlésének aligha. Ha emlékezetem nem csal, komoly kételyeket táplált akkoriban a szociológia tudomány voltát illetően. Igaz, ami igaz, én mostanában munkaköri kötelességből viszonylag sok olyan szociológiai tanulmányt olvasok, amelynek nincs köze a tudományhoz. Volt úgy, hogy eszembe jutott: lehetett Istvánnak némi igaza akkoriban.

Átlátta már az élet bonyolultságát, szemben velem. Függetlenül attól, hogy az élet szüntelen büntetés és haszontalan lecke – ezt, ha nem tévedek, Csécsy Imrétől tudom, ő írta le nyolcvan vagy száz évvel ezelőtt –, talán nem a diszciplína bosszújaként kell elkönyvelnem, hogy később rangos szociológiai munkákat kellett kiadnia.

Amikor meghalt a Kiállítási Gyűjtemény vezetője, helyét Istvánnak kellett átvennie. Később elment az egyesüléstől a propagandaosztály vezetője: nem lehetett vagy nem volt érdemes mást kinevezni erre a posztra, mint őt. Akkor lett a közvetlen főnököm.

Itt vagyok bajban. Ha kronologikusan és tényszerűen akarnám leírni, mi és mikor történt az egyesülésben, amikor ott dolgoztam, emlékeimet másokéival kellene alátámasztanom, legalább összevetnem, de inkább korrigálnom. Az akkori kollégáim közül sokan nem élnek már, s akit még megkérdezhetnék, arról sem tudom, hol keressem. Ma már csak egyvalakivel szoktam találkozni olykor az ottaniak közül. Bácskai Pistához viszont nem kopogtathatok be azzal, hogy kontrollálja a memóriámat, hiszen éppen az ő titokban készülő Festschriftjébe írok valamit...

Volt az akkori ötleteim között olyan, ami – például az említett Hrabal- és Kapuściński-kiállítások – beilleszthető volt az egyesülés programjába. Ami nem illett oda, a főnökeim – és az osztály két munkatársa: Pálosné Kozma Erika és Rákosi Andrea – annak megvalósításában is segítettek. Az „én időmben” a propagandaosztály vezetője előbb Kelen Károly volt – vele sikerült egy időre megújítanunk a könyvheti prospektusok anyagát is –, utána Kertész Margit, végül Bácskai. Az időpontok, amikor váltották egymást, összemosódnak. Az biztos, hogy István idejében már reccgtek-ropogtak a rendszer eresztékei.

Szellemi integritásom talán legfontosabb alapja a protestáns etika volt; óvakodnék az elhamarkodott állítástól, hogy a munkaköri leírásomban szereplő feladatok teljesítését tartottam akkoriban elsődlegesnek. Emlékszem említett vezéreim egy-egy megrovó-megértő-megbocsátó mosolyára is; volt úgy, hogy nem tudtak bejutni a szobájukba, mert ott éppen lapot szerkesztettünk. Esetleg egy időben négyet: a festő-grafikus Vásárhelyi Antal egyszer-szer ott rakta össze *Hiúny* című szamizdatlapját. Volt teendőnk a nyugat-európai emigráció legfiatalabb nemzedékének Németországban kiadott *Motolla* című orgánumával is, amelynek álnéven az egyik budapesti szerkesztő-munkatársa voltam. Emlékezetem szerint B. Kiss Tamással és Tamási Orosz Jánossal¹

---

¹János barátomnak, aki sokat járt be annak idején az egyesülésbe, és az alább emlegetett rádióműsornak állandó szereplője volt, megmutattam ezt az írást, hátha kiszűr benne valamilyen tárgyi tévedést. Nem talált ilyet, de kiegészítette személyes emlékével: „Egy születésnap – gondolom – akkor kerek, ha a köszöntésekhez az ünnepelt életének alkalmi vendégei is csatlakoznak. Így tennék most én is, egy anekdota erejéig – ha már egyébként is szoba kerültem barátom kéziratában, aki amúgy megtisztelt azzal a korántsem örömteli feladattal, hogy a leírtak néhány közös epizódját vessem össze megkopó memóriámmal. Nos, egy lábjegyzet (ami itt lennék kéretlenül) feladata nem a fecsegés, így a történetre szorítkoznék – bár annyi még kikívánczik belőlem, hogy kétségtelenül volt annak némi diszkrét bája, amikor az említett rádiós ismertetések során a Lenin körút tözsomszédságából (merthogy ott rögzültek a felvételek) az éterbe szökött Peéry Rezső neve... Ám az ígért történetre térve: asztalom fölött, ma is, egy Hrabal-fotográfia függ a falon, amaz emlékezetes kiállítás emlékeként (valamint, a szoba másik pontján, egy Kapuściński-kép, s mindkettő eredeti aláírással büszkélkedhet). Ebből a Hrabal-dedikáció az érdekesebb, a mai napig hatásos, ha olykor elmesélem, egy ahhoz hasonló apropó kapcsán, mint ez a születésnap köszöntés. – Egy lábjegyzet nem bírhat szépirodalmi stíllel, ezért csak itt-ott jelzem annak lehetőségét. A Hrabal-kiállítás megnyitása után a rendezvény – aznap este – a Bajor Királyi Sörözőben zárult. Mi barátommal (Gátfalvi István poéta-fotográfus, ma már leginkább albérletes sírhantlakó) korábban érkeztünk,

is dolgoztunk ott alkalmyszerűen az egyetemi-főiskolai tanács *ef-Lapok* című folyóiratán, amely elsőként kapta meg közlésre az akkor alakuló MDF híres Erdély-jelentését, aztán Jánossal az egyik legálisan megjelenő és piacra kerülő, már új szemléletű folyóira-ton, az *Unión*. Utolsó ottani évemben pedig elkezdtük szervezni a magyar fővárosban megjelenő, középpontjába a csehszlovákiai

---

s úgy döntöttünk, elugrunk még valahová. A sötét utcán pedig hirtelen kiszúr-tuk Hrabalt, aki egyedül közeledett a söröző irányába. És hirtelen azzal szembe-sült, hogy a gyér forgalmú, nem túl bizalomgerjesztő mellékutcában letámadja őt két gyanúsán vidám alak, a róla készült fotográfiákat lobogtatva, és arra kéri-k, kézzel-lábbal, mutogatva, hogy írja alá azokat. A cél érdekében egy golyóstollat is előkapartak, ami – tudjuk jól – nem túl szerencsés megoldás egy fénykép ese-tében. Végül kötelnék állt, ha nem is igazán őszinte mosollyal, s egy parkoló autó motorházának tetején aláírt két-három képet; nekem, ami a falamon lóg, »a söröskorsót szájához emelő író arcképe macskajajra készülődés korából« című (legalábbis általam-című) kép jutott. Nota bene: a barátom nagyon szerette volna azt, de enyém volt a golyóstoll. Illene, hogy itt legyen a vége, de az igazi csattanó csak most jön: bő fél óra múltán, amikor Hrabal már vélhetően megnyugodva szemlélte az asztalnál ülőket és a sörkínálatot, betoppant az inént látott két gya-nús alak, csapzottan, sietve, s helyet foglaltak az asztal mellett. Azt gondolom, Hrabal – ha nem is embertelen ideig, de – sokáig eltűnődött a magyar rajongói néplélek sajátosságán: ha egyszer tudták, hogy ide jönnek-jöhetnek, akkor miért kellett neki a sötét utcán, halovány lámpafény mellett, alig működő golyóstollal pár róla készült fotográfiára kaparni a nevét, egy kétütemű, bontásra váró vete-rán autó motorházának fedelén?» – Ehhez azt kell hozzátennem, hogy Hrabal-nak háromnapos programot szerveztünk akkor, s eddig úgy tudtam, egyetlen percre sem maradt egyedül. Ezek szerint mégis volt egy rövid időszak, amikor meglepett hívei elől, talán azért, hogy olyan magyarokat is láthasson, akik nem veszik észre feje fölött a láthatatlan glóriát.

Az adott órában rajtam kívül legalább négy embernek kellett volna ott lennie körülötte: a két nem hivatalos dunaszerdahelyi társrendezőnek: Szigeti László-nak, aki épp abban az időben készített vele kötetterjedelmű interjút, s a fotográfusnak, Hrapka Tibornak, továbbá Varga György műfordítónak és a kiállítást magyar részről megnyitó Mészöly Miklósnak – Filep Tamás Gusztáv.

magyarság ügyeit állító kisebbségtudományi szemlét, a *Regiót*. Mindezen orgánumok szerzőivel és szerkesztőivel volt zsúfolásig tele a propagandaosztály három szobája.

Az asztalomon egzotikus rendetlenségben gyűltek, egymásra rakódtak, majd tornyosultak a kiadók által bemutatásra megküldött kiadványok, köztük-rajtuk kézírathalmok, esetleg mosatlan kávéscsészék, diametrális ellentétben a két szobatársam környezetét uraló renddel. Ez a kép, mely bizonyára nem azt sugallta, hogy a helyiségben rendszeres és módszeres könyvnepszerűsítő munka folyik, Bácskai szaktárs osztályvezetői korszakából maradt meg bennem. Nem véletlen, hogy ez a „kiválólag” nyugodt, kiegyensúlyozott, derűs (legalábbis mindig annak látszó) ember¹ egy alkalommal tettelegességre szánta el magát. Tűnődve állt meg az asztalom mellett, talán ott döntött, hogy pedagógiaiilag helyes, amit tenni fog – és egyetlen mozdulattal a földre borított-sodort róla mindent. Természetesen azonnal fölhördültem: ebben a pillanatban kilépek az intézményből. Tévedés – mondta István –: ő fog kilépni. Bementünk Zöld Férihez, beszámoltunk neki az esetről; nem örült a fejleményeknek, de úgy láthatta, a hirtelen támadt antagonizmus föloldhatatlan. Döntsük el magunk között, hogy melyikünk adja be a felmondását!

Mind a ketten mélyen magunkba néztünk. Megállapodtunk abban, hogy nem egyikünk vagy másikunk távozik a cégtől, hanem mindketten. Én beláttam, hogy elvettem a súlykot, ő

---

¹ A poéta-irodalomtörténész-műfordító-szerkesztő stb. Tóth László, akinek ő a Kiállítási Gyűjteményben munkaadója volt, mostanában pedig könyvei kiadója, így jellemezte őt ezekre az évekre emlékezve egyik nekem írt levelében: „Jó kedély, vidámság, nyitottság mindenre. Széles látókör, nagy tudás, sebes észjárás, ritka-gyors szellemi és fizikai mozgékonyság. [...] Főnökként is mindenben segítőkész barát [...]”

meg talán azt, hogy akciója előzménytelen volt, végtelen türelme folytán nem szólt korábban, hogy amit lát, tűrhetetlen. Mindkettőnknek vállalnia illett a felelősség egy részét. Nagy egyetértésben visszamentünk az igazgatóhoz: a dolog morálishoz csak úgy oldható meg, ha mindketten vesszük a kalapunkat.

– A manóba!² Ezt remekül kitaláltátok – így igazgatónk.

Úgy rémlik, rögtön konyakot hozatott, s mindketten maradtunk az egyesülésnél. Nem sokáig: a dolog hamar élesbe fordult, kezdődtek a forradalmi idők.

Mindvégig volt egy háromperces könyvajánló rádióműsorunk – a Petőfi sugározta 18.55-kor. Az ismertetőket évekig magam gyártottam, sokszor fülszövegekből és egyéb ismertetőanyagokból, máskor saját kútforrásból, ilyenkor volt úgy, hogy – noha a bemutatott könyvben nem szerepelt – elrejtettem bennük egyéb információt. Például az emigráns író, Peéry Rezső nevét, akire az akkori viszonyok között nem volt illő itthon emlékezni. A régi rendszer utolsó éveiben maga az illetékes rádiószerkesztőség javasolt változtatást – pontosabban eldöntötte, hogy megváltoztatja a műsort –: ezután ne személytelen szövegek hangozzanak el, hanem más-más recenzensek írják meg és olvassák föl a méltatást. Megszerveztük. Egyszer csak szóltak a szerkesztőségből, hogy bizonyos magasabb szempontból szűrni kell azoknak a személyét, akik a műsorban szerepelnek. Mik ezek a szempontok? Némi kertelés után az egyik szerkesztő kereken és diadalittasan kimondta: aki ott volt Lakitelken, az nem olvashat fel a rádióban. A magam részéről ezt rövidre zártam azzal, hogy én is ott voltam Lakitelken, magyarul: én magam sem kerülhetnék adásba, pláne nem adhatnám le rendszeresen a szövegeket. Erre – meg-

---

² Ez itt természetesen eufemizmus – Filep Tamás Gusztáv.

lepő módon – elhallgattak, ám kétségtelen, hogy így is volt, akit letiltottak. Két személyt, ha nem tévedek. Egyikük legálisan az Európa Kiadónál dolgozott, illegálisan pedig a „demokratikus ellenzék” reprezentánsa volt. Őt egyébként nem én, hanem maga a kiadója kérte föl a nekünk küldendő ismertető írására, de a műsor időtartamának megfelelő negyven sor helyett rendszeresen és módszeresen százhuszat adott le. Az írásait megpróbáltuk lerövidíteni, de a szerkesztőség a meghúzott szövegeket sem engedte át. Ma sem tudom, ennek politikai oka volt-e. A szerkesztők, amennyiben nem csal emlékezetem, az írások bonyolultságára hivatkoztak, s igaz, ami igaz, az illető filozófia szakot végzett Kolozsváron, még azt sem tartom kizártnak, hogy filozófusnak gondolta magát. Egy másik recenziünk a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetében dolgozott, s azt hiszem, volt valamilyen lelki beszédhibája. Nagy ember lett belőle '89 után, évtizedekkel később aztán kiderült róla, hogy a román biztonságiak beszervezték, s Magyarországra költözése után is szállított nekik anyagot.

A cikkek megírásáért és felolvasásáért a rádió honoráriumot fizetett, sok barátunk élt a lehetőséggel, sok (főleg Erdélyből) áttelepült-átmenekült ismerősünknek tudtunk biztosítani némi kenyérrevalót és megszólalási lehetőséget. Mégis előfordult, hogy másnapra nem volt leadható szövegünk. Ilyenkor Bácskait vagy engem az osztályunkon dolgozó lányok bezártak a főnöki szobába, s addig nem jöhettünk ki, amíg meg nem született a másnapi negyven sor. Úgy kellett legyen, hogy első lektorként elolvastuk egymás írásait. Arra ugyanis világosan emlékszem, egyszer Szekfű Gyula *A magyar állam életrajza* című műve 1988-ban kiadott reprintjéről írtam (Szekfű újrakiadása akkoriban kezdődött el). A történész származásáról affélét, hogy a polgári osztályból

„vétetett”, nem lehetett mondani. István azt javasolta, hogy az idézőjelben szereplő szót cseréljem ki valami kevésbé fennköltre, mondjuk arra, hogy „származott”.

Nem kedvelte a túlsorduló érzelmeket.

Kitűnő munkatársunkról, a maga polgári nyugalmaiból kimozdíthatatlan, ám az egyik legintranszigenesebb ellenzéki csoporthoz tartozó Schweitzer Pál irodalomtörténészről – Adyról monográfiát írt, és ő fordította magyarra Thomas Mann naplójának egy részét – mondta egyszer Bácskai Pista: azt becsüli benne, hogy olyannak látja a világot, amilyen.

Gondolom, világos, mit akarok mondani róla: ő is ilyen volt.

Zongora az útkereszteződésben

FERENCZ GYŐZŐ

Kapcsolataink térképén hosszabb-rövidebb utak futnak párhuzamosan, egymásba torkollanak, elkanyarodnak, keresztezik egymást. Vannak sugárutak és ösvények, csomópontok és zsákutcák, de csak visszamenőleg rajzolódnak ki a főbb irányok. Amelyek nem mindig sztrádákon vezetnek. Bácskai Istvánnal rokon pályán, de más sávokban mozogtunk. Ezek a sávok azonban olykor keresztezték egymást, és az én térképemem mindig nyomot hagytak.

Először a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának változó világában találkoztunk. Ő akkor került az önmagát piaci alapokra helyező, de régi fényét még biztosan őrző Európa Könyvkiadóba, ahonnan én éppen távolodóban voltam. Mi, szerkesztők – voltunk néhányan közel egykorú fiatalok – érdeklődéssel figyeltük, ahogy egy nemcsak számunkra, hanem a kiadó számára is ismeretlen feladatot kell megoldania. Mi a könyvek hagyományos előállításával, ő a könyvkiadás üzleti oldalának megújításával foglalkozott. Azt hiszem, ekkor kapcsolódott be a könyvszakmába.

Hamarosan önállósította magát. Biztosat nem tudhatok, mert nem egyszerű alkat: látszólag nyílt és közvetlen, könnyen barátkozik, jó pajtás, nem kell sokat noszogatni, odaül a zongorához (ami az Európa Könyvkiadóban nem volt, csak később gördült be az útkereszteződésekbe), és nagyjából bármilyen műfajban bármit

eljátszik. Énekel is hozzá, ha kell. Valójában azonban rejtőzködő alkat, önmagáról szinte semmit sem árul el, és amit kénytelenségből mégis, azt olyan többszörösen önironikus módon teszi, hogy nincs az a stíluselemzés, amely kimutatná, mit mennyire kell komolyan venni abból, amit mond. Az interneten sem hagy nyomot, erre láthatólag nagy gonddal ügyel; életrajz vagy bármi személyes adat számomra rokonszenves módon fellelhetetlen róla.

Amikor legközelebb, a kilencvenes évek végén ismét találkozunk, az Osiris Kiadót vezette Gyurgyák Jánossal. Nem sokkal később az útjaik különváltak, de engem még István hívott fel, hogy vállalnám-e Radnóti Miklós összes verseinek új szöveggondozását. Sosem sikerült kiderítenem, hogy kerültem a látóterükbe. Valószínűleg Domokos Mátyás javaslata révén, aki a kiadó irodalmi vezetője volt. A szerződés részleteit még Istvánnal beszéltem meg, de bemutatkozó látogatásomat Gyarmati Fanninál már Gyurgyák szervezte meg. Akárhogy is, ebből a telefonhívásból nőtt ki a Radnóti-életmű gondozása és a könyv, amit – már Gyurgyák felkérésére – róla írtam. És kapcsolatom Gyarmati Fannival, naplójának kiadása és sok egyéb járulékos irodalomtörténeti-textológiai munka.

István ekkor már új kiadóját, a Gondolatot igazgatta. Kívülről nézve, azaz a dolog üzleti szempontjairól mit sem tudva tiszteletre méltó vállalkozásnak tartottam, hogy továbbviszi – és megmenti – egy nagy múltú, évtizedeken át jelentős értéket előállító, majd megtépázott sorsú kiadó nevét. És arculatát is, hiszen elsősorban társadalom- és bölcsészettudományi könyveket ad ki.

A legközelebbi útkereszteződésbe újabb szűk évtizeddel később értünk. Ők – feleségével, Magyarósi Gizivel, akivel az Európa Kiadóban egy évtizeden át voltunk kollégák – a születésnapján minden évben meghívták ebédre Lator Lászlót egy kisebb tár-

sasággal, közeli barátaival együtt. A válogatott fogások és italok után István a zongorához ült, és valóságos kívánságműsort tartott, elsősorban persze Lator ízlése szerint. Egyszer megemlítettem neki, mennyire szeretem Schubert impromptuit, különösen a második sorozat második és még inkább harmadik darabját, amelyben a főtéma variációi szinte jazzesnek hatnak. A következő évben ámulatomra – mert meglepett, hogy emlékezett futó megjegyzésemre, sőt, komolyan vette – ebéd után eljátszotta mindkettőt. Gizi szerint hosszan gyakorolta őket. Ezen felbátorodva pár évvel később, már célzatosan, felhívtam figyelmét John Field ír zeneszerzőre, aki a noktürn műfaját kitalálta, Chopin is tőle vette át. Amikor valamivel később egy szerződéskötés ügyében a megbeszélrt időpontban felkerestem igazgatói szobájában, a csukott ajtó mögül Field első, Esz-dúr noktürnjének hangjai szűrődtek ki.

De ez már egy újabb útkereszteződéshez kapcsolódik. Évekkel ezelőtt a Gondolat egyik könyvbemutatója utáni forgatagban egymás mellé kerültünk, beszélgettünk erről-arról, majd váratlanul felajánlotta, kiadna tőlem egy verseskötetet. Így jelent meg 2018-ban a *Ma reggel eltűnt világ*. Újabb néhány évvel később, ez már mostanában volt, éppoly váratlanul, mint az előző alkalommal, megismételte az ajánlatot, ebből született meg az *Út Tipperarybe* című esszékötet az 2025-ös könyvhétre. Kell-e mondanom, hogy a személyes emlékezéssel valójában könyvkiadói működésének sajátosságait próbálom megrajzolni.

Amikor láttam a kiadó könyvheti listáját – huszonnégy cím, csupa igényes szerző izgalmasnak ígérkező munkája, de egyik sem olyan, amelyről azt gondoltam volna, hogy ez fogja finanszírozni a többi –, megkérdeztem, hogy tud ennyi könyvvel jelen lenni egy – az ott dolgozók létszámát tekintve – viszonylag kis kiadó.

Gondolkodás nélkül rávágta, hogy azért ad ki *csak* ennyi könyvet, mert ennyi fér el a könyves újság hirdetési oldalán. És ez még igaz is lehet.

Hiszen a társadalomtudományok, bölcsészet és szépirodalom köréből mindent kiad, amiben szellemi értéket lát – azt hiszem, ebben határozható meg a kiadó profilja – Frank Tibor angol–amerikai–magyar történelmi tanulmányaitól Görföl Tibor valáselméleti írásain át Imre Flóra válogatott verseiig. Jogszociológiát, antropológiát, művészetfilozófiát, politológiát.

Ő adta ki 2023-ban először Boethius *Tanítás a zenéről* című könyvének első teljes magyar, előszóval és jegyzetekkel ellátott fordítását. A nagy római filozófus a 6. század elejéről elégedetten konstatálná, hogy művének magyarországi kiadója egy számára ismeretlen, de igen szép hangzású zenei instrumentumot tart igazgatói szobájában, és talán neki is tetszene, ahogy Schubert- és Field-zongorakompozíciókat játszik önmaga és ügyfelei szórakoztatására. Ismert, sőt elvárt önironikus megjegyzéseivel tarkítva, derűs, de mélyebb érzelmektől sem mentes kíséretet adva az évtizedek során biztos ízléssel és értékítéllettel és ki tudja, milyen küzdelmek során létrehozott nagyszerű könyvkiadói életművéhez.

A makacs palimpszeszt

FÁBIÁN ISTVÁN

A kert örökké enged a tavasznak. Palimpszeszt. Lényege a szűnés, évmilliókon át mindig és mindig újraírt: telik a világ földdel, homokkal, sárral, napok telnek ébredéssel, mézes-vajaskenyérrel, boldog zenékkal. Bár csak a csend a teljes.

„*Rajz: írás: vonalak: / sárban csapkodó halak. Pedig / volhattak volna tengerig.*” És aki mégis eléri az óceánt, ottfelejtett Robinzon (*így*), a távolságokra bízva üzenetét. Ákombák karcolt deszkát, ócska palackot, papírrepülőt, újságpapír csónakot, akármit.

A messziség tele van elkapkodott vagy épp elkésett szándékok suttogásával, lélegzetével: közeli-távoli utcákon is hallani a tenger morgását. Később az üzenő – évek nappalai és éjszakai múltán – sötét hajnalon papucsban, fürdőköpenyben, hajába pergő vakolat-tal lebotorkál a földszinti levelesládához. Vagy a folyóhoz térdel. Vagy kötésig gázol a nap elé forduló óceánba. És halk, ám határozott hangon mondja: uram, a postámért jöttem. A válaszáért!

Bácskai István – ő az, aki nem hagyja semmibe hullni, szétfoszlani az üzeneteket. Már jó két évtizede a Gondolat Kiadó vezetőjeként a természet- és társadalomtudományok, a művészetek mellett a szépirodalmi műveket is felkarolja, a történelem, a filozófia, az emberi gondolkodás minden területét feltérképezi elhallgatások, kényszerű ferdítések nélkül, a *gondolat*, a *független gondolkodás* tiszteletének igényével. Ő az, aki látja az érték és az

értéknélküliség határvonalát, aki vállalja az *igen* és a *nem* kimondásának súlyát, hiszen nem csupán új művek színvonalára kell ügyelnie, de klasszikus alkotások, más nyelveken íródott alkotások irodalmi és jelentésbeli tisztaságát is őriznie kell. Szigorú empátiával, a sebészkes emberségével.

Régi tartozásom már hangot adnom megbecsülésemnek, köszönetemnek, hogy Pista – éppen a társadalomtudományi kiadásokkal kapcsolatos növekvő nehézségek éveiben – nem engedett az 1990-ben az akkori államhatalom válthatatlanságának hitében írt *Némulat* című kötetemben megfogalmazott némulásomnak. A változatlanság érzése végül tévesnek bizonyult (akkor), de az addigra berögződött negációk megmaradtak, jó húsz évig nem írtam, rajzoltam semmit, a *nemeket* azóta sem tudom könnyedén *igenekké* fordítani. Itt állok, ugyanazokkal a némulatokkal, a tagadások ismét erősebbek az igenlés reményénél. Ő volt az, aki a jelenlétet egyszerű természetességgel biztosította számomra az utóbbi tíz évben három rajzos-verses kötet kiadásával, végül pedig a legutóbbi, *A vonal* című gyűjteményes verseskötetem megjelenésével. Az *igenek* elfogadtatásával.

Abogyan fáj a seb a késnek / és féli a kő a zuhanást, / így vagyok része az egésznek. / Nem is akarok semmi mást. / Abogy a vonal fáj a tollnak, / élni vonaglik rajz és a szó, / a tinták óceánmélyre hatolnak, / de elsimul tenger, ballgat a tó.

(Részlet a *Falboz vert pobarak* című versből – Gondolat Kiadó, 2023)

Igen: a vonal. Egyetlen fűszál rajza is vonal.

Igen: az írás, az írásjegy mind-mind vonal.

A vonal a fehér papír végtelenjén futó karcos, fekete jel. Havas, fehér tájba ütött fekete pányvaszög.

Mivel egyrészt rossz konokságom, másrészt létező tévutak és ellentétek miatt igen keskeny utak kötnek az irodalmi élethez, a költészettel való kapcsolatom a költészetre maradt. És jobbára Bácskai Istvánra. Ő az, aki látja, milyen kicsi a járdaszéli gaz és a vonuló ég közti távolság. Karnyújtásnyi csupán. Talán egy ember magassága csak. Talán mindössze az utcasarki feszületre pillantás mindennapi véletlensége.

Végül a szűkszavúság vágya, amivel talán ő is egyetért:

A NULLPONT IRÁNYA

*meg kell írni azt a verset.
fehér; fényes kavicsá csiszolni,
ledörzsölni róla minden keservet.
meg kéne írni azt a verset:*

az egyszavút.

*és akkor már kit érdekelne bármi,
nem lenne akkor mire várni.
hiszen már fölösleges lenne
akármi alkuvás, minden visszaút.*

A 16-os számú osztályterem

Rendhagyó irodalomdolgozat

DÁNYI LÁSZLÓ

1. Bevezetés

Ez a 70. születésnapjára köszöntő írás Bácskai István történelem-
népművelés szakos középiskolai tanárról (a budapesti Eötvös Lo-
ránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett
diplomát), a budapesti Gondolat Kiadó (olvasáskutatással is fog-
lalkozott) igazgatójáról szól. A Gondolat Könyvkiadó (ma Gon-
dolat Kiadó) a Szikra Könyvkiadó Vállalatból jött létre Gondolat
Könyv- és Lapkiadó és Terjesztő Vállalat elnevezéssel 1957. január
1-jén,¹ amikor az 1956. évi forradalom és szabadságharc évében, jú-
lius 22-én Szentesen született *Bácskai István* alig féléves volt. „egy
olcsó könyvtári kötetnek köszönheti e hivatás iránti vonzalmát.
Harmadikos általános iskolás (szentesi Petőfi Utcai Ének-zenei
Általános Iskola – D. L.) korában olvasta pedagógus szülei ottho-
nában ezt a kötetet, amikor hirtelen belényilallott a felismerés:
márpedig ő könyvkiadónál fog dolgozni. Ettől fogva semmi kü-
lönös felkészülésre, orientálódásra nem volt szüksége meggyőző-
dése teljesüléséhez. Amikor hosszú évekkel később egyik egyete-
mi oktatója azzal kereste meg, hogy a Móra Ferenc Könyvkiadó
keres munkatársat, s ők Bácskai István nevét ajánlották, a meg-

---

¹ PÉTER 2000, 748.

*Bácskai István felső tagozatos tanuló (a fénykép baloldalon)
a Petőfi Utcai Ének-zenei Általános Iskola (Szentés) énekkarában, a kórust
Gulyás Vilmosné Dömsödi Anna énektanárnő vezette*

szólított, természetesen a legcsekélyebb önhittség nélkül, csak annyit válaszolt: tudom.”²

Testvérei közül Mihály 1951-ben, Erzsébet 1952-ben, míg János 1954-ben jött a világra.) Néhai édesapja, Bácskai Mihály ma-

² Mátraházi Zsuzsa: Újabb tankönyvkiadó? – Bácskai István. *Könyvbét. A könyves újság*, 20. sz.; <https://www.konyv7.hu/magyar/tartalom/konyvhet-huszeves/ujabb-tankonyvkiado--bacsikai-istvan---konyvhet-20.>, www.konyvhet.hu, 1999. november 18.

gyar–történelem szakos középiskolai tanár a Bácsalmás és Szabadka közötti Csikérián látta meg a napvilágot, Budapesten született néhai édesanyja, Bácskainé Molnár Erzsébet szintén magyar–történelem szakos középiskolai tanár volt. „Szegeden a Pillangókisasszonyt adták, s a jegyük egymás mellé szólt. Az előadás alatt megfogták egymás kezét.”³ Mindketten a szentesi Horváth Mihály Gimnáziumból (HMG) mentek nyugdíjba, ahol – Várkonyi Zoltán kétszeres Kossuth-díjas színművész hathatós támogatásával – elsőként az országban (1978) országos hírű irodalmi-drámai tagozatot hozott létre a szegedi Radnóti Miklós Gimnáziumból az 1953–54-es tanévben feleségével együtt Szentesre került Bácskai Mihály. Akkor már évtizedek óta vezette a diákszínjátszást a Kurca-parti városban. „Bácskai Mihály – akkor még tanár úr, később a gimnázium igazgatója – volt Várkonyi Zoltán tárgyalopartnere. (Nem véletlenül.)”⁴ A kormány engedélye alapján három gimnáziumban is indult drámai tagozat, de csak a szentesi maradt állva. „Bácskai Mihály elmesélte, hogyan is indulhatott be Szentesen az irodalmi-drámai tagozat. Hallotta, hogy a Magyar Televízióban kiváló rendezőnk, Várkonyi Zoltán bejelentette, úgynevezett színészképző osztályt szeretne indítani valamelyik

---

³ Blahó Gabriella: Szabad szellemben nevelte a gyerekeket. A szentesi drámai tagozat alapítója, Bácskai Mihály szerint a diáknak mindent szabad, ami nem életveszélyes. *Délmagyarország*, 2007. június 2. Először azért kicsit meglepődtem azon, hogy az irodalmi-drámai tagozaton első osztályos (1982/1983-as tanév) Alföldi Róbert (2008 és 2013 között a Nemzeti Színház igazgatója) a szünetben diáktársaival a tanári szoba közelében ült a folyosón, igaz, valamit olvasott. Tizenkét év múlva a saját előadását parodizálta ki a helyi Tóth József Színházteremben. Vö. Dányi László: Medenceszínház – Szentesi pillanatok, *Reggeli Délvilág* 1994. november 8.

⁴ Vörös Jolán: „Drámai” adalék, *Délvilág* 1997. január 21.

gimnáziumban. [...] Két év kemény harc után vehették fel az első tanulókat az irodalmi-drámai tagozatos osztályba.”⁵

Mint mindenkinek, aki szerette, nekem is Miska bácsi (sokaknak Skabá) volt az Apáczai- és Radnóti-díjas, Csokonai Vitéz Mihály Alkotói díjas pedagógus, hiszen én is tanítottam a HMG-ben. Amikor pályakezdő középiskolai történelemtanárként 1982-ben felvett dolgozni, az elbeszélgetésen azt volt az első kérdése: „Aztán szeretsz-e focizni, Laci?” Miska bácsi csak lobog és lobog című újságcikkemben (1994) azt is írtam: „Elvégre mégiscsak Pék tanárnő volt nekem is a magyartanárom, csakúgy, mint Pista fiadnak (Bácskai Istvánnak – D. L.), a Századvég Kiadó főnökének. [...] – Tudod-e, hogy tavasszal hazajövök? – Hétfőn és pénteken átgýere ám (mármint focizni a gimnázium tornatermében – D. L.) Csongrádról!”⁶

Tulajdonképpen azért költözött át a családom Csongrádról Szentesre 1967-ben, mert a Kurca-parti város Marx (ma Mars) terén önálló lakáshoz jutottunk édesapám, a vasútállomáshoz közeli Kolozsvári utcában házat építő egyik fiú testvérenek jóvoltából. Addig a csongrádi Ének-zenei Általános Iskolába (Galli János igazgató [korábban szentesi zeneiskolai tanár], a helyi római katolikus Nagyboldogasszony-templom kántora, karnagy alapította meg) jártam. Csongrádon már 1956. október elején megindult az ének-zenei oktatás szervezése a Szentháromság tér 14. szám alatti épületben, szegedi zongoratanárnő nővérem, Dányi Julianna első osztályának tagjai „Alig egy évvel az 1956. évi forradalom és

---

⁵ Dányi László: Gimis a háztetőn. „Alternatív-nézőben” a csongrádi és szentesi pedagógusok?, *Délvilág* 1997. június 25.

⁶ Dányi László: Miska bácsi csak lobog és lobog. Szentesi tánc a végtelen határán, *Reggeli Délvilág* 1994. október 8.

szabadságharc után, 1957 őszén lépték át a Csongrádi Általános Leányiskola kapuját, ahonnan nyolc év múlva, 1965-ben az ország első ének-zenei (nem ének-zene tagozatos – D. L.) általános iskolájának, a csongrádi Ének-Zenei Általános Iskola végzős tanulóiként ballagtak el”.⁷

2. Tárgyalás

Így hát természetes volt, hogy Szentesen a Petőfi Utcai Ének-zenei Általános Iskolában folytassam alsófokú tanulmányaimat (6–8. B), amelyben az 1957/1958-as tanévben indulhatott meg az emelt szintű ének-zenei képzés.⁸ „Egy új korszakot jelentett az intézmény életében, hiszen az országban az elsők között Ádám Jenő és Kodály Zoltán elképzeléseit próbálta meg realizálni. E tanévtől kezdődően az általános tantervű osztályok mellett minden évben egy-egy ének-zenei osztály is indult. E képzés célja a zene, az éneklés megszerettetése, a zenei kultúra színvonalának emelése és a zeneértő ember nevelése volt. [...] Néhány év múlva egyre világosabbá vált, hogy a zenei képességek fejlesztése elősegíti a többi képesség fejlődését is.”⁹ A szülővárosomban is jó tanáraink voltak (magyar nyelv és irodalomból például dr. Fehér Edéné, József Attila költő szegedi bölcsészkarai csoporttársának, dr. Fehér Ede magyar–francia szakos középiskolai tanár felesége), ámde a Petőfiben igazi humán osztályba (osztályfőnök: dr. Pék József-

⁷ Dányi László: Régi zenések megismernek tégedet, *hir6.hu – A megyei hírportál* (Békéscsaba) www.hir6.hu, 2015. október 22.

⁸ Balázi Irén: Ötvenéves a zenei képzés a szentesi Petőfiben, *Délmagyarország* 2007. április 27.

⁹ KIS-RÁCZ 1996, 24.

né Márton Ilona székely származású magyar–történelem szakos tanárnő) kerültem. (Lánya, Pék Éva 8. osztályos diáktársaival, Gombos Zsuzsannával és Fejér Istvánnal 1966-ban első helyezést ért el a Magyar Rádió által rendezett irodalmi vetélkedőn.¹⁰) Az osztálynaplónkban előttem olyan jó tanuló diákok nevei szerepeltek, mint például Apró Judit, Bácskai István, Bencsik Andrea, Berkecz Franciska, Bibók Éva, Bod Barnabás, Boros Judit stb., vagy utánam Erdei Ilona, Frenyó Zoltán Pál, Juhász Zsuzsanna, Lasky Katalin, Nádor Judit, Sebestyén Atala stb. „Általános tapasztalat, hogy a tagozatos osztályok tanulói sokoldalú személyiségek, érdeklődési körük tág, szerteágazó, nyitottak az újdonságok felé, kiegyensúlyozottabbak, bár mozgékonyabbak, elevenebbek és szókimondóbbak.”¹¹ A Petőfi Utcai Ének-zenei Általános Iskola (később Petőfi Sándor Általános Iskola) létrehozásának 50. évfordulójára megjelent könyvben (2007) az is írva vagyon: „1968: A Magyar Televízió által rendezett országos versenyen magyar nyelvtanból I. helyen végzett: Bencsik Andrea, Erdei Ilona, Bibók Éva. Felkészítő nevelő: dr. Pék Józsefné. [...] 1969: [...] A Móra Kiadó olvasónapló pályázatának I. díját Dányi László tanítványunk szerezte meg.”¹² Azután 1970-ben a Magyar Rádió Ifjúsági osztályának Játsszunk zenét! elnevezésű versenyre úgynevezett keleti csoportjának szentesi elődöntőjében „Bencsik Andrea II. helyezett lett, és az országos fordulóban a képzeletbeli dobogó III. fokára állhatott”.¹³

---

¹⁰ KIS-RÁCZ-LABÁDI 2007, 35 (*Az ének-zene tagozat 50 évének krónikája*).

¹¹ Uo.

¹² Uo., 36.

¹³ Uo.

*Ének-zene tagozatos végzős osztály fényképe (8. B, 1970)
az iskola udvarán – a felső sorban balról Bácskai István, kettővel mellette
ezen születésnap köszöntő írás szerzője, Dányi László*

Egykori ének-zenei általános iskolai kiváló osztálytársam, Bácskai István, a Gondolat Kiadó igazgatójának elektronikus levele: „Kedves Laci, Szerzőnk, Osztálytársunk! (A fontossági sorrendet nem tudom.)

Szerencsére a kiadónknál már a megfelelő kezekbe került a kézirat, így jövőre tudunk majd vele büszkélkedni (remélem, majd mind a ketten – például az osztálytalálkozókon is).

Boldog, békés karácsonyt, (egészségben is) gazdag, káprázta-tóan nagyszerű új évet! Pista.”¹⁴

---

¹⁴ *Jókívánság(ok)*. Bácskai István e-mailje Dányi Lászlónak, Budapest–Békéscsaba, 2024. december 23.

S részlet még egy e-mailjéből: „Kedves Laci! Kösz a képeket! [...] nem tudom, lesz-e még alkalom találkozni ilyen körben, így igyekszem ott lenni, addig is a legszebbeket, üdvözlettel: Pista.”¹⁵

És (habár így nem kezdünk mondatot) ilyenkor azért lelki-
leg kissé keverednek bennem az újságírói műfajok. Hogyan is ta-
lálkoztak 55, azaz ötvenöt év (!) eltelte után az egykori szentesi
polgári leányiskola, majdan 1957-től Petőfi Utcai Ének-zenei Ál-
talános Iskola (igazgató: Mácsai Katalin) kiemelt ének-zene ta-
gozatán tanult, 1970-ben végzett tanulói (8. B) 2025. szeptember
6-án, szombaton? És eljöttek, eljöttünk (tizenhatan), néhai dr.
Pék Józsefné osztályfőnök immáron nyugalmazott tanítványai.
Jó, nem mindenkit ismertünk meg azonnal a Petőfi utcai patinás
épület előtt, a hatalmas olimpiai tölgyfa¹⁶ árnyai alatt.

Odabent Bácskai István felhívta a figyelmemet arra, hogy mi
bizony a földszinti 16-os számú osztályteremben okosodtunk.
(Úgy emlékszem, hogy egy sarki bemélyedésben mellettünk volt
a tanári szoba.) Nem öten, mint Anton Pavlovics Csehov orosz

---

¹⁵ Bácskai István e-mailje Dányi Lászlónak, Budapest–Békéscsaba, 2025. szeptember 2.

¹⁶ A kocsányos tölgyet, a város emblematisz fáját (2019-től Olimpiai bajnok tölgyfája) csemeteként Lőrincz Márton székely származású, korondi születésű birkózó kapta emlékül a berlini olimpia (1936) szervezőitől, miután nagy meglepetésre győzelmet aratott a kötöttfogású birkózás légsúly (56 kilogramm) versenyszámában. (Az eredményhirdetésekor, a magyar Himnusz hallgatásakor nem üdvözölte fasiszta kézemeléssel Adolf Hitlert, a Führert annak dísztribünje előtt, hanem göröcsösen szorongatta olimpikon egyenruhájának a nadrágszárát.) Amikor hazaérkezett, szeretete jeléül a felkészülését segítő Szentes városnak (1883-tól egészen 1950-ig Szentes volt Csongrád vármegye székhelye) ajándékozta a tölgyfacsemetét 1936. augusztus 30-án, végül 1937. március 27-én ültették el a Vásárhelyi út és a Szent Imre herceg utca elágazásánál, a polgári leányiskola épülete előtt.

*Hatalmas kocsányos tölgy, Lőrincz Márton olimpiai bajnok (1936)
birkózó fája alatt gyülekeztek az egykori petőfi diákok az alma mater kultúrpalota
jellegű épülete előtt*

író kitűnő novellájának (*A 6-os számú kórterem*) szereplői, hanem egy híján harmincan, vagyis huszonkilencen, és mi valamennyien kijárhattunk az udvarra (a napközben délután focizni is), nem úgy, mint – Mojszejka, az öreg zsidó kivételével – az oroszországi kórházépület kórtermi lakói.¹⁷

És bekövetkezett, aminek be kellett következnie – természetesen. Ábécésorrendben. Mindenki elmesélte a legcsekélyebb nagyolás nélkül, hogy hová jutott. Például dr. Bencsik Andrea szerve-

¹⁷ CSEHOV 1983, 192.

A 16-os számú osztálytermünk ajtaja az egykori Petőfi Utcai Ének-zenei Általános Iskola, valaha polgári leányiskola patinás épületének földszintjén

ző vegyészmérnök, egyetemi tanár, Bibók Éva külkereskedő, dr. Bod Barnabás belgyógyász főorvos (Banci egy napon, 1956. július 22-én született Bácskai Istvánnal Szentesen), Brezovai István honvéd főtiszt, dr. Erdei Ilona nyelvész, műfordító (orosz, francia), egyetemi docens,¹⁸ Juhász Zsuzsanna pedagógus, a szinte az egész világot bejárt nyelvtanár, turisztikai szakértő, osztálytalálkozónk főszervezője, Lasky Katalin, dr. Sebestyén Atala bírósági elnök. Kati még Frenyó Zoltán Pál kereskedőt is bekapcsolta Nyugat-Európából az interneten keresztül, nagy boldogságunkra.

---

¹⁸ Erdei Ilona ültette át francia nyelvből magyarra például Emmanuel Todd francia történész, politológus *A Nyugat veresége* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2024) című könyvét.

Osztálytalálkozónkon Bácskai István az olvasónapló-pályázaton elért sikeremre is emlékeztetett, mire azzal „replikáztam”, hogy nagy büszkeségemre ő, vagyis a Gondolat Kiadó jelenteti meg a legújabb kötetemet. Valamint (még mindig) kissé dadogva és hadarva megemlítettem, hogy rengeteget köszönhetek az osztálytársaimnak, magyar–történelem szakos osztályfőnökünknek, s milyen érdekes, hogy Szegeden folytatódott a szentesi emberi humántörténet. Az a Halápi Ferencné dr. Sáry Ilona volt nekem is a tanárnőm („gonoszul” csak Nyünyének becéztük) a Kiss Ferenc Erdészeti Szakközépiskolában magyar nyelvtan és irodalom-ból, aki jóval korábban a Szentesi Mezőgazdasági Technikumban (ma Alföldi Agrárszakképzési Centrum Bartha János Kertészeti Technikum és Szakképző Iskola) felkarolta, felfedezte egyik, egyébként beszédhibás tanulójának színészi tehetségét, és rendszeresen mondatott vele verseket, bevette az iskolai színjátsszókörbe. Jelesül a Szentesen szegény családban világra jött, viharos gyermekkort átélő Őze Lajos Jászai Mari-díjas, érdemes és kiváló művészt, posztumusz Kossuth-díjas színművészt, aki 1956-ban, éppen születésünk évében végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán.

És nekem az örök zenész Berkecz S. Józsefen kívül Bélteki Ferenc „vallomása” is tetszett. Ez a hihetetlenül kemény, összeszentesi férfiú elárulta nekünk, hogy a szegedi Vedres István Építőipari Technikum diákjaként minden létező országos szakmai tanulmányi versenyt megnyert, ámde akkor (1974) anyagi lehetőségek híján nem kezdhetette meg egyetemi tanulmányait.

És (van még valami?).

Van. Egykori iskolánk ma a Hódmezővásárhelyi Szakképzési Centrum Szentesi Zsoldos Ferenc Technikum B épületének ad otthont, s a Zsoldos volt olyan kedves, hogy Facebook-oldalán

*Bácskai István könyvkiadó mutatja az 1970. évi osztályfotót,
mellette dr. Bencsik Andrea szervező vegyészmérnök, egyetemi tanár*

ezekkel a szavakkal köszöntött bennünket: „Nagy megtiszteltetés volt számunkra, hogy a régi Petőfi Sándor Általános Iskola egykori diákjai 55 éves osztálytalálkozójukat intézményünk B épületében tarthatták. Örömteli érzés, hogy az egykori Petőfi iskola falai ismét otthont adhattak a találkozásnak, és méltó helyszínt biztosíthattak a közös emlékek felelevenítéséhez.”¹⁹ Prof. dr. Bencsik Andreával már az ebéd közben idéztük fel azt, hogy a magyar nyelvtanórák kezdetén, a székről felállva, mindig elénekeltünk egy helyesírási dalt: „A, B, C, D, M, N, O, / hangsorból lesz minden szó. Tű és tűz és tüzelő, villany, villanyszerelő. [...] A sza-

¹⁹ HSZC Szentesi Zsoldos Ferenc Technikum, www.facebook.com, 2025. szeptember 10.

Erdei Ilona

A Petőfi utcai Általános Iskola 1970-ben végzett ének-zene tagozatos tanulói szeptember 6-án 55 éves osztályozót tartottak. A 28 fős osztályból 6-an sajnos örökre „igazoltnak” hiányoznak. 16-an voltak jelen, 1 fő külföldről jelentkezett be, 5-en különböző okok miatt nem tudtak eljönni. Nem rossz arány, hogy ennyi év után ennyien voltak kíváncsiak egymásra, és ennyi volt tanult vonzott vissza az alma mater.

1956-ban születünk, 1962-ben lettünk elsők. Egyikünk meg is fogalmazta, hogy boldog gyermekkorunk volt, és iskolás éveinkre a viszonylagos stabilitás volt jellemző. Mi még voltunk kisbimbók, majd utóbb. Mi meg tanultunk orosz, megünnepeltük április 4-ét és november 7-ét is, de tudtuk azt is, hogy néhány hittanra járnak az osztályból üttőrfoglalkozások helyett. Az elméleti életutak a szocializmusról a rendszerváltozáson át ivelnek máig. Ennek megfelelően többen meséltek arról, hogyan kellett negyven éves koruk körül munkahelyet, sőt szakmát váltaniuk. Meglepően sokféle sodort

Osztálytalálkozó 1970–2025

Balról jobbra: Bencsik Andrea, K. Szabó Erika, Sebestyén Atala, Agócs János, Bibók Éva
Juhász Zsuzsanna, Kiss Edit, Lasky Katalin, Boros Judit

Bétkéi Ferenc, Bod Barnabás, Brezovai István, Berkecz József, Erdei Ilona, Bácskai István, Dányi László

bennünket az élet, szinte nincs két azonos szakmájú ember közöttünk: építési vállalkozó és ingatlanfenntartó, vegyész, külkereskedő, agronómus, történész, újságíró, kiadóigazgató, kórházi orvos, tanár, bíró, levéltári munkatárs és éttermi zenész, hivatásos katona – szinte mindenkinek felsőfokú végzettsége van, és akinek nincs, az is megálta a helyét

minden munkahelyen. Válasok, újrakezdekések, mozaikcsaládok, néhányan pár nélkül maradtak s így gyermekük sincs, külföldön élő gyerekek, unokák – bár többen pont az unokák hiányát sérelmezték, vagy egyszerűen csak konstataáltak. Tulajdonképpen leképezzük a társadalmat.

A találkozó végén körbejártuk volt iskolánkat, és fájjalunk, hogy

már nincs ének-zene tagozat. Hová lett Kodály Zoltán öröksége? Sőt már általános iskola sincs. Vajon miért? Valaki azt mondta, nincs elég gyerek. Többen közülünk, akik 55 éve nem jártak a városban, utánanéztek a népességi adatoknak: 1960-ban 33465 lakosa volt a városnak, 2025. január 1-jén 27 161 fő, ami közel 20%-os csökkenést jelent. Ez több, mint az országos népességfogyás... Nekünk Szentes és a Petőfi utcai Általános iskola a boldog iskolás éveket jelenti, kedves tanárainkat, akiket ezen a találkozón név szerint is felelmegettünk, köztük első helyen Pék Józsefné, Ica néni, aki felső tagozatban az osztályfőnökünk volt, és akinek oly sok mindent köszönhetünk. Ő vitt bennünket megyei és országos tanulmányi versenyekre, ő segített a pályaválasztásban. A találkozó végén úgy döntöttünk, nem várunk újabb 55 évet, mostantól minden évben visszajövünk Szentesre, hogy találkozunk, mert jó volt együtt lenni!

*Dr. Erdei Ilona szegedi nyelvész osztálytársunk tudósítása
a Szentesi Élet önkormányzati kétébti lapban (2025. október 6.)*

bályt mindig tartsd hát meg, / azt, hogy hogyan írsz, fontold meg. S hogy ne hibázzál sohasem, / írni tanulj meg, írni tanulj meg he-lye-sen!” Azt a szentesi, énekórai népdalt (is) már Boros Judit gyűjtötte ki, hogy „Felsőpárton (Szentes északi, református városrésze – D. L.) esik a dara, / ne menj arra, Gubera Vera! Sáros lesz a picike csizmad, / megver érte az édesanyád.” (Éppen az 55 éves osztálytalálkozónkat követő héten, szeptember 12-én, pénteken nyílt meg a Szentesi Városi Könyvtárban, a volt zsinagóga épületében Volt egyszer egy iskola... címmel a Petőfi Sándor Általános Iskola [1950–2011] alapításának 75. évfordulójára rendezett kiállítás.)

*Gondolatok a Gondolat Kiadónál, avagy
Féja-per a jelenben*

A *Futakiak Békésen, Pongráczok és Zlebovszkyak Békéscsabán – Egy Don-kanyart megjárt honvéd főhadnagy kultúrbérosszá válása* című könyvem végül is nem tudott megjelenni az 55 éves osztálytalálkozóinkra, mivel a kelleténél többet kellett várnia a Gondolat Kiadónak a főhős, Don-kanyart megjárt honvéd főhadnagy, a népi írókkal szoros kapcsolatot ápoló dr. Futaki Gergely könyvtárigazgató családfájának Kanadából való megérkezésére. Ámde hadd idézzek a kéziratból – az utókornak is érdemes.

„Nem 1937 áprilisában vagyunk, amikor Féja Géza népi író ellen a *Viharsarok – Az Alsó Tiszavidék földje és népe* (Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1937) című, a magyar társadalom egészét érintő diagnózist tartalmazó, éles társadalomkritikájú irodalmi szociográfiájáért, megdöbbentő vádiratáért nemzetgyalázás, ürügyöllet, konkrétan »a sajtó útján elkövetett osztály elleni izgatás büntette és a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt«²⁰ címen indított büntetőpert a Budapesti Királyi Ügyészségen Tamássy László dr. ügyész, ügyészégi alelnök. (Két évvel korábban, 1935-ben a nagybirtokos osztály ellen sajtó útján elkövetett izgatás miatt 24 napi felfüggesztett fogházbüntetésre ítélték a Szentjánospusztán [Léva község, Felvidék, Szlovákia] 1900. december 19-én született népi író vádlottat.) [...] A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék 1937. szeptember 24-én meghozott ítéletében fogházbüntetésre ítélte, tanári állásától megfosztotta Féja Gézát. A Magyar Királyi Ítéletábla 1938 szeptemberében felmentette a vádlottat, akit 1939-ben a Magyar Királyi Kúria újra elítélt s kegyelmi kérvényét az ügyészség nem támo-

²⁰ ERDEI-ILLYÉS-VERES 1937, 5.

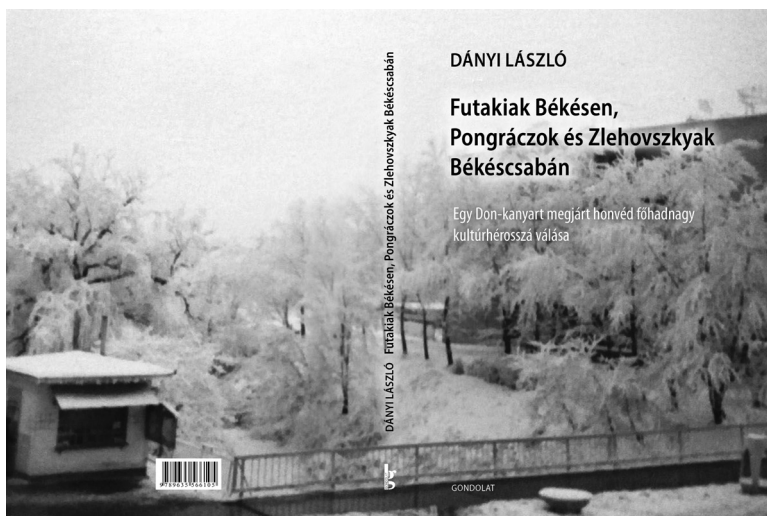
gatta. Míg nem 1940 májusában vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó »feltételelesen elengedett szabadságbüntetés« kegyelemben részesítette. [...]

Ami még ebben a 20 éves (1937–1957) történelmi kérdésben dr. M. Kiss Sándor történészt illeti, Patrubby Miklós, a Magyarok Világszövetsége, és dr. Drábik János közíró, a Magyar Trianon Társaság elnöke után, igazán hiteles tanúként kellett megjelennie 2024. április 5-én a Markó utcában lévő Pesti Központi Kerületi Bíróságon. (Ő lektorálta *A Kazinczy utcai fiúk – Forradalom és megtorlás Békés megyében 1956* című könyvem [2006].) Mégpedig annak a büntetőpernek a tárgyalásán, amely *A Patrubby–Csoóri-vita, avagy az írók legnagyobb nemzetárulása (1957–2007) – Rendszer-váltás a Magyarok Világszövetségében* (2000) című vaskos, 96 oldalas tanulmányom (Magyarok Világszövetsége, Budapest, 2020) miatt indult 2021-ben a Pesti Központi Kerületi Bíróságon. Végül 2024. május 31-én ejtették (egy nappal korábban a magánvádló jogi képviselője) bírósági végzésben (július 9-én emelkedett jogerőre)²¹ a vádat. [...] Ugyancsak három évig tartott a – kegyeltsértés vétség elkövetésére hivatkozva ügyvéd által benyújtott bírósági kereset, magánvád alapján indult – »Csoóri«-per (2021–2024), mint 84 évvel korábban a magyar állam, királyi ügyészség által kezdeményezett Féja-per (1937–1940) – valamiféle különös 21. századi »irodalomrégészeti«, politikatörténeti leletként.”^{22, 23}

²¹ Dr. Plankó Erika bírósági ítélet. Pesti Központi Kerületi Bíróság, 8.B.30.047/2023/. szám. 2024. május 31.

²² Bakos András: Véget ért a kegyeltsértési per Csoóri Sándor ügyében, *Magyar Narancs Online* <https://magyarnarancs.hu/belpol/veget-ert-a-kegyeltsertesi-per-csoori-sandor-ugyeben-268493>, 2024. június 5. Vö. szintén Bakos András: „A múltat be kell vallani” – mivel vádolja egy történész Csoóri Sándort?, *Magyar Narancs* 2022. november 8.

²³ DÁNYI 2025.

*A népi írókkal szoros kapcsolatot ápolt könyvtárigazgatóról,
dr. Futaki Gergely Don-kanyart megjárt honvéd főhadnagyról és családjáról szóló
irodalom- és politikatörténeti könyv (Gondolat Kiadó) borítója*

Ami Féja Géza-t illeti, irodalmi tevékenysége úgy is kapcsolódik Bácskai István könyvkiadói munkásságához, hogy a népi író felesége (1938–1943), dr. Supka „Manna” Magdolna lakásába fogadta a *Viharsarok* miatt sajtóperektől sújtott, addig albérletben élő vékony, a perektől megtört férfit.²⁴ Az asszony Széchenyi-díjas (1994) művészettörténész, édesapja, dr. Supka Géza régész, művészettörténész, író, újságíró, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező tagja, a *Literatúra* című folyóirat és a *Világ* című lap főszerkesztője vetette fel először, még a Horthy-korszakban az ünnepi könyvhét gondolatát. A Magyar Könyvki-

²⁴ FÉJA 2013, 5.

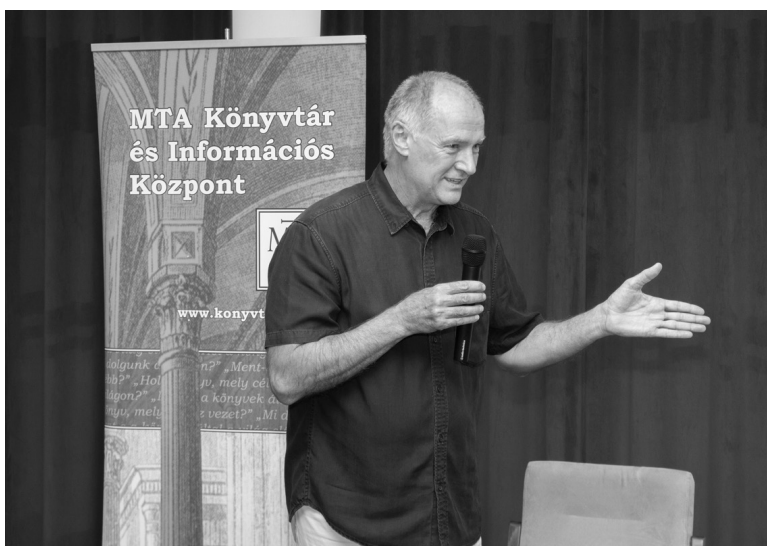
adók és Könyvterjesztők Egyesülésének 1927. június 5-én javasolta, hogy rendezzen évente könyvhetet, s a javaslat két év múlva valóra is vált.

Bácskai István, az igazán műves Gondolat Kiadó (nép- és könyvművelő) igazgatója korábban ügyvezető igazgatóként hosszabb időn keresztül – Gyurgyák Jánossal együttműködve – a budapesti Osiris Kiadót vezette. „A cég történetéről azt találta érdeemesnek elmondani (1999-ben, a 70. könyvhét alkalmából adott interjújában – D. L.), hogy tulajdonképpen a jelenlegivel nem egészen azonos Századvég folyóirathból nőtte ki magát. Akkor lett belőle az alapítvány működtette Századvég Kiadó, amikor a rendszerváltás előtt lehetőség nyílt arra, hogy a korábban tiltott kategóriába tartozó dokumentumkötetek is napvilágot lássanak. Az alapítók közül sokan a politikában találták meg életük fő célját, de meglehetősen deformált lenne az a kiadó, amely szorosan kötődne bármely politikai irányzathoz vagy eszméhez. A könyvkiadás értékei olykor kereszteznek politikai értékeket, de sohasem esnek egybe velük” (kiemelés – D. L.).²⁵ A Szépirodalmi Kiadó még a rendszerváltozás idején, 1990-ben a Bácskai István és Gyurgyák János vezetése alatt működő Századvég Kiadóval és a Nyilvánosság Klubbal közösen indította el a két világháború közötti publicistákat bemutató sorozatot, az *Ars Scribendit*, amelyben többek között Fejtő Ferenc, Kovács Imre, Molnár Ferenc, Schöpflin Aladár, Szép Ernő és Zsolt Béla írásai jelentek meg a Gondolat, a Nyilvánosság Klub és a Századvég kiadásában.²⁶

---

²⁵ Mátraházi Zsuzsa: Újabb tankönyvkiadó?, i. m.

²⁶ Benedek Mihály: Kispanasz. *Visszhang, Élet és Irodalom* 2023. május 5.

Bácskai István, a Gondolat Kiadó igazgatója Kozári Monika András Gyula című könyvének bemutatóján (Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ Konferenciaterme, 2018. április 25.)

3. Befejezés (helyett) – „Hát bogymint vagytok otthon, Pistikám?”²⁷

Mivel Bácskai István hihetetlenül szerény, nagy tudású, hatalmas humán érdeklődésű – iskolateremtő (irodalmi-drámai tagozat, Horváth Mihály Gimnázium) szentesi családban született –, egykori osztálytársam nem hozta fel a szívében őrzött, nyilván mérhetetlen fájdalmát az osztálytalálkozónkon, én (30 év újságírói pályafutás után) ezennel megteszem. A politikai hata-

²⁷ Petőfi Sándor: *István öcsémhez*, Pest, 1844. június.

lom el akarja tiporni drámapedagógus édesapja, Bácskai Mihály, a diákszívű gimnáziumi tanár²⁸ szellemiségében nevelkedett szabad szellemiségű, önálló, kreatív, kritikai gondolkodású színészpálán-táknak induló irodalmi-drámai tagozatos osztályokat.²⁹ (Kötete:

*Bácskai Mihály (Miska bácsi, Skabá) szentesi kultúrberősz
és szeretett felesége, Bácskainé Mohnár Erzsébet (2000)*

---

²⁸ Szabó Róbert: A diákszívű tanár, *Csongrád Megyei Hírlap* 1987. június 8.

²⁹ Bakos András: A tanév első napján mondtak fel egy tanárnak, diákjai sztrájkba kezdtek. A szentesi Horváth Mihály Gimnázium elbocsátott pedagógusa a drámai tagozaton tanított, *Magyar Narancs Online* www.magynaracs.hu, 2025. szeptember 3.; Králik Emese: Legnehezebb próbáját állja ki az országos hírű drámatagozat, szavakkal hivatalosan nem, de tettekkel nagyon is el akarják sorvasztani, *Népszava Online* www.nepszava.hu, 2025. szeptember 14.

Diákszínpad és diákszínjátszás, Budapest, Tankönyvkiadó, 1974.) Ha tudnék verset írni, akkor az lenne a címe Petőfi-parafrazissal: Miska bácsihoz. Külkereskedelmi főiskolát végzett unokája, Bácskai Márti megjegyzése: „Hetek óta szinte minden gondolatom Szenteshoz és az irodalmi-drámai tagozathoz kötődik.”³⁰ (Talán nem véletlenül a szentesi Tóth József Színház és Vigadóban kezdődött 2025. szeptember 24-én az I. Vidéki Független Színházak Fesztiválja.) Mert ahogyan Ady Endre költő írta (*Üzenet egykori iskolámba*): „Bár zord a harc, / megéri a világ, / ha az ember az marad, ami volt: / nemes, küzdő, szabadlelkű diák.”

Aktivisták tiltakozó megmozdulása 2025. szeptember 26-án a patinás szentesi Horváth Mihály Gimnázium (igazgató: Sipos Kitti Lúdia) Szent Imre utcai épülete előtt. Odabent az irodalmi-drámai tagozatos diákok már szeptember 3-án ülősztrájkba kezdtek a földszinti folyosón.

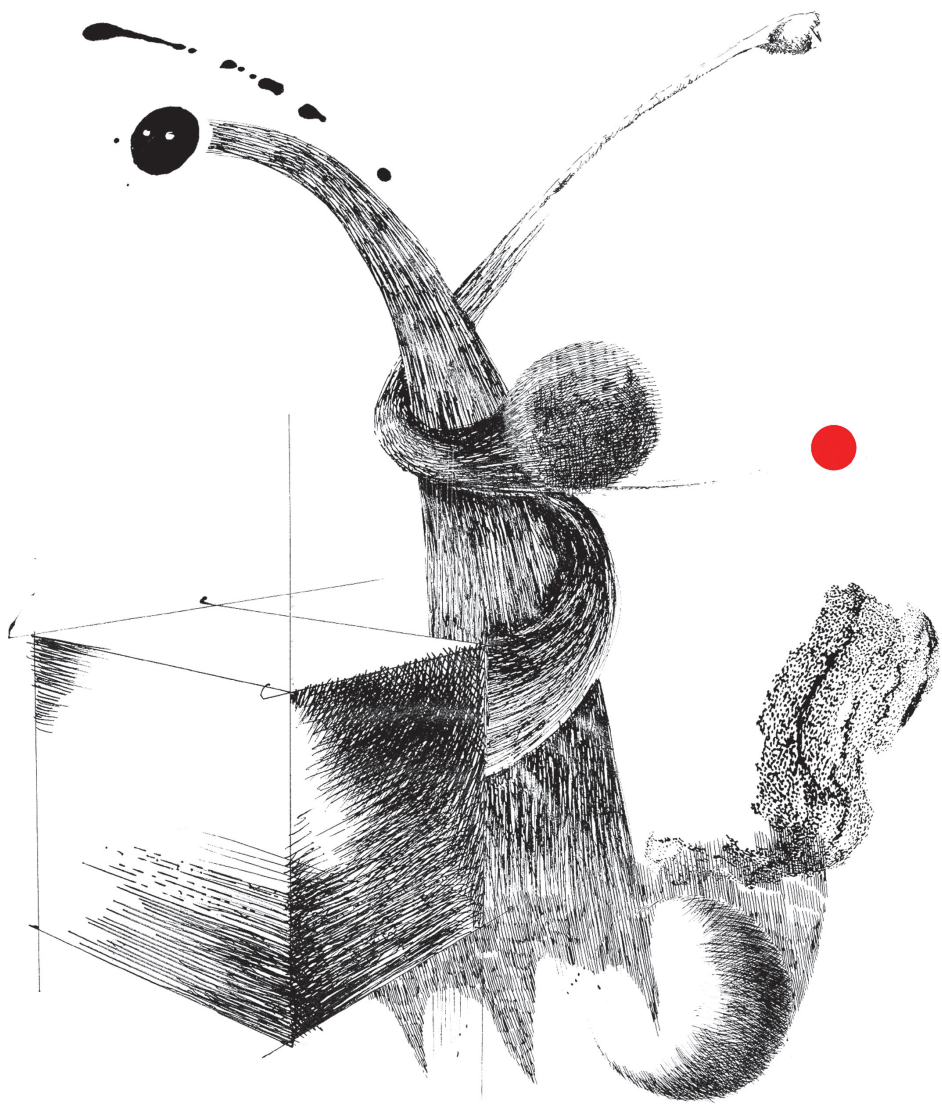
³⁰ Márti Bácskai. www.facebook.com, 2025. szeptember 28.

Irodalom

- KIS-RÁCZ Antalné (2000), *A szentesi Petőfi Sándor  ltal nos Iskola múltja és jelene 1871–1996*, Szentes, Petőfi Sándor  ltal nos Iskola.
- KIS-RÁCZ Antalné – LABÁDI Lajos ( rta és szerk.) (2007), *A szentesi Petőfi Sándor  ltal nos Iskola 50 éves ének-zenei nevelésének krónikája (1957–2007)*, Szentes, Petőfi Sándor  ltal nos Iskola – Szentes Város  nkorm nyzata.
- PÉTER László ( szerk.) (2000), * j magyar irodalmi lexikon A–Gy*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSEHOV, Anton Pavlovics (1983), A 6-os s m  kórterem. In *Szakad kban. Válogatott elbeszélések*, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- DÁNYI László (2025), *Futakiak Békésen, Pongráczok  s Zlebouszkyak B k csab n. Egy Don-kanyart megjárt honvéd f badnagy kult rh rossz  válása*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- ERDEI Ferenc–ILLYÉS Gyula–VERES Péter (szerk.) (1937²), *A „Vibarsarok” a bíróság előtt. F ja Géza pere*, Budapest, Márciusi Front.
- F JA Endre (kiad., szerk.) (2013), Előszó. In *Lélekben társak. Supka Magdolna  s F ja Géza levelezése 1937–1976*, Budapest, Nap Kiadó.

docta

*Tényleg butulunk?*¹

PLÉH CSABA

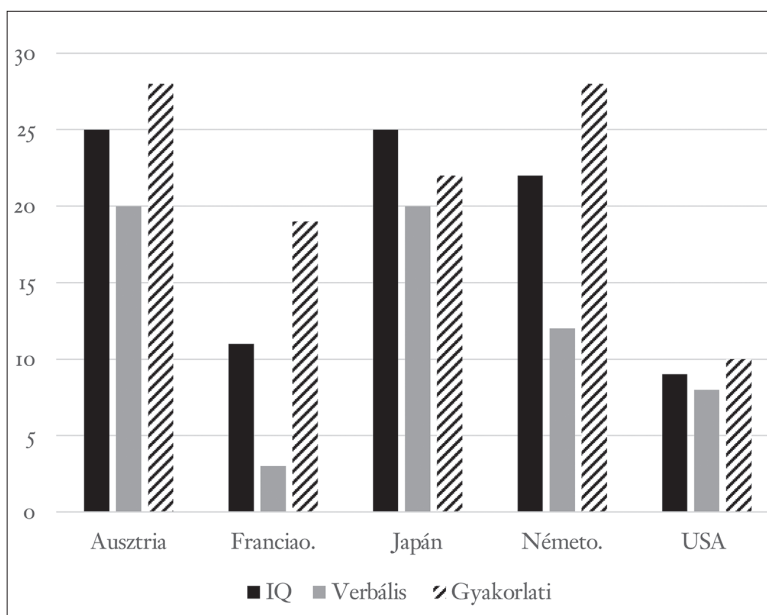
1. Hogyan alakult az intelligencia a 20. század közepén?

Sokat vizsgálták, hogyan is változott évtizedeken keresztül a mért emberi intelligencia. Flynn-hatásként emlegetjük ezt, egy John Flynn nevű pszichológus nyomán. Azt látjuk (az 1. ábrán), hogy hosszú évtizedeken keresztül, ebben az esetben 30 éven át, de ennél is hosszabb szakaszokban is meg lehet vizsgálni, miként változnak meg a különböző összetevői a mért intelligenciának.

A legnagyobb növekedés 1970 és 1990 között volt megfigyelhető, 14 kultúrát vizsgálva a jómódú, északi féltekei országokban (FLYNN 1987). Sok vita van arról, hogy mi minden lehet az oka annak, hogy hosszú évtizedeken keresztül úgy tűnt, okosabbá válnunk, s hogyan illeszkedik ez az intelligencia genetikai komponenseinek elképzelésébe (DICKENS–FLYNN 2001). 2007-ből Kovács Kristóf (KOVÁCS 2007; KOVÁCS–FARAGÓ 2016) kollégánk összefoglalóiból kiindulva mondok néhány magyarázati lehetőséget. A Flynn-hatás egyik oka általában a jómód növekedése és

---

¹ Elhangzott a Central European University „Határtalan tudás” című előadás-sorozatán, 2024. október 18. Köszönöm László Flórának, a sorozat kezdeményezőjének és Fábri Györgynek, a sorozat szervezőjének, hogy hozzájárultak az írásos közléshez. – Bácskai Istvánnal a Gondolat és az Osiris könyvei kapcsán sokat foglalkoztunk a butasággal, de remélem, nem fertőződünk meg.

1. ábra. Az intelligencia változása 1960 és 1990 között négy országban

a jobb táplálkozás, különösen a jobb táplálkozás kisgyerekkorban. A jómód növekedésével kisebbek lesznek a családok és nagyobb az iskolázottság. A kevesebb gyermek több figyelmet kap otthon.

A mért intelligencia különböző összetevőit nézve, a legjellegzetesebb változások a vizualitásban vannak. Ennek feltehető oka az, hogy a televízió és a filmek hatására (ez még az internet elterjedése előtti világ) nagymértékben megnőtt a vizuális információk szerepe az életünkben.

A korrelációs háttérket tekintve sokan mondják azt is, hogy minden mögött egy általánosabb hatás is rejlik. A néhány évtized alatt végbemenő intelligencianövekedés nem valódi oki, csupán korrelációs viszonyban, összefügg két nagyon fontos tényező-

vel: az írástudatlanság és a gyilkosságok számának csökkenésével. Úgy is fogalmazhatnám, hogy egy általános kulturális átalakulás következményként lettünk egyre okosabbak. Sokan, például Patricia Greenfield (GREENFIELD 2009) mondják azt is, hogy a tévé mellett a videojátékok s más vizuális technológiai hatások következtében is okosodtunk vizuális téren.

2. *Mit csinál eszüinkkel az okos eszközök világa?*

Mi történik azonban az utóbbi három évtizedben? Mint ezt korábban már többször áttekintettem (PLÉH 2017; 2019; 2024; PLÉH–FARAGÓ 2016), az új információs technológiai eszközök révén, egyrészt nagyon megnőtt az ingyenesen hozzáférhető információk mennyisége. Szinte csak az létezik számunkra, ami ingyen letölthető. Az ehhez kapcsolódó okoseszköz-használatnak egyik oldalaként megnő a vizualitás szerepe, és megnő az elterelhetőség. Sokkal többet, de sokkal felületesebben olvasunk. Talán meglepően hangzik, de ma sokkal több időt töltünk az alfabetikus világban, a tényleges betűk világában, mint 40 évvel ezelőtt, azonban ez egy más típusú olvasás. Számos kutatás próbálja ennek következményeit részletesen vizsgálni, azzal a félelemmel kísérve, hogy nem butulunk-e?

Ebben a kérdéskörben is, mint sok másban, az információs technológiával kapcsolatban, három különböző tábor van. Vannak az *abszolút pesszimisták*, az *abszolút optimisták* és a *mérsékelt biológiai optimisták*. Én az utóbbi táborba tartozom. Susan Greenfield (2010) a pesszimisták egyik vezető képviselője. Magyarul is megjelent egy kicsit félrevezető című könyve: *Identitás a 21. században*. A könyv nem a nemzeti vagy a genderidentitás mai drámáiról

szól, hanem a modern információs technológia hatásáról az ember megismerési és érzelmi folyamataira. Greenfield szerint az információszerzés során két üzemmódban élünk, egy rendezetben és egy rendezetlenben. A könnyen hozzáférhető, gyorsan válto-gatható, modern információs világ egy alapvetően rendezetlen, felületes, nem a lényegre törekvő, és állandóan az örömszerzést hajszoló feldolgozásmódot alakít ki. Greenfield (aki egyébként fő foglalkozásában farmakológus) ezt úgy fogalmazza meg, hogy egy állandó dopaminfűrdő keresése közben dolgozzuk fel az in-formációt. Ehhez képest, a hagyományos információfeldolgozás sokkal lassabb, körülményesebb és alaposabb, vagy mélyebb volt, mint az 1. táblázat bemutatja.

1. táblázat. *Az emberi elme két működésmódja*
(GREENFIELD 2015, 99)

<i>Rendezetlen (mindless)</i>	<i>Rendezett (mindful)</i>
Érzékelés	Kogníció
Erős érzelmek	Gondolkodás
Itt és most	Múlt-jelen-jövő
Külvilág irányít	Belső észlelés irányít
Kevés jelentés	Személyes jelentés
Nincs éntudat	Erős éntudat
Nincs idő és tér	Epizódok láncolata
Gyerek, „játékos”, élménykereső	Átlagos felnőtt
Magas dopamin	Csökken dopamin
Prefrontális alulműködés	Normál prefrontális működés
Értelmetlen világ	Értelmes világ
Kis sejtegyüttes	Nagyobb sejtegyüttesek

Susan Greenfield (2015) listázta, mik is az információtechnológián alapuló, az olcsó szöveggel és olcsó képpel jellemzett tudás-szerzés közvetlen kognitív következményei. A tartalom helyett a folyamatra helyeződik a hangsúly, az állandó keresési váltásokban pedig előtérbe kerül a felszínes feldolgozás. Ugyanakkor hiányzik mindaz (például a testnyelv, a szemkontaktus stb.), ami a természetes pedagógia része. Az oxfordi farmakológus Susan Greenfield szerint az okos eszközök világában az olvasás elsőkélyesedése mellett az azonnali jutalomfürdő keresését is eredményezi. Greenfield szerint a képek s versengő ablakok uralta világ központi mozzanata a szélsőséges unalomkerülés s az azonnali jutalom állandó keresése. Az állandóan kattintgató, képről képre vándorló fiatal mentális attitűdje az itt és most világa, tele érzelmekkel, kívülről irányítottan, gyermeki jutalomkereséssel, kevés gondolati kontrollal.

Olyan veszélyhelyzet áll elő, hogy az IT nevelte nemzedék az állandó itt és most világában él, mintegy dopaminfürdőt szerezve magának azzal, hogy minden információ után újabb információra vágyik, és ezért csak klikkelget ide-oda. Mindez a múltbeli és jövőbeli mozzanatok háttérbe szorulását eredményezi. A Magyarországon is népszerű szerző, Nicholas Carr (2010), aki ugyancsak a negatív tábort erősíti, ezt egyenesen úgy fogalmazza meg, hogy egyre nehezebb folyamatosan olvasni, különösen nehezen boldogulunk a hipertexttel, és minél többet vagyunk a neten, annál könnyebben elcsábíthatóak vagyunk, stb. Mindez óriási váltakat váltottak ki. Nagy-Britanniában Susan Greenfield és követői, illetve egy másik, sokkal kisebb technológiai kitettséget és hatásokat elemző tábor, Dorothy Bishop és munkatársai között folyik mind élesebb diskurzus. A biológiai optimisták, mint például a szintén oxfordi Dorothy Bishop (2014) és kollégái (BELL–

BISHOP–PRZYBYLSKI 2015) azt mondják, hogy Greenfield nem közöl elég adatot. Bár ebben igazuk van, de ők sem hoznak adatokat. Néha az az olvasó érzése, hogy két tekintélyekkel terhelt szegényes adatalapú tábor vitatkozik egymással.

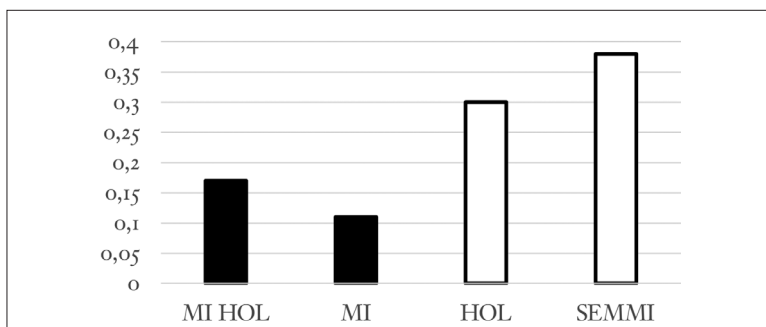
Meggyőző empirikus kutatásokat a digitális világ és a hálózatok mentális hatásairól nem könnyű végezni. Számos lehetséges oksági tényező együtt jár. Például az életkor és a NET-használat nem egymástól függetlenek. Nehéz valódi kontrollcsoportokat létrehozni, önkontrollos kísérletet pedig szinte lehetetlen szervezni. Az érdekes a kísérleti pszichológus számára, hogy mindkét tábor nagyon sokszor ideológiai alapon vitázik; igen kevés adat alapján óriási általánosításokat mondanak. Az egyik tábor azt, hogy minden rendben van, a másik pedig azt, hogy semmi sincs rendben.

Amerikában egy másik Greenfield – az első fejezet végén már említett – Patricia Greenfield (2009) a pedagógiai pszichológia szempontjából tekinti át az internethasználat gondjait. Abból a paradoxonból indul ki, hogy Amerikában az utóbbi néhány évtizedben a gyerekek verbális intelligenciahányadosa javult, ugyanakkor az egyetemi felvételi vizsgák verbális összetevőiben romlik a teljesítményük. Ezt azzal tudjuk összekapcsolni, hogy valójában a szókincs fejlődésére pozitív hatása volt a televíziónak. Ezzel áll szemben az a paradox hatás, hogy az egyetemi felvételi során a SAT verbális pontszámainál csökken a teljesítmény. Ennek oka, hogy a vizuálisan szocializált, a vizuális tanulásra hangolt fiatalság csak az alapvető szókincsében fejlődik. A verbális intelligencia-vizsgálatokban olyan kérdéseket tesznek fel, hogy *Mi a közös elem abban, hogy narancs és banán*, aminek kapcsán azt kell megtalálni, hogy *déligyümmölcs*. Ugyanakkor az önálló, örömszerző olvasáson alapuló fejlettebb szókincsre az egyetemi felvételi anyag sokkal

érzékenyebb. Az egyetemi felvételikén már olyan kérdéseket tesznek fel, hogy *Mi a különbség a kielégült és kielégített szavak jelentése között.* Az ebben mutatkozó teljesítményromlás az önálló, irányítatlan, örömeért folyó olvasás háttérbe szorulását tükrözi.

Lássunk most néhány példát arra, hogy a kicsit visszafogottabb, mérsékeltabb kísérleti tudósok mit is tudnak mondani a mai techno indukálta változások kisebb részkérdéseiben. A kutatások egy része azzal foglalkozik, hogy a keresőeszközök, a Google világában miként változik meg az *emlékezeti ökonómiánk*.

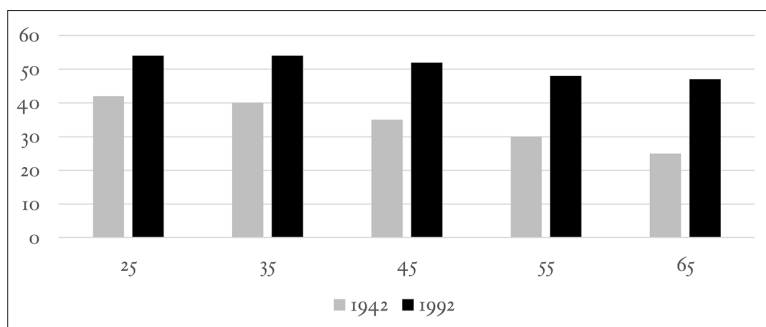
Az egyik mozzanat, amit bemutatok, a Harvard és a Columbia Egyetemen végzett vizsgálat, amely arra volt kíváncsi, hogy egy információkeresési helyzetben mi történik az emberekkel akkor, ha el tudják tenni a megtalált információt egy meghatározott digitális dossziéba. Kiderül, hogy ha eltesszük az információt, akkor kevésbé fogunk emlékezni annak tartalmára, és inkább csak arra emlékszünk, hogy hova tettük azt (2. ábra). Wegner és munkatársai azt mondják, hogy valamiféle ökonómiai megoldásként, amikor valamilyen külső eszközt használunk külső memóriaként, például a Google-t, akkor ezt praktikusán kezeljük. Nem arról van szó, hogy ki vagyunk szolgáltatva neki, hanem tudjuk, hogy adaptívan *mi mindenre nem kell emlékeznünk, ha eltettük az információt.*

2. ábra. A digitálisan eltett információ helyére sokkal jobban emlékszünk, mint a tényinformációra (SPARROW–LIU–WEGNER 2011).

A nagy hangú internet-olvasáskritika (Susan Greenfield és Carr egyik alapjelszava a felszínesség és rendezetlenség. Small és kollégái (SMALL–MOODY–SIDDARTH–BOOKHEIMER 2009) egy mára klasszikus kutatásban Google-szempontról naiv és web-profi embereket hasonlítottak össze, 55–76 éves életkori sávban. Ma már nehéz naiv „Google-szüzeket” találni. 15 éve még voltak Google-szüzek. A kísérletben agyi képalkotó rendszerekkel azt vizsgálták, hogy olvasás és webkeresés közben milyen eltérések vannak a csoportok között az agyi aktivitásban. A naiv emberek ugyanúgy aktiválják az agykérgüket a két helyzetben, a web-profik sokkal jobban használják a végrehajtó működéseket, a prefrontális rendszereket keresés közben. A web-profiknál van egy verbuválási hatás; mást használnak fel akkor, amikor keresnek, mint amikor olvasnak. Vagyis a gyakori webhasználat nem kaotikussá, hanem rendszerezetté tesz, még szenior korban is. Azóta, mint Small és munkatársai (SMALL 2020) alapos összefoglalója bemutatja, kiderült, hogy a szervezett keresési gyakorlás tovább erősíti ezt a ’logikussá váló’ olvasási hatást.

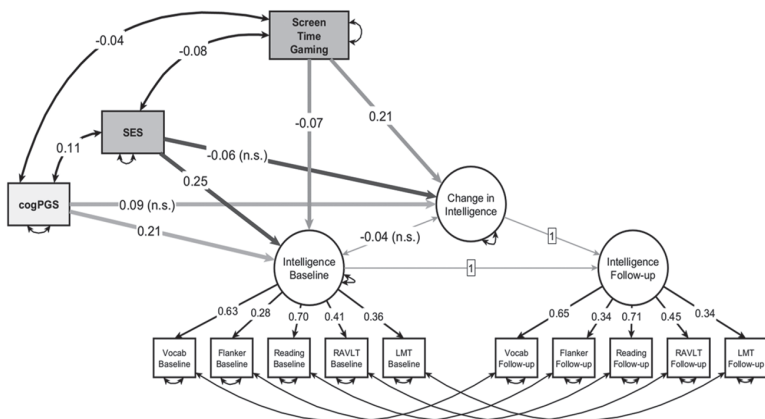
Patricia Greenfield, a Los Angeles-i Egyetem hosszú évtizedeken át vezető pedagógia-pszichológus kutatója 50 éves távlatban részletesen megnézte, hogy miként is váltakozik a nagyobb vizualitás (televízió, mozi stb.) hatására a vizuális intelligencia. Arra az eredményre jutott, hogy a vizuális intelligenciát (tehát képek megtalálását, képek összeillesztését stb.) igénylő feladatokban, az 1940-es évek elejétől és az 1990-es évek közepéig, valójában egy technológiai alapú – ha már azt használtam a címben, hogy butulunk-e – éppenséggel okosodás figyelhető meg (3. ábra).

3. ábra. A vizuális intelligencia emelkedése fél évszázad alatt
(Flynn adataiból P. Greenfield 2009, 69. o.)

Igen, ez így volt régen, de ma butulunk a sok vizualitástól. Vannak mai vizsgálatok is, amelyek a mérsékelt biológiai optimizmust alátámasztják. Sauce és munkatársai (SAUCE–LIEBHERR–JUDD 2022) 10 000 10–12 éves amerikai gyerekekkel végeztek vizsgálatot a videojátékok longitudinális hatásáról. A 4. ábra nagyon bonyolult, mert nagyon sok tényezőt vettek figyelembe: olvasási szokások, olvasási múlt, társadalmi helyzet, anyagi helyzet, anya-apa iskolázottsági szintje stb. A jobb felső, 0,21 korrelációs értékű nyíllal azt jelzem, hogy ezek között az együtt járási,

vagyis korrelációs mutatók között nagyon fontos tényező volt, hogy a gyerekek videojátékkal töltött ideje 10-12 éves korban bekövetkezett intelligenciaváltozással pozitív korrelációt mutatott.

4. ábra. Videojátékok és a videonézés növeli az intelligenciát a 10-12 éveseknél
(SAUCE-LIEBHERR-JUDD 2022)

Ez egy kicsit reménykeltő dolog. Általában azonban nemcsak reménykeltő, hanem negatív mozzanatok is vannak. Ha egészében nézzük az okoseszközök lehetséges hatásait szisztematizálva, a figyelem, az emlékezet, a jutalomrendszerek terén és a köznapi életben számos olyan mozzanatot látunk, ahol meghatározott területeken pozitív, más területeken viszont negatív következményeit látjuk ezeknek az eszközöknek, mint a 2. táblázat összefoglalja.

2. táblázat. Az okoseszközök hatásai
(WILMER–SHERMAN–CHEIN 2017)

Figyelem Okoseszköz ront, ha ott van Gyakori használó nehéz figyelemváltás	Jutalomrendszerek Gyengülő impulzus kontroll Nehéz késleltetni
Emlékezet GPS rontja a téri navigációt Több média használat, gyengülő munkaemlékezet	Köznapi Sokat használó sok koncentráció panasz Kevésbé elemző Sok társas média rosszabb jegyek, depresszió

A jutalomrendszerek és a köznapi hatások igen fontos oldala nem az elbutulás, hanem a társas élet átalakulása az okoseszközök révén. Jonathan Haidt (2024) e téren igen alapos kutatásokat összegezve mutatja be a serdülés aggasztó átalakulását. Haidt az ifjúságot egy konkrét alkalmazástípustól s ennek két funkciójától félti. Haidt szerint a serdülőkorú mentális állapotromlás kulcsa is a társas hálózati applikációkban és ezen belül a kedvelés és megosztás gombok tovaryűrűző hatásában keresendő. A serdülők hangulata 2010 körül kezd romlani, a két gonosz gomb pedig 2009-ben jelent meg. Ezzel párhuzamos a nyilvános terek elszegényesedése, a barátokkal töltött valós idő csökkenése, a depresszió, pesszimizmus, kiúttalanság növekedése, főként amerikai fiataloknál. Tanácsokat is ad, a gyermekkor új normáit kínálva. *Mobilmentes iskolák, 14 alatt ne legyen okostelefon, 16 év alatt ne legyenek társas applikációk.* A tanácsokat sokan vitatják, de az UNESCO 2025. februári adatai szerint 79 ország követi őket. Haidt azonban nem csak tilt. Igen fontos a mérleg másik oldala, s ezt kevesen követik, például a magyar gyakorlat sem. *Legyen nagyobb önállóság, több szabad játék, több felelősség is a való életben.* Rendszerszerű

megoldásokra van szükség: amikor csökkentjük az okoseszközök uralmát, egyben növelnünk kell a valós tevékenységek és a valós emberek súlyát.

3. Merre tovább, hogy ne butuljunk?

Mit fogunk csinálni? Az általam is képviselt biológiai optimista felfogás szerint a változások már meglévő biológiai architektúráink felhasználásán keresztül működnek, nem azok radikális átalakítását eredményezik. Ráadásul képességeink technológiáinkkal együtt érvényesülnek, és magunk ellenőrzést gyakorlunk felettük. Dan Wegner csoportja kiemeli, hogy mi általában szimbiotikusan élünk együtt társainkkal, egy sajátos tranzakciós emlékezeti rendszerben. A családban vannak, akik jobban tudják a recepteket, vannak, akik jobban tudják, hogy mikor jön a busz, stb. Vagyis egy tradicionális világban is egy megosztott emlékezeti rendszerben élünk. Azt kell elképzelnünk, hogy szimbiotikussá válunk saját eszközeinkkel.

A tranzaktív memória akkor is nyilvánvaló, ha az emberek jobban emlékeznek arra, hogy hol tároltak egy tárgyat, mint magának a tárgynak az azonosságára. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az emberi memória folyamatai alkalmazkodnak az új számítástechnikai és kommunikációs technológiák megjelenéséhez. Ahogy a tranzaktív memórián keresztül megtanuljuk, hogy ki mit tud a családjában és az irodájában, úgy azt is megtanuljuk, hogy mit „tud” a számítógép, és mikor kell figyelni arra, hogy hol tároltuk az információkat a számítógépes memóriánkban. Szimbiotikussá válunk számítógépes eszközeinkkel, összekapcsolt rendszerekké válunk, amelyek kevésbé emlékeznek

az információkra, mint arra, hogy tudják, hol találhatók az információk. Ez azt az előnyt adja számunkra, hogy az információk széles skálájához férünk hozzá, bár a folyamatos „vezetékezés” hátrányai még mindig vita tárgyát képezik. Lehet, hogy ezen a ponton már nem nosztalgia, ha azt kívánjuk, bárcsak kevésbé függnénk a kütyüinktől. Ugyanolyan mértékben függünk tőlük, mint a barátainktól és munkatársainktól szerzett tudásunktól – és veszítünk, ha nem tartjuk őket kontaktusban. Az internetkapcsolat elvesztésének élménye egyre inkább hasonlít egy barát elvesztésére. Csatlakoztatva kell maradnunk, hogy megtudjuk, mit tud a Google (SPARROW–LIU–WEGNER 2011).

A másik nemrég elhunyt kiváló filozófus kolléga, Daniel Dennett azt mondja, hogy valójában, abban a világban, amit most az új technológiák teremtenek számunkra, egy olyan evolúciós átmenetben vagyunk, ahol nekünk, embereknek vissza kell vennünk a kontrollt, és meg kell tanulnunk együtt élni ezekkel a rendszerekkel, és egy új típusú dinamikát fogunk kialakítani. Az ember képes túllépni az egyéni képességeken szuperhumán tervekhez, hiedelmekhez és akár szuperhumán értékekhez is eljutva. Feladatunk az, hogy a felgyorsult gépi kommunikációban ennek érdekében vegyük vissza a kontrollt a saját magunk kreálta rendszerek fölé.

A kibontakozó új emberi rendnek van egy önkorlátozó mozzanata. Ugyanúgy, ahogy a hangyakolóniák képesek olyasmire, amire egyetlen hangya sem, az emberi organizációk is képesek túllépni az egyének képességein, szuperhumán emlékekhez, hiedelmekhez, tervekhez, akciókhoz, sőt akár szuperhumán értékekhez vezetve. Akárhogy is legyen, olyan evolúciós menetben vagyunk, ahol szuperhumán szerveződéseink meg kell feleljenek egyéni emberi sztenderdjeinknek. A felgyorsult ember-gép kom-

munikatív képességek révén lehetővé vált önszabályozó dinamika fajunkra nézve ugyanolyan egyedi, mint maga az emberi nyelv (DENNETT–ROY 2015, 69).

Mi, emberek kulturális architektúrákat teremtő faj vagyunk. Ezek az új architektúrák mindig magukban foglalják a régieket, s bár feszültségek közepette, de mindig meg fogjuk találni az új eljárásrendszereket és agyi fiülkéket, amelyek a rendszerekkel kapcsolatosak.

Ugyanúgy, ahogy Cervantes Don Quijote-i figyelmeztetése el-
lenére, az olvasás a következő 400 évben fennmaradt, az internetes technológia is fennmarad, s meg fogjuk találni az önkontroll módjait. A felgyorsult ember-gép kommunikációs képességek révén lehetővé fog válni egy új önszabályozó dinamika. Nem butulunk, hanem másként fogunk együtt élni a saját magunk teremtette rendszerek világával.

Irodalom

- BELL, V. & BISHOP, D. V. M. & PRZYBYLSKI, A. K. (2015), The debate over digital technology and young people, *BMJ: British Medical Journal* 351 (8021), h3064.
- BISHOP, D. (2014), *Why most scientists don't take Susan Greenfield seriously?*, <http://deevybee.blogspot.com/2014/09/why-most-scientists-dont-take-susan.html>.
- CARR, N. (2010), *Hogyan változtatja meg agyunkat az internet? – A sekélyesek kora*, Budapest, HVG Könyvek.
- DENNETT, D. & ROY, D. (2015), Our Transparent Future: No secret is safe in the digital age. The implications for our institutions are downright Darwinian, *Scientific American* 312 (3), 32–27.

- DICKENS, W. T. & FLYNN, J. R. (2001), Heritability estimates versus large environmental effects: The IQ paradox resolved, *Psychological Review* 108, 346–369.
- FLYNN, J. R. (1987), Massive IQ gains in 14 nations: what IQ tests really measure, *Psychological Bulletin* 101, 171–191.
- GREENFIELD, P. (2009), Technology and informal education: What is taught, what is learned, *Science* 323, 68–71.
- GREENFIELD, S. (2010), *Identitás a XXI. században*, Budapest, HVG Könyvek.
- GREENFIELD, S. (2015), *Mind Change: How Digital Technologies Are Leaving Their Mark on our Brains*, New York, Random House.
- HAIDT, H. (2024), *A szorongó nemzedék. Hogyan vezetett a gyerekkor nagy átbuzalozása a mentális megbetegedések ugrásszerű növekedéséhez*, Budapest, Corvina.
- KOVÁCS Kristóf & FARAGÓ Boglárka (2016), A modern technológia hatása a kognitív képességekre: Áttekintés, *Magyar Pszichológiai Szemle* 71, 127–141.
- KOVÁCS Kristóf (2007), A modern technológia szerepe az IQ generációk közti növekedésében, in NYÍRI K. (szerk.), *Mobiltársadalomkutatás: Paradigmák – perspektívák*, Budapest, MTA-T-Mobile, 50–60.
- PLÉH Csaba & FARAGÓ Boglárka (2016), Az új technológia és a tanulás világa a pszichológus szemével, *Magyar Pszichológiai Szemle* 71, 3–23.
- PLÉH Csaba (2017), Tudásfajták a kognitív kutatásban, az iskolában és a köznapokban, *Magyar Tudomány* 178, 1387–1398.
- PLÉH Csaba (2019), A feladatmegosztás a diszruptív technológiák világában, *Iskolakultúra* 29 (4–5), 3–15.
- PLÉH Csaba (2024), Kulturális rendszerek elsajátítása és használata: Az olvasás az agy, a kultúra és a web között, *Iskolakultúra* 34 (2–3), 9–26.
- SAUCE, B. & LIEBHERR, M. & JUDD, N. et al. (2022), The impact of digital media on children's intelligence while controlling for genetic differences in cognition and socioeconomic background, *Sci Rep* 12, 7720.
- SMALL, G. W. & MOODY, T. D., SIDDARTH, P. & BOOKHEIMER, S. Y. (2009), Your brain on Google: patterns of cerebral activation during internet searching, *The American Journal of Geriatric Psychiatry* 17 (2), 116–126.

- SMALL, G. W. et al. (2020), Brain health consequences of digital technology use, *Dialogues in Clinical Neuroscience* 22 (2), 179–187.
- SPARROW, B. & LIU, J. & WEGNER, D. M. (2011), Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips, *Science* 333, 776.
- WILMER, H. H. & SHERMAN, L. E. & CHEIN, J. M. (2017), Smartphones and cognition: A review of research exploring the links between mobile technology habits and cognitive functioning, *Frontiers in Psychology* 8, Article 605.

*Valóban butulunk?*¹

BOROSS OTTILIA

Mielőtt ide jöttem volna, megnéztem, hogy mit is jelent maga az a szó, hogy *buta*., illetve, hogy honnan származik, mi az eredete, Nem lettem okosabb. Ugyanis fogalmunk sincs róla. Ez a tény persze abban, hogy sokat beszéljünk róla, egyáltalán nem akadályoz meg bennünket. Kultúrában élünk, és a butaság jelenségét a kultúra szemszögén keresztül kell értékelnünk. Mint ahogy azt is, hogy ha az ellentéte az okosság, akkor ehhez képest mit is jelent, az, hogy butulunk avagy okosodunk. Az 1. táblázatban egy rövid összefoglaló látható arról, hogy milyen állomásokon keresztül alakulhatott ki lépésről lépésre okosodásunk, mert a nyersanyag születésünkkel már rendelkezésünkre áll ugyan, de meglévő okosságunk nem a nulláról, egyik pillanatról a másikra épül fel, hanem bizonyos, iskoláknak nevezett intézményekben keményen megdolgozunk érte. Szóval az evolúciós folyamatokba a kultúra markánsan beleszól.

---

¹ Elhangzott a Central European University „Határtalan tudás” című előadás-sorozatán, 2024. október 18. Köszönöm László Flórának a sorozat kezdeményezőjének és Fábri Györgynek, a sorozat szervezőjének, hogy hozzájárultak az írásos közléshez.

1. táblázat. *Merlin Donald (2001, 2017) felfogása a tudásmódok szerveződéséről, kis mai kiegészítéssel*

<i>Tapasztalásmód</i>	<i>Kulturális szerveződés</i>	<i>átadási mód</i>
egyedi élmények australopitecus	epizodikus	saját élmény Emlék van, de tudatos felidézés nincs
közös élmények Homo erectus	mimetikus	gesztusok utánzása Imitáció, ok-okozat
Nyelvi Homo sapiens	mitikus	közvetített tanulás, történetek
objektív tudás	elméleti	Könyvekkel, ellenőrzött forrásokkal kétszeresen közvetítve
Digitális tudás	elménk és a világ között	Időben és térben korlátlan és kritikátlan hozzáférés

Jelen pillanatban ott tartunk, hogy a digitális tudás olyan világban élünk, amely előtt az (az iskolákban továbbra is fontos) objektív tudás eszménye állt), és amely az emberi kapcsolatokon, tapasztalatokon túl elsősorban könyveken keresztül megszerezhető elméleti tudásként uralkodott évszázadokon át. Mi a különbség a két tudás (a digitális és az elméleti) között? A digitális tudásban bőségesen rendelkezésünkre áll minden anyag. Csak kinyújtjuk a kezünket, sőt, még csak ki sem kell nyújtanunk, mert a fülünkön és a szemünkön keresztül is ömlik hozzánk az információ. Nehéz és sokat vitatott és vizsgált kérdés, hogy miként tudunk utat, illetve rendet vágni ebben az információözonban. Egyelőre csak azt látjuk örvendezve, hogy korlátlan a hozzáférés mindenhez, és a bőség zavarával küzdünk. Ami lehet, hogy baj is nekünk.

Mi is az intelligencia, mint fontos tényező szerepe ebben a rendrakási kavarodásban? A kínálkozó válaszok közepette tudjuk, hogy sokféle intelligenciafelfogás létezik, melyek közül, most Gardner (1983, 1998) nyomdokait követjük.

Gardner nyolcrétű intelligenciafelfogása

1. nyelvi
2. logika-matematikai
3. zenei
4. térí
5. testi-kinesztetikus
6. interperszonális
7. intraperszonális
8. természeti (ökológiai)

Számunkra ezek közül most az *interperszonális intelligencia* a fontos. Mit is jelent az, hogy interperszonális? Nagyjából azt, hogy tudom, hogy rajtam kívül mások is léteznek, akik szintén csinálnak valamit, valahogyan, és én tisztában vagyok ezzel, sőt, megpróbálok alkalmazkodni a már meglévő dolgokhoz, megtanulni vagy kitalálni a tevékenységek csínját-bínját,. Miért lehet fontos számunkra az interperszonális pszichológia, illetve az interperszonális intelligencia? Talán azért, mert meghatározza viselkedésünket, azt, hogy csoporton belül miként viselkedünk. Az egész emberi civilizáció annak köszönheti a hihetetlen nagy sikerét, hogy összefogunk, és egymásra halmozzuk azokat az ismereteket, amelyeket eddig már megszereztünk. Ebben a végtelennek és néptelennek tűnő rendszerben, amit világnak hívunk, egyedülként rendelkezünk egy olyan tulajdonsággal, agynak nevezett, tudattal ellátott készülékkel, amely alkalmas ennek a világnak a valamelyes megismerésére, és a megszerzett ismeretek elraktározására, átadására. Ennek a kumulatív tudásnak a segítségével lépünk, lépünk egyre csak tovább. Ez az út nem egyszerű. Rengeteg a buktatója, sok lehetséges ütközéssel. Ha az ütközést kicsit másképpen fogalmazzuk meg, akkor mondhatjuk azt is, mindig adódik valamilyen konfliktus; valamiféle probléma. Sokféle konf-

liktussal kell szembenéznünk, mert bár egyelőre miénk ez a Föld, vagy legalábbis úgy tűnik, viszont ez a Föld véges erőforrásokkal rendelkezik, azaz óvakodnunk kell attól, hogy korlátlanul kiszivolyozzuk. Ugyanis ez egy zárt rendszer. Ha én korlátlanul akarok felhasználni valamit, akkor másoknak nem jut belőle. Valahogyan osztozni kell, ami konfliktusokhoz vezethet. Hogy abban a nemhumán világban, ami valamely szinttel alattunk van, miként oldják meg a konfliktusokat, az valójában egy merev forgatókönyv szerint zajlik le. Mi vagyunk az a lény, akinek a forgatókönyve rugalmas lehet. El tudjuk dönteni, hogy kedvesek legyünk-e, vagy undokok, nagyon mohók vagy visszafogottak vagyunk, tehát tudjuk szabályozni saját magunkat és konfliktusainkat is – feltéve, hogy akarjuk szabályozni azokat. Erőszakos lények vagyunk? Nagyon, nagyon erőszakos lények vagyunk. Csányi Vilmosnak van az a kedvenc példája, hogy az ember nagyon békés lény, mert ha egy csapat csimpánz felszáll a 7-es buszra, akkor mire a végállomásra érnek, nem marad közülük senki élve. Csapat emberek ugyanakkor köztudottan rendszeresen utaznak a 7-es busszal, és elég ritka az erőszakos halál. Nos, ehhez azért kell egy kis kiegészítés, Ha a buszra szálló emberek célja ugyanaz, akkor jó esetben így van, de ha eltérő célokkal szállnak fel, akkor konfliktusok adódhatnak, és lehet, hogy ugyanúgy senki sem marad meg az utazás végéig, mint a csimpánztársaságban. Jó dolog-e, természetes dolog-e az erőszak? Egyáltalán hogyan tudunk együtt élni az erőszakkal? A szociálpszichológusok közül többen eltérő véleményen voltak, mint most mi leszünk. Az evolúciós pszichológia szerint az erőszak elkerülhetetlen. Akkor, amikor ugyanazokért az erőforrásokért küzdünk, melyeken osztoznunk kell, akkor óhatatlanul előkerül az erőszak: Hiszen ha elveszek valahonnan valamit, akkor másoknak nem jut, nem

marad. Egyelőre tehát nem tudjuk megszüntetni az erőszakot. Szabályozni viszont igen. Persze ebben vannak öröklött tendenciáink, de a szabályozás az emberi, és némely Szubhumán kultúrában is lehet tanult.. Vajon hogyan harcolunk, vagy milyen megoldást választunk ösztönösen? Azt választjuk, hogy mindenáron mi akarunk akarunk a győzni, mi akarunk lehetőleg mindent vinni. Ebben csak az fog megakadályozni minket, ha az erősebbek is ugyanazt akarják, mint mi, és ebben az esetben ők fognak győzni. Tehát a győzelem a fontos. Ha két ellenfél szembekerül, akkor az dönti el a mérkőzés eredményét, hogy ki az erősebb, ki az erőszakosabb, vagyis megpróbálunk felülkerekedni. Igen ám! De ott van az emberi kultúra, ahol ugyancsak minden felfordul és megváltozik attól, hogy át tudjuk magunkat programozni, át tudjuk írni ezeket az agresszív ösztönöket. Tudjuk magunkat kontrollálni, tudunk alkalmazkodni az elérendő célokhoz, és képesek vagyunk megfelelő eszközöket választani. Ha innin nézünk, miről is szól az egész emberi kultúra? A továbblépésről, az önmagunk kiteljesítéséről. Állandóan célokat tűzünk ki magunk elé, és ezeket igyekszünk megvalósítani, majd utána új célokat keresve lépünk tovább és tovább, a cél a Mars vagy valami más. Kell-e szabályozni a konfliktusok megoldását, illetve a konfliktusokat? Nagyon is, mert ha nem tesszük, akkor úgy járunk, mint a 7-es busz csimpánzai. Az ember próbál rangsorolni, osztályozni, különböző dolgokat kitalálni, vagyis rendet rakni a nagyvilágban. Megpróbáljuk például típusokba sorolni azokat a válaszokat, azokat a viselkedésmódokat, amelyeket mi emberek előszeretettel alkalmazunk. Nem lehetetlen vállalkozás. Azt mondjuk, hogy van az a fajta konfliktuskezelés, amely a versengésen alapul; amiben ha az egyik fél behódol a másiknak, a másik pedig győz, akkor az egyik fél egyértelműen veszít. Tehát valóban ádáz küzdelem

folyik, amelyben vannak nyertesek és vesztesek. Létezik azonban más megoldás is, például az elkerülő magatartás. Ha felfedezem azt, hogy a másik erősebb, mint én, akkor inkább nem megyek visszavonulót fújok, és megpróbálok minél messzebb kerülni ettől a valakitől vagy valamitől. Megpróbálom elhárítani a jelenlegi helyzetet, megpróbálok úgy alkalmazkodni, hogy lehetőleg észre se vegyék, hogy a világon vagyok. Meglehet, hogy ez egy vesztes stratégiája, de aki már párszor megtapasztalta, hogy milyen pórul járni, nem feltétlenül vállalja a kockázatok. Inkább elmenekül az adott helyzetből. A további két stratégia már olyan, amin nagyon el lehet gondolkodni, mert itt jön be az emberi kultúra. Van a kompromisszumos megoldás, amely azt mondja, hogy jól van, én ajánlok neked egy bizonyos megoldást, elfogadod-e, vagy nem? Próbálunk tehát közeledni egymáshoz, kószolgatni a másikat. Próbáljuk úgy megoldani ezt a dolgot, hogy ha nem is jár mindenki jól, de legalább kössünk valamiféle ideiglenes megállapodást vagy tűzszünetet. Végül a leoptimálisabb megoldás a konszenzusosnak nevezett. Nem sokban különbözik a kompromisszumostól, de mégiscsak eltérő, mert itt olyan megoldást keres a két fél, ami mindkettőjük előnyére szolgál, és mindketten épülnek belőle. Nem könnyű ezt megvalósítani, de lehetséges. Vannak-e öröklött eszközeink az ilyen megoldásokra, a konfliktuskezelésre? Azt gondolnánk, hogy nincsenek. Az erősebb kutya az, amelyik eszik. Ám mégiscsak felfedezhetőek ilyen eszközeink. Az állatvilágban jó néhány faj van, amelynél megjelenik a békülékenység, a kibékülésre vagy az egyeztetésre való hajlam. Akkor itt felvetődik az a kérdés, hogy ez, a konfliktuskezelő viselkedés elsődleges vagy másodlagos biológiai készségnek tekinthető-e. Az elsődleges az, amikor az ember tudja, hogyan kell leülni, felállni, utolérni a mardarat, vagy lecsapni a bogarat. Ezek a velünk született készségek.

A második pedig az, amikor például a matematikáról beszélünk, vagy írás-olvasásról. A beszéd az elsődleges, de az írás-olvasás nem. Ezeket tanulni kell, kulturálisan továbbadni, megőrizni vagy pontosan, vagy nagyjából ugyanabban a formában, ahogyan kaptuk. Tehát, lehet továbbfejleszteni, de nagyon fontos, hogy a kultúránkban előtünk mi történt, miként, milyen lépéseken keresztül jutottunk el idáig. Ösztönösen mindenki győzelemre tör, vagyis győzni akar. Ám miután ez másodlagos biológiai készség, nem magától alakul ki, hanem tanulni kell, tanítani kell, dolgozni kell rajta. Ki kell gondolni olyan megoldásokat, amelyek segítenek a konfliktuskezelésben és a konfliktus megoldásában. Ez pedig szofisztikált szociális készségeket igényel.

Ha azt nézzük, hogy mi ma hol tartunk, okosak vagyunk-e, vagy buták, vagy hogy mit kezdünk a butaságunkkal vagy az okosságunkkal, akkor azt látjuk, hogy szinte fontosabb, hogy megfelelő szociális készségekkel rendelkezünk, mint hogy nagyon-nagyon okosak legyünk, mert a békesség egyik jegye az, hogy tudjunk egymással szót érteni, és békességben élni egymás mellett.

Egy-két evolúciós előzményre térnék ki. A békülékenység egyik jele lehet az arckifejezés, a behódoló testtartás stb., de erről már sokan, sok helyen beszéltek. Azt is érdemes megjegyezni, hogy csoportosan élő állatok nem szívesen bonyolódnak konfliktusba, mert sokat veszíthetnek rajta. Vannak már prehumán szinten is mediációs próbálkozások. Mutatok néhány képet. Amit látnak az nem szerelmeskedés, hanem a képen az látható, amint két csimpánz békét köt. A rangsorban felül álló van feljebb, a másik kicsit lejjebb helyezkedik el. A másik képen azt látjuk, hogy egy hatalmas veszekedés után, ami akár vérengzésbe is torkollhatott volna, az egyik csimpánz kinyújtja a kezét a másik felé,

mert békülni akar. Ezt is érdemes megjegyezni, hogy ha ők maguk nem akarnak kibékülni, akkor általában egy nőstény figyeli őket, és segít a közvetítésben. Miért éri meg, hogy békét kösenek? Azért, mert csoportszinten is fontos az, hogy nyugalom legyen. Ha egyértelmű az, hogy ki győzött és ki veszített, akkor nincs értelme tovább küzdeni és harcolni. Tehát mindenkinek az épsége, és a csoport egészének működése forog kockán. Van néhány faj, amelyik nem hajlandó az együttműködésre, illetve azt is látni, hogy ugyanazon a fajon belül (ilyen például a rövid farkú agresszív rhesus makáó) van békés és van agresszív. Amikor összeeresztik a békéseket a békétlenekkel, akkor néha előfordul, hogy a békések meg tudják nevelni a békétleneket.

Ez nagyon optimista hozzáállás. Magam, az utóbbi néhány év eseményei kapcsán, eléggé kételkedve fogadom azt, hogy eljött volna az agresszivitás visszaszorulásának hajnala. Megnyugtató dolog volt, amikor Steven Pinker nagyon meggyőzően arról írt, hogy az emberi agresszió egyre csökken, és abba az irányba haladunk, hogy mind békésebbek és kedvesebbek vagyunk egymáshoz. Aztán berobbant az ukrajnai háború. Nem biztos, hogy szabad optimistának lenni. Még egy kis kitérő arról, miként lehetséges még békét kötni, illetve hogyan lehet a békét sugározni magunkból. Például, a természeti népeknél is vannak ennek jelei. A nyelvvel lehet bántani és lehet simogatni, amint ezt oly sokszor, oly sok helyen olvashatjuk.

Visszatérve az eredeti kérdésre, hogy valóban butulunk-e. Erre azt tudnánk mondani, hogy attól függ. Attól függ milyen téren, és ha az erőszak veszi át felettünk az irányítást, akkor igen, de ha elfogadjuk a békeségteremtés, a mediáció és a konfliktuskezelés ötleteit, akkor remélhetően nem.

Irodalom

DONALD, M. (2001), *Az emberi gondolkodás eredete*, Budapest, Osiris.

DONALD, M. (2017), The evolutionary origins of human cultural memory, in B. Wagoner (ed.), *Handbook of culture and memory*, Oxford, Oxford University Press, 32–67.

GARDNER, H. (1983), *Frames of mind: the theory of multiple intelligences*, New York, Basic Books.

GARDNER, H. (1998), *Rendkívüliek*, Budapest, Vince.

Becsületbüntetések a budai jogban

MEZEY BARNA

A középkori városlakók számára a becsület valamiféle jogképesség szinonimája volt. A zárt közösségekben biztosítható előnyök, jogok és karrierek nagymértékben függtek az illető jó hírétől, megbecsültségétől, tekintélyétől. A becsület érték volt. Annak elismerése, hogy az érintett életvitеле, társadalmi szerepvállalása, foglalkozása, tevékenységének gazdasági haszna elnyerte a vele kapcsolatban állók tiszteletét, a vele élet-, munka- és házközösségben élők (végső soron a város) pozitív megítélését.¹ A méltánylandó életmód legfontosabb eleme a közösség által szabott és fenntartott magatartási normák akceptálása, az erkölcsi elvárásoknak megfelelő cselekvés, a szabályok betartása, a jogi előírások követése volt.² Röviden a szabályoknak megfelelés, melynek jutalma az egyénnek mint személynek kijáró megbecsülés és az ezzel járó biztonság a közösségben. Befogadás, elismertség, jó vagy javuló egzisztenciális pozíció és előrehaladás a közösségi ranghierarchiában. Ebbe beleértve a megtelepedés jogát, az ingatlan- és háztulajdonlást, a választójogot, a lehetőséget a céhtagságra, a szomszédsági viszonyrendszer igénybevételét, családépítési,

---

¹ Erre nézve MEZEY 2025; MEZEY 2013.

² ZAICZ 2006, 778.

házassági kilátások bővülését, hivatali pozíciókhoz jutást, a részvételt a társadalmi életben, nyilvános szerepléseket.

Kevéssé a büntetőjog kategóriájába eső, de a társadalmi rétegződésnek jellegzetes velejárója és a becsületet érintő jelenség volt a „becstelen foglalkozásokat” űzők megítélése a középkor világában. A többséghez igazodó normakövető polgárság a társadalom szociális peremére száműzte a szokatlan életvitelűeket vagy az idegenkedést keltő mesterséget űzőket. Ők a becsület ellenpólusára kerültek, úgy a mindennapi megítélésben, mint a polgári jogokban részesülés kérdésében is. Ami nem azt jelentette, hogy nem találhattak helyet a városi társadalomban, hiszen munkájukra, foglalkozásukra szüksége volt a városnak. Pozíciójuk inkább a korlátozott jogképesség (becsületesség) alacsony mértékével jellemezhető. A korszak városi rendtartásaiban többnyire egyértelműen megfogalmazták, mit tekint a város elitje „becsületes” hivatásnak, szakmának és mit nem. Hol egész társadalmi csoportokat, hol egyeseket soroltak be a „becstelenség” kategóriájába, az éppen aktuális megítélés és a városi szükség függvényében. A becsstelenség önmagában nem jelentett egyben szegénységet is, az eltérő hit, származás, foglalkozás miatt becstelennek ítélt lehetett módos ember is, különösen, ha munkáját valamilyen okból igényelte a városi közönség. A többség számára azonban utat nyitott a lesüllyedés felé, a városi társadalom peremén élők, a kiszolgáltatottak, a gondoskodásra szorulóknak közé. Ahol nemcsak a polgárság jogai nélkül élő legények, inasok, szolgák, béresek, alkalmi munkások és családjaik éltek, hanem a dolgos polgár által megvetett élőködők, az utazó népség, a koldusok és a csavargók csoportjai, a játékosok, csepűrágók, szajhák, fürdetők és borbélyok. Idesorolták a hóhérokat és segédeiket, a sintéreket, bordélygazdákat is. Ezekbe a pozíciókba könnyű volt belesodródni, ki-

törni belőlük annál nehezebb. A személyes szegregált élethelyzet megváltozását a politikai többség hullámzó toleranciaszintjének módosulásától lehetett várni.³

A dolog logikájából folyóan a becsülettel rendelkező el is veszíthette tisztességét, megbecsültségét, a jogokhoz jutás lehetőségét. A becsület olyan érték volt a középkori városokban, amely alkalmassá tette a büntetőjogi büntetések célpontjává tenni. Ugyanis a büntetés lényege, az érzéki joghátrány⁴ jól megragadhatóvá vált a becsület csorbításában vagy teljes elvesztésében. Miután a büntetés esszenciája a malumban realizálódik, mely az érintettnek valamely értéknek tekintett „jó”-tól történő megfosztásában áll, a városi közösség megbecsülése kiváló lehetőséget nyújtott a szankcionálásra. Ahhoz, hogy valódi büntetéssé váljon, a „rossznak” (ami a megfosztás eredménye) a közösség számára is érzékelhető hátránynak kell lennie, a delikvenst pedig kellemetlenül kell érintenie.⁵ A becsület-érték zárt közösségekben kialakult intézménye kézenfekvő megoldást kínált a büntető joggyakorlat számára valamiféle önálló szankciónem kimunkálására, mely megszégyenítő vagy becstelenítő (becsület-) büntetésként kapott helyet a büntetőjog történeti szankciórendszerében.⁶ A becsületbüntetések alkalmasak voltak arra, hogy egyenrangúan a testi büntetésekkal és a bírságos (vagyon) szankciókkal lefedjék a város büntetőügyeinek nagy többségét. A szabadságbüntetés (már csak a városok építészeti adottságai okán is) először a városokban vert gyökeret, s fejlesztése is itt kezdődött, költségessége, bonyo-

---

³ IRSIGLER–LASOTTA 1979, 9.

⁴ GYÖRGYI 1984, 148.

⁵ FÖLDVÁRI 1970, 86.

⁶ VUCHETICH 2010, 146.

lultsága és kockázatai miatt azonban évszázadokig mellékszerepre lett kárhoztatva. A halálbüntetés szintjét (jóllehet súlyos esetekben szükség szerint alkalmazták) a városi kriminalitás többnyire nem érte el. Erre figyelmeztet Blazovich László is, aki óvatosságra hív fel a középkor szigorú gyakorlatának számonkérésében a budai jogra vonatkozóan.⁷

Pauler Tivadar a becsületbüntetéseket a megalázás foka szerint kategorizálta. Eszerint a szankciók részben a becsületérzést fájdalmasan érintő szégyenítők, részben gyalázók, részben becsületfosztók lehettek.⁸ Az osztályozás alapját képező lehetőségek természetes folyamatban alakultak ki a városi jogi praxisban, és kifejezték a rosszallás fokozatait. Megjelent bennük a közvélemény helytelenítését kiváltó cselekménytől a városi magisztrátus büntető haragját megalapozó súlyos bűncselekményig, a visszacsúszástól a javíthatatlan életmódig a bűnmegítélés széles skálájának értékelése. Központi eleme a 12–13. századból származó, ismeretlen eredetű szavunk, a szégyen,⁹ afféle megalázó állapot, csúfos, dehonesztáló helyzet, mely szégyenérzetet kelt.¹⁰ A szégyen, a megszégyenülés feltétele a nyilvánosság, hiszen a szégyen lényege mások (a közvetlen környezet) megbecsülésének elvesztése, illetve ennek szimbolikus kifejeződése. A középkori város nyilvánossága a becsületbüntetések végrehajtásának alapfeltétele. Az elkövető a nyilvánosság útján szégyenülhet meg, szégyenének tanúii és bizonyítékai életkörnyezetének tagjai. Egyidejűleg a bűnéért vezeklő elítélt gyalázatának szemtanúi ők, akikhez amúgy ezen a

---

⁷ BLAZOVICH 2001, 113.

⁸ PAULER 1869, 202.

⁹ ZAICZ 2006, 778.

¹⁰ EÖRY 2007, II, 1451.

„kommunikációs csatornán” jutnak el a városvezetők jogpolitikai üzenetei, a tilalnak tényállásai, a bűn és bűnhődés elválaszthatatlan dualizmusa, a jog igazságának tanúbizonysága. A mondottak illusztrálására a budai jogkönyvet hívtuk segítségül. A 13. századtól formálódó budai jog erős német kötődései megalapozzák az Európa-szerte ismert metódusok teljességét. A 15. században készült jogkönyv egy kifejlődött, érett középkorra jellemző városi jogot tár elénk, melyet legújabb fordításban Blazovich László és Schmidt József 2001-ben adott közre, melynek 2020-ban második kiadása is napvilágot látott.¹¹

A csak *szégyenítő büntetések* kisebb cselekményekre adott kellemetlen válaszok voltak, múltó hatással, jobbra figyelmeztető jelleggel. Az Angyal Pál elnevezésével „becsületérintő” büntetés meghagyta az illetőt addigi közegében, nem vont el jogokat tőle, de pozíciója, társadalmi megítélése megváltozott, közösségi méltánylása veszített erejéből.¹² A nem megfelelő, sületlen kenyeret árusító péket második alkalommal nyilvánosan vízbe hajították.¹³ Az egymást „szégyenteljes szitokszókkal” szidalmazó kofák, ha bíró elé kerültek, és megítélték őket, az elmarasztaltnak téglát kellett hordoznia a hátán a piactér központjában álló városházától a Szent György-templom megkerülésével, vissza a Rathausig. Eközben a pernyertes panaszos a háta mögött sétálva egy hegyes bottal kedvére szurkálhatta, serkenthette gyorsabb sétára a kőhordozót. Ha azonban kinevette vagy gúnyolta volna az elma-

---

¹¹ BLAZOVICH–SCHMIDT 2001.

¹² ANGAL 1933, 65.

¹³ Ofner Stadtrecht (továbbiakban OSt), 145.

raszaltat, ő részesült hasonló büntetésében. Érdekes ez a fordulat, hiszen egy becstelenítő büntetés esetében korlátozta a megszegvényítés gúny-elemét. Eszerint önmagában a nyilvános cipelés volt a büntetés. A gúnyolás, csúfolás nem tartozott hozzá, legalábbis a pernyertest illetően.¹⁴ A jogkönyv a sókofákra nézve is ezt rendelkezte, megnevezve a követ, mint „a civakodás tégláját”.¹⁵ Bebizonyosodott varázslás, bűbáj vagy boszorkányság vádjában talált nőket fejükön zsidósüveggel létrára állították pénteken kora reggeltől délig. Utána esküdniük kellett, hogy nem követnek el több eretnekséget.¹⁶ Klasszikus becsületbüntetés volt a hajlevágás, melyet az eladási szabályok megsértéséért szabhatott ki a bíró a kofákra.¹⁷ A rágalmozó, becsületsértő, másnak rossz hírét keltő bepanaszolt bizonyíthatta állítását. Amennyiben a bizonyítás sikertelen lett volna a törvényszék előtt, nyilvánosan „a község szeme láttára önkezűleg verje vissza a rágalmat saját szájába”, miközben el kellett mondania, hogy állítása hazugság volt.¹⁸

A *gyalázó szankciók* maradandó következménnyel jártak a re-nitensre nézve, megbélyegezték, hosszabb távon korlátozták lehetőségeit az érvényesülésben, a társadalmi kapcsolatokban, a gazdasági tevékenységekben. A javak és társadalmi előnyök megszerzésének lehetőségét erősen megnehezítették számára, közösségi tekintélye szétfoszlott. A budai jogkönyv a városi tisztújításokról szólva elrendelte, hogy ha valakit a község bírónak választ, s ő ezt három alkalommal is, megfelelő indok nélkül visszautasította, „egy egész évre vonjanak meg tőle minden polgárjogot, és

---

¹⁴ OSt, 155.

¹⁵ OSt, 180.

¹⁶ OSt, 331.

¹⁷ OSt, 159.

¹⁸ OSt, 254.

szakítsák meg a vele való szövetséget úgy, mint egy kiközösített és átok alatt álló emberrel”. Hasonlóképpen szólt a budai jog az esküdt tanácsúrrá választottak negligenciája esetén.¹⁹ Ha valamely kalmár nem saját árujával kereskedett, egy évre veszíthette el kereskedési jogait.²⁰ A harmadik alkalommal is tisztátalan húst tartó mészáros a bírság mellett négy hétig árusítási jogát veszítette.²¹ A helyi és a vendég kereskedők közötti ügyleteket segítő és ellenőrző közvetítők hivatalukkal játszottak, ha nem előírászerűen próbálták meg eladni az áruikat előbb a népnek, a városi kereskedőknek, majd a vendég kereskedőknek is.²²

A Pauler által *becsületfosztónak* nevezett kategóriába a legsúlyosabb, a halálbüntetés igényét még el nem érő, de a közösséghez tartozás lehetőségét kizáró deliktumok elkövetőinek szankcionálását sorolták, mely megvont minden jogot az elítélttől, kivetette a város társadalmából. Angyal Pál megfogalmazásával az érintettet „leszállítja arról a társadalmi síkról, amelyen eddig élt”.²³ Jobb esetben jelenlétét tudomásul véve, engedték páriaként életét tengetni a városi társadalom peremén, rosszabb esetben a döntés egyet jelentett a száműzéssel, kiveretéssel. „A polgár névre is méltatlannak kell tekinteni és egyben a polgári társadalomból következő jogokra méltatlan.”²⁴ A harsonások, síposok, hegedűsök és üstdobosok kötelesek voltak Úrnapján megjelenni a fő- és plébániatemplom előtt. Amennyiben ezt elmulasztották, egy

---

¹⁹ OSt, 35, 36.

²⁰ OSt, 86.

²¹ OSt, 106.

²² OSt, 92.

²³ ANGYAL 1933, 65.

²⁴ VUCHETICH 2010, 146.

évre kitiltattak a városból.²⁵ Hasonlóképpen száműzték a városból a kitartott, „együtháló” asszonyokat. Ha szeretőjükkal tetten érték őket, az is osztozott sorsukban.²⁶ A hamis röffel, hamis mérleggel vagy hamis súllyal mérő kereskedőre vonatkozóan, ha bebizonyosodott a harmadszori elkövetés, a kereskedői jogok örökös elvesztését helyezte kilátásba a jogkönyv.²⁷ Kiveretés büntetését szenvedték el a kockajátékkal való „helytelenkedés” tilalmát megvető csavargók és „egyéb fegyelmezetlen személyek”. Előbb azonban pellengért kellett állniuk, majd ezt követően „bunkós-bottal űzettessenek el”.²⁸ Még határozottabb volt a bírói gyakorlat az elesettek védelmében. A bíró által megidézett, s az idézésre meg nem jelenő, „hontalant” agyonverő gyilkos büntetése törvényen kívül helyezés. Értelmezésképpen a rendelkezést lejegyző hozzáfűzte: „annyi biztonságuk legyen, amennyi a farkasnak van a bokorban”²⁹

Érdemes figyelni Finkey Ferencre, aki negyedik kategóriát képezve a becsületbüntetések sajátos nemeként rendszerezte a *nyilvánosan végrehajtott testi büntetéseket*, a botozást, vesszőzést is, mely szégyenítő jellegét a közösség előtt történő végrehajtásból nyerte.³⁰ A gyakorlat szerint a bíró által a kofákra kiszabott hajlenyírást nyilvános korbácsolás keretében kellett eszközölni, feltéve hogy az árus az esküdtek jóvoltából 3 sillingen nem váltotta meg a büntetést.³¹ A kis értékű (egynegyed márkánál kisebb) tolvajlás

---

²⁵ OSt, 184.

²⁶ OSt, 288.

²⁷ OSt, 85.

²⁸ OSt, 190 és 345.

²⁹ OSt, 347.

³⁰ FINKEY 1909, 402.

³¹ OSt, 159.

büntetése vesszőzés volt, vagy korbácsolás, amit a pellengérnél, nyilvánosan foganatosítottak.³² (Ugyanez lett a büntetése azoknak is, aki talált dolgot, értékétől függetlenül, három napon belül nem jelentették a bíróságnak.³³ Így bűnhődött a zsebmetsző is negyed márka alatt.³⁴)

A nyilvános megveretés igazolja, hogy a büntetési rendszer szankciónemei a középkorban és a kora újkorban is vegyes mintázatot mutattak. A büntetés végrehajtásának (főként jogpolitikai megfontolásból) szerves eleme volt a megszégyenülés. A kivégzések publicitásától a tömlöcből a földfelszínre kitántorgó aszott és csontvázszerű rabok utcai koldulásra hajtásán keresztül az opera publicára kötelezett elítéltek kolompzsóval kísért menetéig szankciók foganatosításának fontos része volt a nyilvánosan végrehajtott büntetés. Sőt, Finkey kategorizálása esetében megfontolandó szempont lehet az is, hogy a kisebb-nagyobb verések a társadalom alsóbb rétegei számára sok esetben kisebb büntetést jelentettek, mint a nyilvános megaláztatás. Ez köszön vissza Vajna Károly alapművében is,³⁵ amikor a megszégyenítő és megbecsületlenítő büntetések cím alatt tárgyalta első helyen a testfenyítő büntetéseket, a pálcázást, korbácsolást, vesszőzést, lapát és/vagy furatosütést, csákányozást, kancsukázást, bikacsökkel és tövissel megcsapatást, talpbőrrel verést,³⁶ miként idesorolta a kéz- és lábvashasználatot, valamint a farkasgúzt.³⁷

---

³² OSt, 262.

³³ OSt, 263.

³⁴ OSt, 271.

³⁵ VAJNA 1907.

³⁶ VAJNA 1907, 79.

³⁷ VAJNA 1907, 88.

A középkori és kora újkori büntetés-végrehajtás szimbolikus helyei és instrumentumai viszonylag kevés teret kaptak a jogkönyvben. A *börtön* és adós *fogsága* a bíró házában egyszer fordult elő, a *szégyenséta* (a szégyentéglá-cipelés) útvonalát lejegyezték. A *pellengért* többször is hivatkozták a jogkönyvben, így a kockajátékos pellengérré ítélesekor, vesszőzés végrehajtásakor. A pellen-gér vagy szégyenoszlop hagyományosan a forgalmas piactereken állt, legismertebbje a tabáni pranger volt.³⁸ A testcsonkító büntetések végrehajtásának helyére is történik utalás: a bűnös kezét a *káposztáspiacon* vesztette el,³⁹ a kivégzések is itt történtek (a Szent György piac egyik végén).⁴⁰ Itt foganatosították az ítéletekbe foglalt csonkításokat és halálbüntetéseket („vesztse életét”, „tépjék ki nyelvét”, „izzó fogókkal haláláig tépdessék”, „vesztse el kezét, fejét”, „törjék kerékbe”, „égessék meg”, „fejezzék le”, „akasszák fel”. A Szent György piac nagyjából a mai Dísz tér helyén volt, a káposztáspiac a Tárnok utca felé esett.⁴¹ Öngyilkos kerüljön az *akasztófa* alá, rendelte a korabeli jog,⁴² a házasságtörők kivégzése az akasztófa alatt ásott gödörben történjen, élve szúrják át karóval mindkettejüket, és földeljék el őket.

A bitó alá temetés már állandó akasztófára utal, nem alkalmi vérpadra. A budai vesztőhely a 17. században az újlaki felső piac közelében, magaslaton állott.⁴³

---

³⁸ WÁGNER É. N.

³⁹ OSt, 252.

⁴⁰ OSt, 258 és 267.

⁴¹ VÉGH 2006, 79.

⁴² OSt, 261.

⁴³ BÓNIS 1962, 180.

Irodalom

- ANGYAL Pál (1933), *A közvélemény-büntetés*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványa.
- BLAZOVICH László (2001), Bevezetés, in BLAZOVICH László – SCHMIDT József, *Buda város Jogkönyve I.*, Szeged, Szegedi középkorász Műhely.
- BÓNIS György (1962), *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- EÖRY Vilma (főszerk.) (2007), *Értelmező szótár +*, Budapest, Tinta Könyvkiadó (A magyar nyelv kézikönyvei XIII–XIV).
- FINKEY Ferenc (1909), *A magyar büntetőjog tankönyve*, Budapest, Grill Károly könyvkiadóvállalata.
- FÖLDVÁRI József (1970), *A büntetés tana*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GYÖRGY Kálmán (1984), *Büntetések és intézkedések*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- IRSIGLER, Franz und LASOTTA, Arnold (1979), *Bettler und Gaukler; Dirnen und Henker. Außenseiter in einer mittelalterlichen Stadt*, München, Deutschen Taschenbuch Verlag.
- MEZEY Barna (2013), Becstelen emberek, becstelen foglalkozások (A becstelen karakterrel élők a 15–18. század társadalmában a büntetés-végrehajtás szereplőinek példáján), *Beliügyi Szemle* 61(1), 46–63.
- MEZEY Barna (2025), Becsületesség és becstelenné válás a középkori városi jogban, in Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.), *Jogszokáskutatás Európában és Ázsiában*, Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok, 389–400 (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár).
- Ofner Stadtrecht* (2001), in BLAZOVICH László – SCHMIDT József, *Buda város jogkönyve, II.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- PAULER Tivadar (1869/2), *Büntetőjogtan I. Bevezetés. Anyagi büntetőjog általános része*, Pest, Pfeifer Ferdinand.
- VAJNA Károly (1907), *Hazai régi büntetések II.*, Budapest, szerző kiadása, Lőrintz János „Univers” Könyvnyomdájában.
- VÉGH András (2006), *Buda város középkori helyrajza I.*, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum.

- VUCHETICH Mátyás (2010), *A magyar büntetőjog rendszere I. Elméleti büntetőjog*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- WÁGNER Gábor (é. n.), *A szégyenoszlop és a ledózerolt iskola – A Fehérsas tér története*, in *We Love Budapest*, <https://welovebudapest.com/cikk/2025/04/01/febersas-ter-taban-iskola-pellenger/>.
- ZAICZ Gábor (főszerk.) (2006), *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest, Tinta Könyvkiadó (A magyar nyelv kézikönyvei XII).

A fogyatékoságról alkotott kép megjelenése 19. századi amerikai gyermekújságokban¹

PUKÁNSZKY BÉLA – MAGYAR ADÉL

*„Az én emlékezetem mindenkor tevékeny, készséges és tartós; mert sohasem vonják el figyelmét vagy teszik erőfeszítésre képtelenné külső tárgyak tolakodásai, hanem mohón megragad mindent, mi neki felkínálódik; – az én képzelemvilágomnak úgyszintén megvan a maga fényes és napfényes birodalma, melyben gyönyörűséggel kalandozik, és ha, miként az néha megesik, a sötétség, mely a természet világát kizárja, belép a bensőmbé, és a lélek felett borong, a keresztényi hit és reménység sugarai eloszlatják a borút...”*² A tizenhat éves Anna Quincy Thaxter gondolatai ezek a *Vak leány* című elbeszélésben, amit 1827 márciusában publikált a Bostonban megjelenő *Juvenile Miscellany* című gyermeklap második évfolyamában. A szerző Lydia Maria Child irodalmi körének tagjaként rendszeresen írt morális nevelést és

---

¹ Bácskai István kiadóvezető-szerkesztő tiszteletére, akinek szerzőként köszönjük a hazai fogyatékoságtörténeti és nőtörténeti monográfiák megjelentetését.

² „My memory is always active, ready, and retentive; for it is never distracted, or rendered unfit for exertion, by the intrusion of external objects, but seizes, with avidity, whatever is offered to it; – my imagination, too, has a bright and sunny world of her own, in which, she delights to wander; and if, as is sometimes the case, the darkness that shuts out the world of nature, enters within, and broods over the soul, the beams of Christian faith and hope disperse the gloom...”

érzelmi érzékenységet középpontba helyező történeteket a folyóirat olvasói számára.

Az 1820-as évek második felében két olyan gyermekújság született az Egyesült Államokban, amelyeknek tartalmában látszik a „moralizálva tanításra” való törekvés, de ezt egymástól gyökeresen eltérő módon valósították meg. Szinte egy időben jöttek létre. A kronológiailag második, de riválisánál jóval hosszabb életű lap címe *The Youth's Companion* (A Fiatalok Társa) volt. A folyóiratot Nathaniel Willis (1755–1831) könyvkiadó és Asa Rand (1783–1871) kongregacionalista lelkész alapította Bostonban, 1827-ben. A lap fejlődéstörténetének első korszaka 1827 és 1857 közé tehető. Ebben az időintervallumban a szerkesztők célja a fiatal olvasók erkölcsi-vallási nevelése és ezzel párhuzamosan a bűnös kísértésektől való megóvása volt. A lapban közölt történetek, cikkek a korszak puritán értékrendjét kívánták átadni a gyermekeknek, amelynek sarokkövei az elmélyült vallásos élet, a szorgalmas e világi hivatásvégzés és a feljebbvalók iránti elkötelezett engedelmesség volt.

A közgondolkodást erőteljesen befolyásolta a „Second Great Awakening” (Második nagy ébredés) hitéleti mozgalma, az 1700-as évek végétől az 1800-as évek közepéig a protestantizmuson belül hirdetett megújulás. Demokratikus, érzelmi alapú vallási mozgalomként a teológiai hangsúlyt az eleve elrendelés (predesztináció) tanáról a szabad akaratra helyezte át. Spirituális energiákat szabadított fel, amelyek bővítették a nők erősen korlátozott társadalmi szerepkörét. Emellett formálta a gyermekről alkotott konvencionális képet is. A korábbi kálvinista-puritán felfogástól eltérően, amely a gyermeket eredendően bűnösnek tartotta, e vallási ébredési mozgalom hatására kezdett kialakulni egy „optimista gyermekkép”, amely a gyermeket születésekor ártatlannak és formálhatónak-nevelhetőnek tekintette.

A korszak Amerikájának kronológiailag első sikeres és nagy reményekre jogosító gyermeklap-alapítása 1826-ban a *Juvenile Miscellany* (Ifjúsági Vegyes Gyűjtemény) volt. A lap rövid időn belül olyan közkedvelté vált ifjú olvasói körében, hogy népszerűség terén joggal vetélkedett a *Youth's Companion*nal. Mindezek ellenére jóval rövidebb életűnek bizonyult, mint vetélytársa: csak tíz esztendeig, 1826 és 1836 között jelent meg rendszeresen. A lap alapító-szerkesztője, Lydia Maria Francis (házasságkötése után: Child) volt (1802–1880). A fiatal író nő pályájának a laphoz kötődő időszakát a bostoni irodalmi életbe való üstökösszerű berobbanás, majd – radikális rabszolgaság-ellenes nézeteinek nyílt felvállalása nyomán – a frissen szerzett népszerűség gyors elvesztése jellemezte. Ez az írói és lapszerkesztői pályáiv szorosan összekapcsolódott a gyermeklap látványos sikerével, majd megszűnésével.

Lydia Maria Francis 1802. február 11-én született a Massachusetts állambeli Medfordban. Apja, Convers Francis egy megbecsült kézműves-vállalkozó pékmester volt. A család szigorú kálvinista légkörben élt, amelyet az apa „komor és elkötelezett kálvinizmusa” határozott meg (CLIFFORD 1992; MOLAND 2022). Maria korai szellemi fejlődését alapvetően befolyásolta bátyjával, Conversszel való intellektuális kapcsolata. Convers formális oktatásban részesült, és a Harvard Egyetemre járt, Maria számára ez a pálya nőként elérhetetlen volt. Az anya halála után a tizenkét éves Mariát Maine államba, Norridgewockba küldték nővéréhez. Ez a „szárműzetés” vált intellektuális és irodalmi ébredésének színterévé. Távol a medfordi puritán szigortól a helyi könyvtárban „falta” a kor irodalmát, különösen Sir Walter Scott és Milton műveit (CLIFFORD 1992; KARCHER 1994). Ez a korai, Maine-ben töltött időszak alapozta meg későbbi, az indián kultúra iránti mély szimpátiáját is. 1820-ban Gardiner városában tanító

állást vállalt, de már egy év múlva visszatért Massachusettsbe, és Watertownban élő bátyjához, az akkor már unitárius lelkészként szolgáló Convershez költözött (MOLAND 2022).

Maria Francis irodalmi pályája villámgyorsan ívelt fel. A watertowni évek alatt, bátyja intellektuális köréhez csatlakozva döntött úgy, hogy maga is megpróbálkozik az írással. Első regénye, a *Hobomok, A Tale of Early Times* (Hobomok, történet a korai idők-ből, 1824) az amerikai őslakosok és a korai telepesek viszonyát mutatta be. A könyv sikert aratott, bár merész témaválasztása – egy fehér nő és egy indián férfi házassága – megütközést keltett az olvasók körében. Ezt követte az *Evenings in New England* (Új-angliai esték, 1824) című, gyermekeknek szánt oktató célzatú gyűjtemény, amely szintén kedvező fogadtatásra talált.

E sikerek nyomán kapott felkérést 1826-ban egy gyermekeknek szánt havi folyóirat szerkesztésére. A *Juvenile Miscellany* születése egybeesett a bostoni unitárius-ortodox kálvinista teológiai vitával (Unitarian Controversy). Míg az ortodox vonal az előbb más ismertetett *Youth's Companion* köré csoportosult, amely a gyermek veleszületett bűnösségét és a megtérés szükségességét hangsúlyozta, addig Maria Francis lapja a liberális protestantizmus és az unitárius optimizmus szellemében fogant (RINGEL 2015). A *Miscellany* a gyermekek veleszületett jóságára, erkölcsi nevelhetőségére és intellektuális kíváncsiságára épített (KARCHER 1994; RINGEL 2015).

A huszonnégy éves szerkesztő „Aunt Maria” (Mária néni) álneven, didaktikus, de szórakoztató formában igyekezett gyakorlatias tudást átadni kis olvasóinak, és emellett jellemnevelésben is részesítette őket. Az olvasók erkölcsi pallérozását a korabeli szentimentális irodalom eszközeivel végezte: érzelmeikre hatva kívánta kialakítani az empátiát, a vallásos áhítatot, és meggyöke-

reztetni a polgári erényeket (szorgalom, takarékoság, önuralom, becsületesség). A *Miscellany* tökéletesen reflektált az olyan korabeli ideálokra, mint a „városi kifinomultság” (urban gentility) és a „romantikus gyermekkor” (romantic conceptions of childhood). Maria, aki ekkor már David Lee Child felesége volt, nyolc éven át (1826–1834) szerkesztette a lapot, amely ez idő alatt a kor legkiválóbb amerikai szerzőinek fórumává vált.

Az 1830-as évek elején Maria élete drámai fordulatot vett. Egy William Lloyd Garrisonnal való találkozás³ mélyen megérintette, és figyelmét a radikális abolicionizmus ügye felé fordította. 1833-ban publikálta *An Appeal in Favor of That Class of Americans Called Africans* (Védőírat az „afrikaiaknak” nevezett amerikaiak érdekében) című művét.

Ez a kötet volt az első átfogó, könyv terjedelmű támadás a rabszolgaság ellen, amelyet az Egyesült Államokban publikáltak. A mű nem csupán az azonnali emancipáció mellett érvelt, hanem nyíltan támadta az északi államokban jelen lévő faji előítéleteket is. A *Védőírat* következményei azonnaliak és drámaiak voltak. Mariát gyakorlatilag kiközösítette a bostoni elit társaság, amely korábban ünnepelte őt. A *Miscellany* előfizetései drámaian visszaestek, ami 1834-ben a magazin eladására kényszerítette. Maria Child irodalmi hírneve romokban hevert. Mindezek ellenére egy életre elkötelezte magát az abolicionizmus ügye mellett, és a következő évtizedben az Amerikai Rabszolgaság-ellenes Társaság (American Anti-Slavery Society) egyik legjelentősebb intellektuális vezetőjévé vált.

---

³ William Lloyd Garrison (1805–1879) az amerikai polgárháború előtti időszak egyik legkiemelkedőbb és legradikálisabb abolicionista vezetője, újságírója és társadalmi reformere volt.

Maria Child érzékenysége a kiszolgáltatott csoportok iránt teljes életpályáján megfigyelhető, legyen szó akár őslakos indiánokról, akár rabszolgaságban tartott „afrikaiakról”. Nem meglepő, hogy az általa szerkesztett folyóirat szerzői fogyatékos gyermekekről és felnőttekről is írnak. Céljuk, hogy a gyermekek lássák az emberi létezés sokszínűségét, és tanuljanak meg segíteni a rászorulóknak.

A szerkesztő és a közreműködő írók szándékát az alábbi két példa is illusztrálja:

a) Tom Gordon zsúrja

A *Miscellany* 1828-as évfolyamának januári számában olvasható történetben Tom Gordon, egy rossz természetű fiú, összejövetelt rendez fiúbarátai számára. Főhősünk, Frank Howe az iskolatársa, akinek imponál Tom családjának gazdagsága és a fiú magabiztossága, barátkozni szeretne vele, ezért részt akar venni a partin. Anyja azonban óva inti Tom társaságától, mert látja a fiú jellemhibáit. Frank mégis elmegy, és elkezdődik a játékos összejövetel. A házigazda egy gonosz tréfára készül, amelynek részleteibe néhány jelenlévőt beavat. Az összejövetelre ugyanis meghívta Billyt is, aki egy „valódi idióta” (real idiot) fiú, de csak azért, hogy „szórakoztassa vele a társaságot (make sport for the company)”. A házigazda egy borssal töltött almát akar adni a „szegény bolondnak” (poor fool). A durva tréfa tervét megtudva Frank közbelép, és megakadályozza, hogy Billy megegye az almát, mondván: ez „kegyetlen”, „gonosz” és „gyáva” cselekedet lenne. A vita tettelegesséig fajul, de Frank megvédi Billyt, akit ezután hazaküldenek. A történet reális képet ad a korabeli társadalmi attitűdökről. Az értelmi fogyatékos gyermek passzív szereplő, akit vagy kegyetlenül kigúnyolnak (Tom), vagy paternalista módon megvédenek

(Frank). A *Miscellany* célja egyértelműen az utóbbi magatartás támogatása. Követendő viselkedésmintaként a jótékonytságot és a rászorulókat védelmezését jelöli ki, elutasítja azt, hogy a gyermekek szórakozzanak fogyatékosággal élő társuk kárára.

*b) A bostoni intézet vak növendékeinek találkozásáról
a hartfordi intézet siketnémáival, valamint siketnéma
és vak [növendékeivel]*

A *Miscellany* 1833. évfolyamának szeptemberi számában egy verset olvashatunk Lydia Howard Huntley Sigourney (1791–1865) amerikai költőnőtől (L. H. S). A hartfordi illetőségű⁴ Sigourney a korabeli amerikai irodalmi élet egyik központi alakja volt, aki a korszak „valódi nőiességének ideálját” (Cult of True Womanhood) képviselte és formázta meg műveiben. Témái az otthon, az anyai szeretet, a kegyes vallásosság és a jótékonyág köré csoportosultak. Sigourney a *Miscellany* egyik legfontosabb külső szerzője volt, akinek szentimentális hangvételű írásai jól szolgálták a folyóirat morális nevelési céljait. Mivel Hartford városában élt, közvetlen kapcsolatban állt az Amerikai Siketnémák Intézetével (American Asylum for the Deaf and Dumb), amelyet 1817-ben alapítottak, és az Egyesült Államok első ilyen típusú intézménye volt. A lapban közölt vers egy konkrét intézménylátogatásra utal, amelynek során az amerikai gyógypedagógia-történet két úttörő intézményének képviselői találkoztak. Az esemény a hartfordi siketnémák intézetében történt, ahol az 1829-ben alapított bostoni Perkins Vakok Intézetének tanulói (Perkins Institution for the Blind) látogatták meg hartfordi társaikat. A találkozó résztvevői

---

⁴ Kortársai gyakran nevezték Hartford Édes Dalosmadarának (Sweet Singer of Hartford).

között szerepelt egy siket-vak leány, erre utal a költeményben az „Affliction’s thrice-wreath’d chain” (a Szenvedés háromszor font lánc) kifejezés. Ő feltehetően Julia Brace (1807–1884) lehetett. Brace ötéves korában skarlát következtében veszítette el a látását, hallását, majd beszédképességét is. Ismereteink szerint Julia volt az első siket-vak személy Amerikában, aki intézményes gyógygyógypedagógiai nevelésben-oktatásban részesült. Az alábbi versrészlet a fogyatékos gyermekek derűjét és a Teremtő iránti háláját példaként állítja ép társaik elé. A szerző felismeri és feltárja, hogy a „tanító” szerepébe akár a „Szenvedés háromszor font láncá”-val élő fogyatékos gyermek is kerülhet.

*„A mingled group from distant homes,
In youth, and health, and hope are here, —
But yet some latent evil seems
To mark their lot with frown severe;*

*And one there is, upon whose soul
Affliction’s thrice-wreath’d chain is laid,
Mute stranger, ’mid a world of sound,
And lock’d in midnight’s deepest shade.*

[...]

*Yes, — they whom kind Compassion deem’d
Scantly with Nature’s gifts endued,
Pour’d freshest from their bosom’s fount
The gushing tide of gratitude.
And with that tide a moral flow’d, —
A deep reproof to those who share*

*Of light, and sound, and speech, the bliss,
Yet coldly thank the Giver's care."*

*(„Távoli otthonokból jött vegyes csapat,
Ifjan, egészségben, reménnyel telve itt –
De mégis, mintha rejtett, zord csapás
Jelölné komoran a sorsukat;
És van ott egy, kinek lelkére, íme,
A Szenvedés háromszor font láncá hullt,
Néma idegen a hangok világában,
S az éjfél legmélyebb árnyába zárva.*

[...]

*Igen, – ôk, kiket a jóságos Együttérzés
A Természet ajándékaival szűkmarkúan megáldottnak vélt,
Kebük forrásából ontották legfrissebben
A bála áradó folyamát.
És e folyammal erkölcsi tanulság is áradt,
– Mély dorgálás azoknak, kik részesei
A fénynek, hangnak és a beszédnek üdvén,
Mégis büvösen köszönik az Adományozó gondját.”)*

A Maria Child által szerkesztett *Juvenile Miscellany* a korabeli társadalmi fogyatékoságképet tükrözte. Ebben a felfogásban a fogyatékoság Isten által elrendelt próbatétel, amely lehetőséget ad a szenvedőnek a türelem, jámborság és lemondás gyakorlására, az ép társadalomtól pedig elvárja a keresztényi jótékony-ságot. A tíz éven át megjelent lap fogyatékoságképe azonban

nemcsak a jótékony viszonyulást, de az egymás iránti megértő figyelmet is tanította a gyermekek számára – függetlenül biológiai állapotuktól.

Irodalom

- CLIFFORD, Deborah Pickman (1992), *Crusader for Freedom: A Life of Lydia Maria Child*, Boston, Beacon Press Books.
- KARCHER, Carolyn L. (1994), *The First Woman in the Republic: A Cultural Biography of Lydia Maria Child*, Durham–London, Duke University Press.
- MOLAND, Lydia L. (2022), *Lydia Maria Child: A Radical American Life*, Chicago, The University of Chicago Press.
- RINGEL, Paul B. (2015), *Commercializing Childhood. Children's Magazines, Urban Gentility, and the Ideal of the Child Consumer in the United States, 1823–1918*, Amherst–Boston, University of Massachusetts Press.
- [A. Q. T.] (1827), The Blind Girl, *The Juvenile Miscellany* 2(1), 46–49.
- [X. Y. Z.] (1828), Tom Gordon's Party, *The Juvenile Miscellany* 1(1), 56–72.
- [L. H. S.] (1833), On the meeting of the blind pupils from the Institution at Boston, with the deaf and dumb, and the deaf, dumb, and blind, at the Asylum in Hartford, *The Juvenile Miscellany* 5(1), 65–66.

Szótárforma a neveléstörténeti munkák feldolgozásában

CZABAJI HORVÁTH ATTILA

Bevezetés

Kialakult gyakorlat az akadémiai szférában, hogy egy tudományterület áttekintéséhez, fogalmi magyarázatához szótár készül. Számos példa hozható fel erre, így az oxfordi sorozat (szociológiáról, pszichológiáról, gazdaságról stb.), de idekíváncozik a *Wörterbuch der Pädagogik*¹, vagy a hazai pedagógiai lexikon² is. A közelmúltban megkezdődött „az enciklopédikus pedagógiai szakszótárak [...] differenciálódása, aminek jegyében a pedagógia számos részdiszciplínája, illetve részterülete” is feldolgozásra került (NÉMETH 2024, 105).

Vegyük szemügyre, hogy mi jellemzi a szótárformát! Milyen sajátosságai azok, amelyek alkalmassá-hasznossá teszik pedagógiai életművek feldolgozására? Milyen előnyei mutatkoznak a szótárformának egy hagyományos monografikus munkával szemben? Mi teszi különösen aktuálissá ezt a formát, ezt a feldolgozási módot napjainkban?

---

¹BÖHM–SEICHTER 2002.

²BÁTHORY–FALUS 1997.

Mit tekintünk szótárnak?

A *Magyar értelmező kéziszótárban* a következőt találjuk a szótárról: „1. Vmely nyelv szavainak jelentős részét betűrendben tartalmazó és ugyanazon nyelven értelmező v. a szavak idegen nyelvű megfelelőit közlő könyv.” Valóban a hagyományos szótár könyvformájú és betűrendet követ, ahogy az „európai szótár[ak] modellje és archetípusa” (FÖRIS 2000, 85) a Velencében 1612-ben kiadott *Vocabolario degli Accademici della Crusca*.

Szélesebb megközelítésből a szótárakat lexikográfiai referenciaműként értelmezik (SVENSÉN 1993; BERGENHOLTZ–KAUFMANN 1997; WIEGAND 1998; HARTMANN 2001 ÉS TARP 2008), amit a Dictionary of Lexicography így magyaráz: „referenciamű minden olyan termék, akár könyv vagy számítógépes szoftver, amely lehetővé teszi az embereknek, hogy információt viszonylag könnyen és gyorsan tároljanak és előhívjanak” (HARTMANN–JAMES 1998). Bergholtz következő meghatározást adja a szótárról:

„Lexikográfiai referenciamű, amely egyes témákhoz vagy nyelvi elemekhez kapcsolódó szótári szócikkeket és esetleg számos külső szöveget is tartalmaz, amelyekhez akkor lehet fordulni, ha valakinek segítségre van szüksége a szöveg befogadásához, szövegalkotáshoz vagy fordításhoz, vagy egyszerűen csak szeretne többet megtudni egy szóról, szórésről vagy szóösszetételről” (BERGENHOLTZ 2012, 30).

Ez a definíció sem tartja meghatározó tényezőnek a sorrendiséget és könyvformát, viszont kiemelt figyelmet fordít a lehetséges felhasználási módok megnevezésére, amelyek közül a „szöveg befogadása” áll legközelebb a vizsgálatunk tárgyához, amennyiben a

befogadás fogalmába beleértjük az értelmezést és az összefüggések keresését is.

Abból a felfogásból, hogy a lexikográfia önálló diszciplína és a szótárak használati termékek következnek, hogy meg kell meghatározni, hogy kik a leendő használók és mi a szótár rendeltetése. Ez határozza meg, hogy milyen jellegű és összetételű legyen a szótár anyaga.

A szótárforma előnyei

Miben jelenthet többletet a szótárforma egy pedagógiai rendszer bemutatásánál? Az alábbi szempontok alapján fogalmazhatunk meg előnyöket a tárgyalt formát illetően:

- Szerkezeténél fogva eleget tesz a napjainkra jellemző a gyors tájékozódás igényének. A szócikk mint minden szótár strukturális alapegysége, amely a címszóból és a hozzátartozó magyarázatból áll, kiválóan megfelel ennek.
- Alkalmas arra, hogy az adott pedagógiai rendszer minden fogalmát külön tárgyalja, azokról szakszerű meghatározást adjon.
- A címszavak tartalmaz/hat/nak gyakorlati példákat, információt a történelmi háttérrel (vö. ICEM 2018), hivatkozásokat pedagógiai összefüggésekre, egyéb ismereteket. Elengedhetetlen részei a címszónak a további tájékozódást segítő irodalom és a más fogalmakkal való kapcsolatra történő (nyíllal jelölt →) utalások.
- Az által, hogy jelöli a kapcsolódási pontokat az egyes kifejezések között, feltárja a belső fogalmi hálókat. A szótárnak nem titkolt célja, hogy az Olvasót mint potenciális érdeklő-

dőt – bármelyik kifejezésre keressen is rá – tovább vezesse más kapcsolódó szócikkek, lényegében az adott pedagógiai rendszer belső összefüggései felé.

- Támogatja a kapcsolati dinamika megragadását, a pedagógiai rendszer mélyebb megértésének a lehetőségét is kínálja.
- Egyéni utakat biztosít, hiszen mindenki érdeklődése, megszólíttósága pontján kapcsolódik az adott pedagógiai rendszerhez, és személyétől függ, rajta áll, hogy milyen szócikkekben keresztül folytat párbeszédet azzal.
- Mivel a pedagógia rendszer bármely pontján elképzelhető a bekapcsolódás, ezért egyéni felfedezéseket tesz lehetővé, és így a rendszer megértésének egyéni útját is támogatja.
- A pedagógiai rendszer alapvetéseit, alapvető értékeit több szócikknél is el lehet mondani, ami a téma folyamatos szövegben történő tárgyalásánál zavaró ismétlésnek hatna, míg a szótárformában a megértést támogató megerősítésként működik.
- A szótárforma Web-es változata tovább erősíti a felhasználó barát jellemzőket, hiszen az éppen felmerülő igényhez gyorsabb keresést biztosít, könnyebben bejárhatók az utalások nyomvonalai, egyszerűen kiírhatók, vizualizálhatók a fogalmi hálók, képi, akár filmes kapcsolódásokat is tartalmazhat. További előnye, hogy könnyen, gazdaságosan bővíthető.

A fentebb említett előnyök akkor érvényesülnek teljes mértékben, ha az Olvasó érdeklődő, motivált a tanulásra és képes önirányított módon tanulni; ha hagyja magát karon fogva vezetni az utalások útvonalaán és időt szán az így feltáruló kapcsolati hálók bejárására és befogadására.

A fogalmi hálók feltárása

Háromféle stratégia kínálkozik az Olvasó számára, ha érdeklődik a megnevezett szócikk fogalmi környezete iránt. Választhatja a 1. Szigetről szigetre ugrás vagy a 2. Csillagtúra stratégiát, vagy a kettő elegyét, a 3. Vegyes stratégiát. Beszélhetünk egy negyedik, egy összetettebb eljárásról is: az előző háromra épülő 4. Hierarchikus stratégiáról.

„Szigetről szigetre”

A fogalmi kapcsolódások bejárásának ennél a stratégiájánál az Olvasó a nyíllal jelzett utalások egyikét követve felkeres egy másik szócikket, majd az abban lévő utalások valamelyikének eredetét a nyomába és így tovább. Így a tetszőleges, érdeklődés szerinti választással fogalomról fogalomra ugrást végez, a „Szigetről szigetre” stratégiát követi. A folyamat bemutatásához egy első halálra könnyen érthető fogalommal kezdjük. Legyen ez az *iskolai dosszié*. Nézzük, mit tartalmaz a hozzá tartozó szócikk!³

iskolai dosszié (fr. le fichier scolaire): a → *bagyományos iskolai* → *tankönyvekkel* való szakításból született meg a lapokból összeállított, gyermekektől eredő ~. Ezekből a lapokból voltak olyanok, amiket az → *iskolai nyomdával* kinyomtattak, v. → *limográf*-al sokszorozítottak, és bekerültek az → *életünk könyvébe* v. az → *iskolaújságba* v.

³ A szócikkeket innen idézzük: CZABAI 2023. Csak az oldalszámot jelöljük [zárrójelben]. A szótár elektronikus változatát magyar és angol nyelven is megjelentette a Gondolat Kiadó.

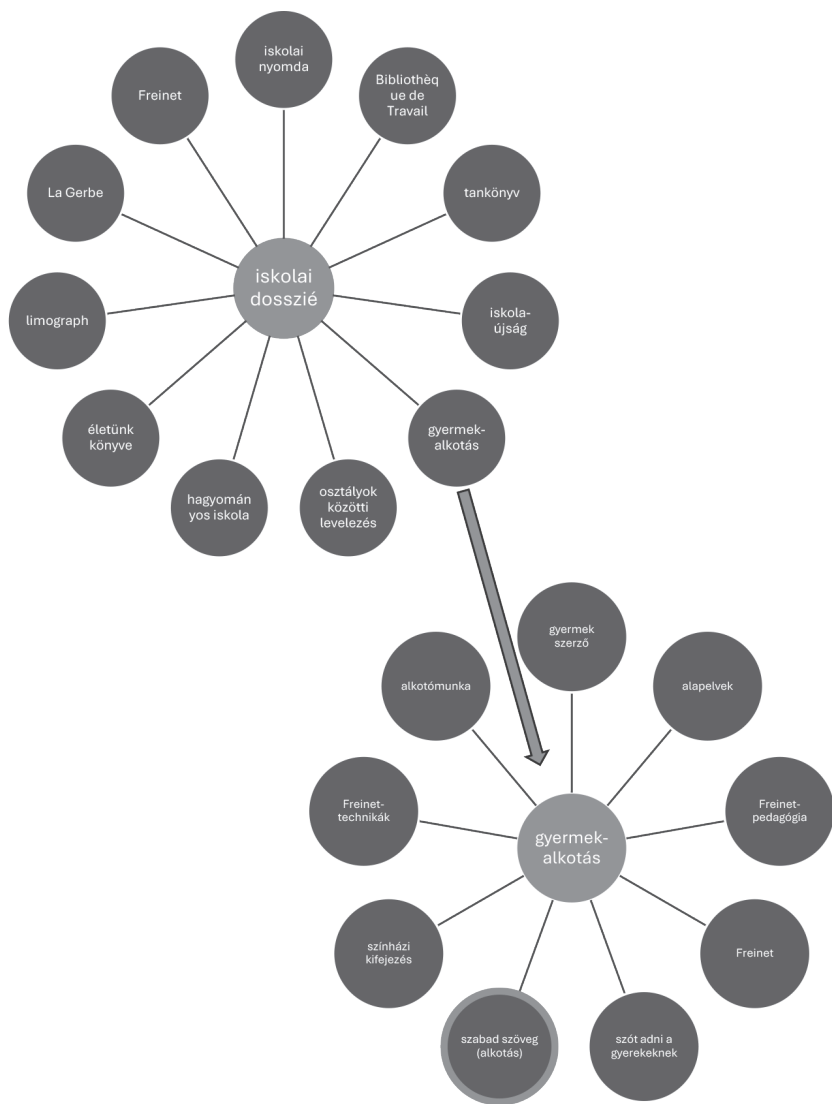
az $\rightarrow$ osztályok közötti levelezésbe. $\rightarrow$ Freinet módját ejtette, hogy a $\rightarrow$ gyermekalkotások megjelenjenek az újságjában ($\rightarrow$ Gerbe, La), ill. a $\rightarrow$ BT füzetekben. Ir. VERESS 1966; BARRÉ 1990. [142]

Azt találjuk, hogy ehhez a fogalomhoz 11 további fogalom kapcsolódik, vagyis a vizsgált elem fogalmi környezete 11 irányba vihet (Vö. 1. ábra). Ha a lehetőségek közül *gyermekalkotást* választjuk, akkor a következő magyarázatot kapjuk:

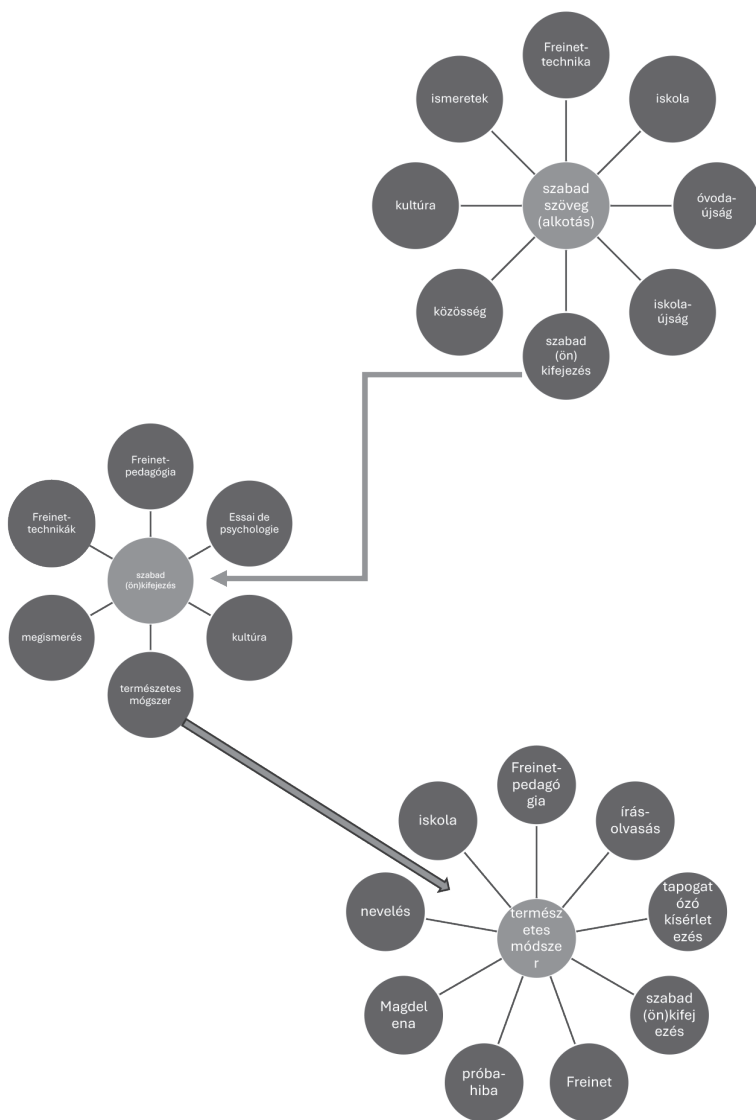
gyermekalkotás: a $\sim$ létrehozása, a $\rightarrow$ gyermek szerzőként (enfant auteur) való tételezése az $\rightarrow$ alapelvek egyike a $\rightarrow$ Freinet-pedagógiában. Azzal, hogy $\rightarrow$ Freinet $\rightarrow$ szót ad a gyerekeknek, hogy az így keletkezett $\rightarrow$ szabad szövegeket közösen kinyomtatják; hogy a saját mondataikon keresztül tanulnak meg olvasni, ezzel a munkáikat más nyomtatott szövegek (akár újságok, könyvek) rangjára emelik. Természetesen más $\sim$ ok is születnek a Freinet-pedagógiában, mint pl. a $\rightarrow$ színházi kifejezés v. a mozgásos előadások, rajzok, műszaki megoldások, makettek, filmek, videók stb. A különböző $\rightarrow$ Freinet-technikák támogatják az $\rightarrow$ alkotómunkát, a $\sim$ ok létrejöttét. Ir. ICEM honlapja, <https://www.icem-pedagogie-freinet.org>. [113]

Ennél a fogalomnál 9 utalás található. Ha az Olvasó motivált a fogalmi környezet további megismerésére, akkor választhatja például a *szabad szöveg(alkotás)t* (Vö. 2. ábra).

szabad szöveg(alkotás): egy olyan $\rightarrow$ Freinet-technika, amelynek lényege, hogy a gyerekek arra kapnak ösztönzést, hogy saját kezdeményezésükre alkossanak, írjanak az $\rightarrow$ iskolai korlátoktól (megszabott téma, műfaj, forma stb.) mentesen. [...] Közösön döntenek arról, hogy melyik munka kerüljön bele az $\rightarrow$ óvodaújságba v.

1. ábra. Fogalmak, fogalmi környezetek, ugrások 1.

2. ábra. Fogalmak, fogalmi környezetek, ugrások 2.

az $\rightarrow$ *iskolaijságba*. A $\sim$ a $\rightarrow$ *szabad (ön)kifejezés* technikáinak egyike. A $\sim$ „csak annyiban van értéke, amennyire az hiteles, amennyire a $\rightarrow$ közösség elfogadja, és amennyiben a gazdagodás lehetőségét és eszközét megnyitja a $\rightarrow$ *kultúra* az $\rightarrow$ *ismeretek* elsajátítása során” (FREINET 1982, 45). *Ir.* FREINET 1982. [260]

A szabad szöveg(alkotás)-t bemutató szócikkben 8 utalás, továbblépési lehetőség található. Itt is az Olvasó érdeklődésétől függ a választás. Esetünkben a *szabad (ön)kifejezés* fogalma a haladási irány.

szabad /ön/kifejezés: $\rightarrow$ *Freinet* pedagógiájának, didaktikai rendszerének lélektani alapja a $\sim$ és önfejlesztés. Pszichológiai nézeteit $\rightarrow$ *Essai de psychologie sensible appliquée à l'éducation* c. művében fejtette ki. Freinet azt tartotta, hogy: „az alkotás és a kifejezés szükséglete egyike azon központi elképzeléseknek, amelyekre páratlan pedagógiai megújulás építhető” (Freinet, 1982, 20). A $\rightarrow$ *kultúra* alkotó teremtésére vonatkozó egyetemes érvényűnek vallott pedagógiai nézetéből fakad az az álláspontja, hogy a gyermek előbb fejezze ki magát, mielőtt olvasni megtanul [...] Olvasni saját mondanivalóján keresztül tanuljon meg ($\rightarrow$ *természetes módszer*). Az 'idegen', a 'felülről', 'kívülről' jövő szövegek olvasása csak a harmadik lépcső. Az első két lépcső a $\sim$ és a társakkal alkotott kollektív életből fakadó szövegek $\rightarrow$ *megismerése*. Az olvasás teljes objektiválódása a folyamatban csak később következik be. A $\sim$ a $\rightarrow$ *Freinet-technikák* öt nagy csoportjának egyike. *Ir.* VERESS 1966; FREINET 1982. [257]

Ebben a szócikkben 6 elemű fogalmai környezet kerül bemutatásra. Példánkban a *természetes módszer* fogalmának nyomába eredünk.

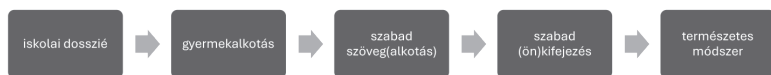
természetes módszer: A $\rightarrow$ *Freinet-pedagógia* egyik alapja az, hogy az $\rightarrow$ *iskolai* tudás egy bizonyos része ugyanazon a természetes folyamaton keresztül sajátítható el [...]. „A gyermek a járás által tanul meg járni; a beszéd által tanul meg beszélni; a rajzolás által tanul meg rajzolni. Nem tartjuk túlzásnak azt gondolni, hogy egy ilyen általános és egyetemes folyamatnak pontosan érvényesnek kell lennie minden oktatásra, beleértve az iskolai oktatást is.” $\rightarrow$ *Freinet* [...] részletesen leírja, hogyan tanította meg kislányát, $\rightarrow$ *Magdelenát* [...] $\rightarrow$ *írás-olvasás* mikéntjére. [...] A folyóírás megtanulásában nem a kapott modellek megismételt másolása viszi a vezető szerepet, hanem a Freinet didaktikájában szintén központi elvként szereplő próbálkozás, kísérlet $\rightarrow$ *tapogatózó kísérletezés* (tâtonnement expérimental). Az írás megtanulása kezdetben azokra a betűkre terjed ki, amelyek az önkifejezéshez szükséges rajzokból, szövegekből következnek ($\rightarrow$ *szabad kifejezés*)” (Veress, 1966, 412). [...] „A gyermek folyamatosan próbálkozással és tévedéssel [$\rightarrow$ *próba-hiba módszer*] keresi, tudatosan vagy öntudatlanul, a lényeges és konstruktív választ az élet által felvetett összetett problémákra. A $\rightarrow$ *nevelés* pontosan a próbálkozás és tévedés, valamint a siker elemeinek variálásából áll, hogy kedvező élettechnikákat alakítson ki” (FREINET 1994). [...] *Ir.* Veress 1966; Barré 1990; FREINET, C. 1994. [299-300]

Tekintsük át, hogy mely fogalmakat érintettük az első stratégiára támaszkodva! Fogalomról fogalomra való ugrásainkat a 3. ábra szemlélteti.

Példánkban az *iskolai dosszié* kifejezésnek néztünk utána. A „Szigetről szigetre” stratégiánál csak egy-egy elemet választunk ki az adott szócikkben leírt fogalmi környezetből, amivel jelen esetben öt „ugrást” végeztünk. Már az így érintett fogalmak mentén is sok minden feltárul a Freinet-pedagógiáról. A keresett

szóról megtudjuk, hogy olyan mappa, doboz, amely a gyerekek munkáit (rajzait, írásait, nyomtatásait) tartalmazza és így részben a tankönyvet is helyettesíti. Információt kapunk arról is, hogy a gyerekek munkái még milyen fórumokra kerülhetnek: életünk könyve, osztályok közötti levelezés, iskolaújság, Bibliothèque de Travail füzetek. A használt eszközökről is említést tesz a szócikk: iskolai nyomda, limograph. Ha már a gyerekek munkáit tartalmazó dobozról esett szó, akkor a *gyermekalkotás* fogalma iránt érdeklődtünk. Mint az a szócikkből kiviláglik, a gyermeki alkotás folyamatos terméke a Freinet-pedagógiának, az alkotómunka az egyik alapelve ennek a pedagógiai rendszernek. Az egyik fontos gyermeki alkotás a szabad szöveg (text libre), amelynek fontos kritériumoknak kell megfelelnie: legyen hiteles, a közösség által elfogadott, és legyen kulturális és megismerési értéke is. A következő „ugrás” a *szabad szöveg(alkotás)* szócikkre történt, amely a színházi kifejezés, makett-, videó- vagy filmkészítés stb. mellett a *szabad (ön)kifejezés* egyik meghatározó formája. A szabad (ön) kifejezés technikája az alkotás és kifejezés szükségletére épít, ami Freinet szerint alapja a pedagógiai megújulásnak. Úgy tartja, hogy az a természetes folyamat, ahogy a gyerek megtanul járni, beszélni, rajzolni, az egyetemes érvényű, ezért az iskolai oktatásban is érvényesíteni kell. Nem véletlen, hogy a *természetes módszer* a francia tanító pedagógiájának egyik központi elve lett.

Mindössze öt kategóriával és azok fogalmi környezetével ismerkedtünk meg az „ugrások” során, és már így is a Freinet-

3. ábra. Fogalmak az első stratégia alkalmazásával

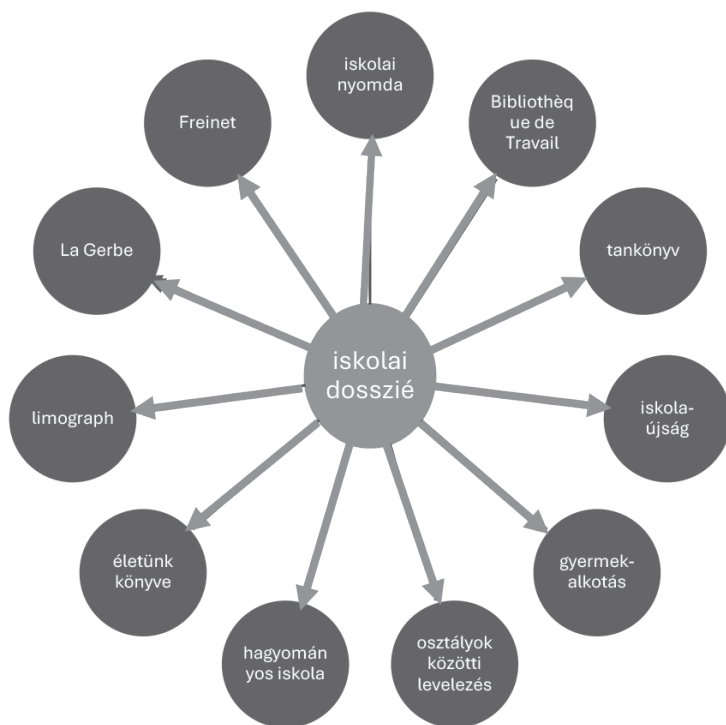
pedagógia fogalmi hálózatának fontos szálait érintettük. Szó esett elvekről és technikákról, eszközökről és produktumokról, és a közöttük lévő összefüggésekről is kaptunk jelzéseket.

2. *Csillagtúra*” stratégia

Ha a vizsgált szó (*iskolai dosszié*) fogalmi környezetének minden lehetséges utalását követi az Olvasó, akkor a csillagtúra stratégiát választja, azaz egy kiinduló pontból az utalásokkal kínált irányokba folytat túrát, ismerkedik a kapcsolódó fogalmakkal. Ebben az esetben a fogalmi környezetnek nemcsak az egyik elemével, hanem az összessel kezd párbeszédbe (Vö. 4. ábra). Példánkban induljunk el középről és haladjunk az óramutató járásával megegyezően! (Itt terjedelmi korlátok miatt eltekintünk a szócikkek közlésétől, azok főbb állításait foglaljuk össze.)

Az *iskolai nyomda* – ami a Freinet-pedagógia szimbóluma is – úgy kapcsolódik az *iskolai dossziéhez*, hogy a gyerekek munkáit nemcsak mappában tartják, hanem azokból pl. *iskolaújságot* nyomtatnak. Szintén a gyerekek munkáiból állnak össze a *Bibliothèque de Travail* (Munka Könyvtára) füzetei, amelyek egy sajátos enciklopédiát alkotnak. A francia tanító szerint ezekkel a füzetekkel és a mappákban gyűjtött lapokkal együtt használandó taneszköz a *tankönyv*. Saját kora tankönyveit élesen elítéli, mert azok nem az alkotómunkát segítik. A *gyermeki alkotás* a Freinet-pedagógia alapelveihez tartozik. Az iskolai dossziében gyűjtött lapokból gyakran kerül egy-egy példány az *osztályok közötti levelezésbe*. Freinet kritizálja a *hagyományos iskolát*, amely idomítást folytatva már kora gyermekkortól a hatalom parancsainak való feltétlen engedelmességre szoktat. Az *életünk* könyve (album de vie) lényegében egy napló, amelyben a csoport mindennapjaihoz, iskolai és iskolán kívüli eseményeihez, élményeihez kapcsolódó

bejegyzések találhatók fotókkal, rajzokkal, nyomtatott szövegekkel. Formáját tekintve lehet könyv, jegyzetfüzet, iratgyűjtő vagy akár egy blog. A *limograph*ot a gyerekek a rajzok sokszorosítására használják, és az eredmény kerülhet az iskolai dossziéba és/vagy az *iskolaújság*ba és/vagy az életünk könyvébe. Az sem ritka, hogy megjelenik a *La Gerbe* c. folyóiratban, amely egyfelől fóruma volt a gyermekmunkáknak, másfelől a Freinet-pedagógiát követők közötti kapcsolattartást is szolgálta. A kör bezárultával eljutunk a vizsgált pedagógiai rendszer megalkotójáig, Célestin *Freinet*-ig.

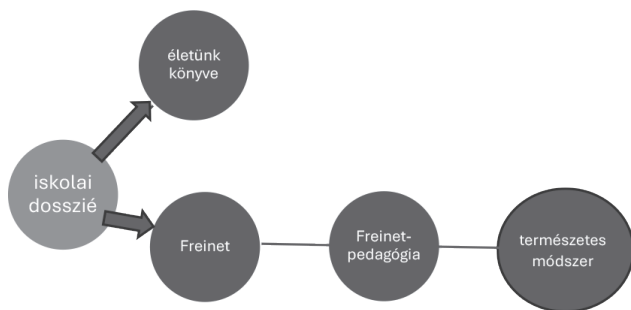

4. ábra. A fogalmi környezet csillagtúra jellegű bejárása

A fogalmi környezettel folytatott párbeszéd a Freinet-pedagógia fontos alkotóelemeit tárja fel és jelzi azok egymáshoz való kapcsolódásait.

3. „Vegyes” stratégia

Ennél a stratégiánál a „Szigetről szigetre” és a „Csillagtúra” stratégiát kombináljuk, tetszőlegesen választva egyikből is, másiból is. Az összehasonlíthatóság kedvéért maradunk a kezdő szavunknál, az *iskolai dosszié*nál, és jelen esetben sem vonunk be öt fogalomnál többet a próbába. A „Csillagtúra” alapján az *életünk könyve* és a Freinet szócikk került a látóterünkbe. Az előbbinél – a már elmondottakon túl – azt is érdemes megjegyezni, hogy az *életünk könyve* összeállítását, vezetését – a csoport életkorától függően – a diákok vagy a tanár végzi. Freinet életéről, munkásságáról olvasva kiderül, hogy milyen elődök és milyen kortársak hatottak rá. A francia tanító személyétől a „Szigetről szigetre” stratégiát alkalmazva kínálkozik az „ugrás” a *Freinet-pedagógiára*, ami olyan együttműködésre építő pedagógia, amely a tanulás *természetes módszerével* él. Olyan légkört teremt, amely elősegíti a

5. ábra. A „Vegyes” stratégiával érintett fogalmak

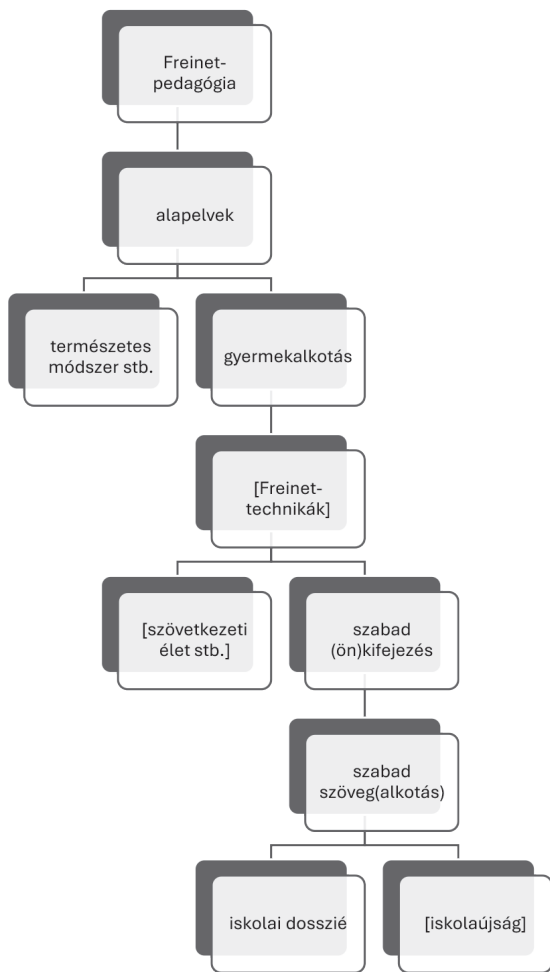
gyerekek szabad megnyilvánulásait, saját mondataikon keresztül történik a kultúrába való bevezetésük. A természetes módszer az alapelvek egyike, mint arról már esett szó az első stratégia tárgyalásánál.

4. „Hierarchikus” stratégia

Ez egy összetettebb eljárásmód, a már bemutatott három stratégia valamelyikére épül. Akár a „Szigetről szigetre”, akár a „Csillagtúra” vagy a „Vegyes” stratégiával közelít az Olvasó a fogalmi kapcsolatok megismeréséhez, felmerülhet benne az igény, hogy átlássa a tárgyalt pedagógiai rendszer belső struktúráját, a fogalmak közötti hierarchikus viszonyokat. A szótár a pedagógiai rendszert analizált formában, fogalmakra bontva mutatja be, amelyek egyenrangúan – a vizsgált esetben abc rendben – sorakoznak egymás után, a közöttük lévő alá-fölérendelt vonatkozások a szócikkek magyarázataiból deríthetők ki. Ez a stratégia már motiváltabb figyelmet, célirányosabb elemzést igényel.

Példánkban a „Szigetről szigetre” stratégiából indulunk ki, mert itt támaszkodhatunk az idézett szócikkekre. Hierarchikus elrendezésünk csúcsára a Freinet-pedagógia kerül, aminek a belső struktúrájáról szeretnénk képet kapni, ez alá helyezhetők el a megismert fogalmak (Vö. 6. ábra). A keresett kifejezés az *iskolai dosszié* volt, ami a gyerekek által írt, rajzolt, nyomtatott lapok gyűjtésére szolgál, de több, mint egy tárolódoboz, mert tankönyv helyettesítő funkciója van.

Eszközjellege a hierarchia alsó szintjére sorolja. A követett stratégiában az első „ugrás” a *gyermekalkotás* szócikkre történt, amely a fogalmat a Freinet-pedagógia egyik alapelveként azonosította, és mint ilyen közvetlenül a csúcs alatti szinten helyezhető el.

6. ábra. A fogalmak hierarchikus elrendezése⁴

⁴ Ábránkon jelezzük a Freinet-technikák helyét is, illetve két szinten egy-egy további példát. A kapcsos zárójel arra utal, hogy a „Szigetről szigetre” stratégia alkalmazása során ezeket a szócikkeket nem érintettük.

Ugyanide kerül az utolsó „ugrás”-sal elért *természetes módszer* is. A második fogalom a *szabad szöveg(alkotás)* volt, amely a Freinet-technikák közé tartozik, konkrétan – mint az a magyarázatból kiderül – a *szabad (ön)kifejezés* technikájához, így ennek alárendelten és az iskolai dosszié fölé illesztjük be hierarchikus ábránkba. Ezzel sikerült a keresett fogalmat elhelyezni a Freinet-pedagógia rendszerében.

Összefoglalás

A szótárt referencia műként értelmezzük – akár a könyv, akár a számítógépes szoftver formáját –, amely „egyes témákhoz vagy nyelvi elemekhez kapcsolódó szótári szócikkeket és esetleg számos külső szöveget is tartalmaz” (BERGENHOLTZ 2012, 30). A szótár általános előnye, hogy általa az információk viszonylag könnyen és gyorsan tárolhatók és előhívhatók.

A szótárforma a neveléstörténetben is helyet talált magának. Az utóbbi időkben részterületek feldolgozására és jeles személyiségek munkásságának a bemutatására is találunk példát ebben a formában. A pedagógia területén részletezésre kerültek a szótárforma előnyei. Itt elég arra utalni, hogy alkalmas az adott pedagógiai rendszert fogalmaira bontva tárgyalni és a kapcsolódási pontokat, a belső fogalmi hálókat feltárni.

Ha az Olvasó hagyja magát tovább vezetni az utalások nyilai mentén és alkalmazza az itt bemutatott stratégiák valamelyikét, akkor lehetőség nyílik az adott pedagógiai életmű alkotó utána-gondolására, a mélyebb megértésre, amely akár kérdésfelvetéseket, vagy akár „aha”-élményt is hozhat.

Irodalom

- BARRÉ, Michael (2008), *Célestin Freinet, un éducateur pour notre*, <http://te-moignage.barre.pagesperso-orange.fr/m3.html>.
- BARRÉ, Michael (1990), *Freinet és a Modern Nevelés*, Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség.
- BÁTHORY Zoltán–FALUS Iván (szerk.) (1997), *Pedagógiai Lexikon I–III*, Budapest, Kereban Kiadó.
- BERGENHOLTZ, Henning & KAUFMANN, Uwe (1997), Terminography and lexicography. A critical survey of dictionaries from a single specialised field. *Hermes. Journal of Linguistics* 18, 91–125.
- BERGENHOLTZ, Henning (2012), What is a Dictionary? *Lexikos*, 22, 20–30. <https://www.ajol.info/index.php/lex/article/view/84815>.
- BERGENHOLTZ, Henning & TARP, Sven (2003), Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. *Hermes. Journal of Linguistics* 31, 171–196.
- BÖHM, Winfried & SEICHTER, Sabine (eds.) (2022), *Wörterbuch der Pädagogik*, Leiden, Brill.
- COLMAN, Andrew M. (ed.) (2008), *Dictionary of Psychology* (3 ed.), Oxford, Oxford University Press.
- CZABAJI HORVÁTH Attila (2023), *Freinet-szótár*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- DIETRICH, Ingrid (ed.) (1995), *Handbuch Freinet-Pädagogik. Eine praxisbezogene Einführung*, Weinheim, Beltz.
- EÓRY Virág (2010), Szótártípusok és szócikkstruktúrák, BÁRDOSI Vilmos–KISS Gábor (szerk.) *Szótárak, szólások, nevek vonzásában*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 75–79.
- F. DÁRDAI Ágnes (1997), A tankönyv a reformpedagógiában, *Iskolakultúra* 7 (3), 41–47.
- FÓRIS Ágota (2000), Kezdeti lépések a lexikográfia-oktatásban, *Iskolakultúra* 10 (2), 83–88.
- FREINET, Célestin (é. n.), *Maté mondásai*, Budapest, Kemény Gábor Iskolaszövetség.
- FREINET, Célestin (1982), *A Modern Iskola technikája*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- FREINET, C. (1994), *Oeuvres pédagogiques* 2., Paris, Seuil.

- HARTMANN, R. R. K. & JAMES, Gregory (1998), *Dictionary of Lexicography*, London, Routledge.
- ICEM (2018), *Dictionnaire de la pédagogie Freinet*, ESF Sciences humaines. ICEM honlapja, <https://www.icem-pedagogie-freinet.org>.
- JUHÁSZ József et al. (szerk.) (1987), *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS Gábor–ZAICZ Gábor (szerk.) (1997). Szavak-nevek-szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- KISS Margit (2004), Szótár a szótárban, Tóth Sz.–Földes Cs.–Fóris Á., *Lexikológiai és lexikográfiai látkép: Problémák, Paradigmák, Perspektívák*. Szeged, Generalia, 63–70.
- KLOSA, Anette (ed.) (2001), *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* (4., neu bearb. und erw. Aufl.), Mannheim, Dudenverlag.
- MÁRTONFI Attila (2014), Számítógép és írói szótár – különös tekintettel a készülő József Attila-szótárra, *Magyar Nyelv*, 110 (1), 30–46.
- NÉMETH András (2024), Segédkönyv a reformpedagógia elmélyült és szak-szerű elemzéséhez: Czabaji Horváth Attila: Freinet-szótár, *Iskolakultúra* 34 (10), 104–106.
- SCOTT, John (ed.) (2014), *Dictionary of Sociology* (Fourth Edition), Oxford, Oxford University Press.
- STEENBERG, Ulrich (ed.) (2003), *Handlexikon zur Montessori-Pädagogik*, Gemeinschaft Kinders.
- VERESS Judit (1966), Célestin Freinet (1896–1966), *Magyar Pedagógia*, 66 (3–4), 406–421.
- WIEGAND, Herbert Ernst (2001), Was eigentlich sind Wörterbuchfunktionen? Kritische Anmerkungen zur neueren und neuesten Wörterbuchforschung, *Lexicographica* 17, 217–248.

I. Sándor

JUHÁSZ JÓZSEF

Jugoszlávia egyik megalapítója és egyetlen valódi királya I. Sándor volt. Szerepe az első jugoszláv állam történetében Titónak a második Jugoszláviában betöltött szerepéhez hasonlítható.¹

Aleksandar Karađorđevićet (1888/1921–1934) ambiciózus és tehetséges uralkodónak nevezhetjük. Karakteréről sokat elmond egy politikán kívüli történet: minden bizonnyal ő volt az első szerb (sőt valószínűleg az első koronás fő a világon), aki (még ha csak a trónörökös éveiben is) repülőgépre szállt. A történet hihetőbb leírása szerint² az egyik párizsi látogatásán, 1910 áprilisában felvitette magát egy rövid bemutatókörre Charles de Lambert neves francia pilótával. Ez, ha így történt, egyszerre tanúskodik az újra való nyitottságról és fogékonyságról, sőt, figyelembe véve

---

¹ 2010-ben a Bácskai István vezette Gondolat jelentette meg a *Föderalizmus és nemzeti kérdés* című könyvet, amelynek egyik fő témája a jugoszláv szövetségi állam volt. Sándor király portréjának és antiföderalista attitűdjének a felvázolása annak előtörténetéhez szolgálhat további adalékkal.

² LEPOJEVIĆ 2013. Sándor élménybeszámolója lenyűgözhetette György és Pál hercegeket, a bátyját és az unokaöccsét (a majdani régent), mert később egy belgrádi légi bemutatón ők is vállalkoztak egy rövid repülőútra. Sándor egyébként nem lett rendszeres légi utazó (amin egy uralkodó esetében az akkori technikai feltételek miatt aligha csodálkozhatunk), de volt még példa arra, hogy repülőgépre ült: 1914-ben mint a hadsereg (nominális) főparancsnoka a magasból szemlélte meg az osztrák–magyar támadást kivédeni hivatott belgrádi védelmi állásokat.

a repülésbiztonság korabeli szintjét, a személyes bátorságról – de egy trónörökös esetében a meggondolatlan felelőtlenségről is.

Ő volt a Karađorđević-dinasztia negyedik tagja. A Karađorđević-ház (az 1804–1813-as törökellenes első függetlenségi felkelés vezetőjének, Karađorđénak – Đorđe Petrović – a leszármazottai) a 19. században az Obrenović-dinasztiával váltakozva, 1903-tól pedig folyamatosan foglalta el a szerb, illetve jugoszláv trónt. Sándor 1921 és 1934 között uralkodott, de apja, I. Péter mellett már 1914-től régens volt. 1888. december 16-án született Cetinjében (ahol apja akkor emigrációban élt), Karađorđe dédunokájaként és I. Miklós montenegrói fejedelem unokájaként, Péter és Zorka (Ljubica) montenegrói hercegnő házasságából. Később Svájcban nevelkedett, majd a királyi hercegeknél szokásos módon katonai iskoláztatásban részesült (Szentpétervár, Belgrád). I. Ferdinánd román király lányával, Máriával kötött házasságot, amelyből három fia született, köztük elsőként 1923-ban az utóda, a leendő II. Péter.

Nem Sándor volt I. Péter trónjának eredeti örököse, hanem a bátyja, György herceg. Ő azonban túlságosan hektikus alkat volt, a szerb elit sok tagja uralkodásra alkalmatlannak tartotta, s egy botránya után (hasba rúgta inasát, halálos sérülést okozva neki), 1909. március 27-én le kellett mondania.³ Sándor ekkor lett fontos politikai szereplő, majd 1914. június 24-én régens, s apjának

---

³ A két testvér viszonya azonban örökre megromlott. Sándor tartott attól, hogy György nem tett le az uralkodói ambíciókról, s mentális problémáira hivatkozva 1925-től egy pszichiátriai intézetben gyakorlatilag fogva tartotta. Később sem őt jelölte ki esetleges régensnek, hanem apai unokaöccsét, Pál herceget, akiről nem feltételezte, hogy trónra akar lépni. Györgyöt végül csak 1941-ben engedték ki a németek, s azután a politikától visszavonulva élt Belgrádban az 1972-ben bekövetkezett haláláig.

77 éves korában bekövetkezett halálát követően, 1921. augusztus 16-án uralkodó.

Neveltetésénél és háborús szocializációjánál fogva (1912–18 között Szerbia szinte folyamatosan hadban állt, s ezekben az években diplomataként, katonai parancsnokként, régensként magától értetődően sok feladat hárult rá) Sándor a politikában is katonáemberként viselkedett. Jóllehet 1929-ig nagyjából tartotta magát az uralkodói szerep alkotmányos korlátaival, akkor is autoriter módon, gyakran a napi politikai kérdésekbe is beleszólva politizált. Nem szerette maga mellett az erős embereket, s különösen érzékeny volt a kinevezési előjogaira. Az 1903-as belgrádi királypuccs során Obrenović Sándort meggyilkoló és I. Pétert trónra segítő katonatiszti kör keményvonalas szárnyával (a magukat szinte „királcsinálónak” tekintő, az udvarral és a polgári kormánnyal gyakran konfrontálódó frakciójával) már 1917-ben leszámolt, amikor a szaloniki perben egy régens elleni merényletkísérletre hivatkozva halálra ítélték az 1903-as puccs és a „Fekete Kéz” nevű féltitkos nacionalista szervezet vezérét, Dragutin Dimitrijević-Apis ezredesét. De gyakran volt konfliktusa korszakának meghatározó polgári politikusával, az Apis-ügyben vele együtt fellépő Nikola Pašić többszörös kormányfővel is.

Bár ambicionálta, hogy a délszláv népek integrálójá legyen, aki a nemzeti vitákon felülemelkedve, azokban elfogulatlanul közvetítve szerb uralkodóból valódi jugoszláv királlyá válhat, igazából sosem sikerült azt elérnie. Az ahhoz szükséges államreformokat, főképp a föderalizálást rendre elutasította, mert az állam legyengítésével asszociálta, amit egy születő, a világban a helyét stabilan még ki nem küzdő ország esetében igen veszélyesnek tartott (s ebben egyetértett vele több nem szerb politikus, például a szlovén liberálisok). Emellett úgy látta, hogy az autonóm (horvát stb.)

területeken ismét előállhatna a szerbeknek a „Habsburg-időkre jellemző” elnyomatása. De ahogy Brigit Farley találóan megjegyzi, Sándor nemcsak a saját személyes meggyőződése miatt volt elutasító. Ha hitt is a jugoszláv egység lehetőségében, tudta, hogy a „szerb érdekeket” sohasem szabad elárulnia. Nem lehetett ugyanis teljesen biztos a szerb nacionalista establishment, főleg a tisztikar lojalitásában: belevésődött a korábbi dinasztiacserék emléke, s tartott attól, hogy „árulóként” ugyanúgy végezheti, mint Obrenović Sándor 1903-ban.⁴ Így aztán hiába nevezte őt az állami propaganda a „Felszabadító” I. Péter utáni „Egyesítő” királynak, legfeljebb a szerbek látták így, miközben a nem szerb népek nem érezték igazi nemzeti királyuknak. Alig néhány esetben tűnt úgy, hogy sikerül áttörnie ezt a korlátot, például 1925-ben, amikor az egyik korai szerb–horvát kiegyezési kísérlet során a horvát államalapítás milleniumi ünnepségeire Zágrábba érkező Sándort ünneplő tömegek fogadták.⁵

1918-ban Sándor (Pašić és a Habsburg Monarchia jugoszláv-orientált délszláv politikusainak vezéralakja, a horvát Ante Trumbić mellett) főszerepet játszott az akkor még Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak elnevezett Jugoszlávia létrehozásában, csakúgy mint az 1929-ig tartó alkotmányos monarchia korsa-

⁴ FARLEY 2007, 84–85.

⁵ 1925-ben a vezető horvát politikai erő, a Horvát Parasztpárt (HSS) feladta intenzív ellenzéki szerepét, s cserébe meghívták a kormányba. Az új kurzust Sándor támogatta, a HSS pedig viszonzásul megszervezte az ünnepélyes fogadtatást. Szintén a horvátságnak tett gesztusként Sándor az 1928-ban született második fiát az első horvát királyról Tomislavnak nevezte el. Az ő esetében azonban nem érvényesült a „nomen est omen”, mármint a keresztnévét illetően: miután 1992-ben hazatért Szerbiába, ő lett a Milošević-rezsim „kedvenc Karagyorgyevicse”, aki sok nacionalista megnyilvánulást tett (Sándor harmadik fiának, Andrej hercegnek nem jutott politikai szerep).

kában (ahogy már említettük, gyakran beleszólva a napi politikai kérdésekbe is, de összességében még tartva magát a királyi jogkörök alkotmányos kereteihez). 1929-ben azonban közvetlen kormányzást vezetett be.⁶ Ettől kezdve Sándor hatalmát gyakorlatilag semmi sem korlátozta. Rendszere lényegében a régi balkáni uralkodói abszolutizmusok reinkarnációjának tekinthető militarista személyi diktatúraként funkcionált, amelynek közvetlen célja a Radíc-gyilkosság⁷ utáni krízis elhárítása és az állam működőképességének a fenntartása volt, hosszabb távon pedig a nagyszerb érdekeknek megfelelő integráció megteremtése.

A királydiktatúra bevezetésével Sándor eleve sikertelenségre ítélt feladatra vállalkozott: nem pusztán kormányzati rendteremtést akart (az még nem lett volna reménytelen⁸), hanem a délszláv konglomerátumból gyorsan és felülről létrehozni egy egységes nemzetet. Ebben azonban a nem szerb népek részéről éles és majdnem teljes elutasításra talált – diktatúrájának egyik ellenreakciójaként jött létre például az usztasa (a gyorsan elfasiszálódó horvát szeparatista) mozgalom –, de az alkotmányosság hiánya miatt a szerb elit sem állt teljesen mellette. Ebben a helyzetben Sándor számára igen fontos volt, hogy Franciaország támogatását maga mögött tudhassa.

---

⁶ A királydiktatúráról lásd FARLEY 2007; PRIBIČEVIĆ 1990; JUHÁSZ 2024; a korszakról általában: BÍRÓ 2010.

⁷ 1928. június 20-án egy radikális montenegrói politikus, Puniša Račić a parlamentben lelőtt öt horvát parasztpárti képviselőt, köztük – a sérüléseibe augusztus 8-án belehalt – Stjepan Radić pártelnököt.

⁸ 1929-ben királyi dekrétumokként mintegy 200 törvényt hirdettek ki (két-szer annyit, mint amennyit az állandó politikai vitákba belefulladó parlament 1925–1928 között képes volt elfogadni), amivel legalább átmenetileg rendeztek sok nyitott kérdést.

Párizsnak akadt ugyan némi fenntartása a diktatúrával szemben, s örült volna egy olasz–jugoszláv enyhülésnek, mivel a versailles-i békerendszer fenntartásáért küzdve Mussolinit is be akarta vonni egy Hitler-ellenes összefogásba. De a francia–jugoszláv szövetség mindkét állam számára fontos volt, s éppen annak megerősítése céljából utazott Sándor 1934 őszén ismét Franciaországba. Azonban október 9-én, Marseille-be érkezésekor egy usztasa megbízásból cselekvő macedón terrorista, Vlado Csernozemszki meggyilkolta.⁹ Halála után rezsimje a kiskorú II. Péter nevében kormányzó Pál régens idején „puha diktatúrává” enyhült, 1939-ben még egy korlátozott horvát autonómiát is elismerve, de az alapvető problémák nem oldódtak meg.

Sándor emlékezete a korabeli megítéléséhez hasonlóan vegyes. A nem szerb népek történetírásában és közvéleményében általában negatív (ha az elutasítottsága nem is egyforma mértékű), de szerb részről sem mindig pozitív. Nem mindenki tartja jó szerb érdekérvényesítőnek, sőt vannak, akik szerint eleve rosszul döntött, amikor a jugoszláv opciót választotta a hagyományos szerb nemzeti program megvalósítása helyett. A mai szerb „nemzeti-revizionista” történettudományi iskola egyik vezető alakja, Kosta Nikolić szerint például részben azért lett a 20. század a szerbség

---

⁹ Az usztasáknak nyújtott támogatás, például a jankapusztai tábor révén a magyar kormány is belekeveredett a merényletbe, amiért Jugoszlávia a Népszövetség előtt bepanaszolta Magyarországot (jóllehet nem Budapest volt az usztasák legfőbb külső támasza, de Róma megvédését sem a franciák, sem a britek nem akarták). A merénylet során hatan haltak meg, köztük a Sándort fogadó Louis Barthou francia külügyminiszter (akit a káosz közepette véletlenül talált el egy francia rendőr lövedéke) és maga a merénylő, aki szintén még aznap belehalt a lövésektől és lincselésből kapott sérüléseibe (az eseményekről lásd ORMOS 1984). Nem ez volt egyébként az első próbálkozás Sándor meggyilkolására: korábban három merényletet is megkíséreltek ellene.

„elvesztett évszázada”, mert Sándor (és Pašić) 1918-ban naivan és tévesen a közös jugoszláv állam létrehozását tette meg célnak ahelyett, hogy a világháborús győztesek közé került Szerbia jó pozícióit kihasználva a (nagy)szerb állam helyreállítását és megerősítését választotta volna.¹⁰

Realistább értékelésként inkább azt mondhatjuk, hogy Sándor (és köre) 1918-ban valódi lehetőséget ragadott meg a jugoszláv út választásával. Ezzel lehetővé tette a szerbek számára gyakorlatilag a teljes nemzetük állami egyesítését (amely teljesség a másik opció esetén nem biztos, hogy elérhető volna), a szlovének és a horvátok számára pedig az olasz expanzió minimalizálását. Később viszont az unitarista integralizmusával maga is akadályává vált annak, hogy a jugoszláv állam a „rövid XX. századra” jellemző képződményből a délszláv népek történelmileg tartós ott-honává válhasson. Ahelyett ugyanis, hogy az 1918-as szerb–horvát–szlovén érdekközösségből (abból az általános – bár nem teljes konszenzussal övezett – meggyőződésből, hogy a közös állam mindannyiuk érdeke) kiindulva a nemzetek közötti kiegyezésekre alapozta volna Jugoszláviát, a nagyszerb álmokban gyökerező centralizmust erőltette, amivel valójában a divergenciákat és a széthúzó trendeket erősítette.

---

¹⁰ NIKOLIĆ 2016, különösen 351–379. Sándorról átfogóan lásd még: GRIGORIJEVIĆ 2010.

Irodalom

- BÍRÓ László (2010), *A jugoszláv állam, 1918–1939* (História Könyvtár. Monográfiák 26), Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- FARLEY, Brigit (2007), King Aleksandar and the Royal Dictatorship in Yugoslavia, in *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, ed. by Bernd J. Fischer, West Lafayette, Purdue University Press, 51–86.
- GRIGORIJEVIĆ, Branislav (2010), *Kralj Aleksandar Karađorđević, I–III*, Beograd, Zavod za udžbenike.
- JUHÁSZ József (2024), I. Sándor és a királydiktatúra, in *A Nyugat-Balkán rendhagyó története*, Budapest, L'Harmattan, 17–33.
- LEPOJEVIĆ, Vladimir (2013), Letenje mladih Karađorđevića u pionirskom dobu vazduhoplovstva, <http://vazduhoplovnetradicijesrbije.rs/index.php/clan-civlepojevica/letenje-mladib-karadjordjevica>.
- NIKOLIĆ, Kosta (2016), *Jedna izgubljena istorija. Srbija u 20. veku*, Beograd, Službeni glasnik.
- ORMOS Mária (1984), *Merénylet Marseille-ben*, Budapest, Kossuth.
- PRIBIĆEVIĆ, Svetozar (1990), *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, Globus.

„...hisszük a biztos győzelmet”¹

Beszédek, levelek, versek és kétségek
a világháború közepén Magyarországon, 1942–1943

SZÉCSÉNYI MIHÁLY

A köztudatban, a kollektív emlékezetben és többnyire az egyes emberek emlékezetében a történelemről, a múlt valóságáról, a csak néhány emberöltővel korábbi eseményekről leegyszerűsített és sok esetben homályos kép él. A „letisztult” vagy csak „letisztított”, olykor kanonizált múltkép miatt nehéz elképzelni, megérteni, hogy a korabeli emberek mit tapasztaltak, mit éltek át, mit hallottak, és pontosan mit mondtak akkor és ott, mi motiválta tetteiket és döntéseiket. A korabeli szövegek, vélemények megismerése a második világháborúról azért is fontos, mert minden generáció „átírja”, „átértelmezi” és „újraértelmezi” a történelmet, hogy saját helyzetét és szerepét megértse, magyarázattal lássa el, és jövőképet adjon. Az értelmezések során a korabeli helyzetek, körülmények háttérben maradnak, a politikusok, katonák és átlagemberek eredeti hangja háttérbe szorul, elveszik, ismeretlen marad.

1943 nyarán már három és fél éve zajlott a második világháború, amelynek hírei a hétköznapiak részeivé váltak, besorolódtak a többi tudósítás közé, hiszen ekkor még Magyarországot köz-

---

¹ Lásd a 16. és a 25. számú lábjegyzeteket.

vetlenül nem érintették háborús cselekmények, itt béke volt. Tanulmányomban két, első pillantásra össze nem illő, össze nem egyeztethető világot szeretnék bemutatni: egyrészt az úgynevezett nagypolitika egyes német, francia és magyar szereplőinek nyilvános és a magyar sajtóban megjelent beszédeit, helyzetértékeléseit, és egy katona leveleiben, verseiben megjelenő véleményét, életének 1942–1943-ban megélt hétköznapjait. Ezek segítségével, mintegy pillanatképekkel, napi hírekkel szeretném érzékeltetni azt, amit akkor a magyar közvélemény vagy akár egy katona tudhatott a nagypolitikáról, a háború menetéről és esélyeiről. A hatalom képviselőinek megnyilatkozásai nemcsak valamiféle jelen idejű – itt és most jellegű – háttérrel adnak a korabeli eseményeknek, de ezekből az írásokból az is megmutatkozik, hogy a háború közepén a politikusok mit szándékoztak elhíttetni, megértetni és üzeni saját társadalmaiknak. Tanulmányomnak ehhez a részéhez elsősorban a Magyar Távirati Iroda *Napi Hírek*² című kiadványát használtam fel, mert ezen a sorozaton alapultak a korabeli média hírei is. Ezek mellett a nyilvános anyagok mellett a személyes források, levelek és versek pedig arra adnak lehetőséget, hogy bemutassam, miként alakult egy a korszakban élő fiatalember személyisége, magánélete, a háborúval és politikával kapcsolatos véleménye és azokhoz való viszonyulása. A kétfajta forrás tartalma sok szempontból összecseng, korrelál, azt bizonyítva, mennyire hatásos és veszélyes volt az ország életére és jövőjére az egysíkú politikai és ideológiai elköteleződés.

² Magyar Távirati Iroda, *Napi Hírek*: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K szekció (a továbbiakban: *MTI Napi Hírek*).

1943 nyarán a második világháború fordulópontjainak tekintett második el-alameini és a sztálingrádi csata után érezhetően megváltozott a német birodalom ellenőrzése és/vagy befolyása alatt álló európai országok politikai vezetőinek az álláspontja a háborús esélyekről, a jövőről. Igaz, ezeknek a tekintélyelvű rendszereknek többnyire markánsan konzervatív és jobboldali vezetői nem voltak könnyű helyzetben. A korszak régi típusú politikusai közül például sem Petain marsall, sem Horthy Miklós kormányzó nem kedvelte és nem fogadta el a nemzetiszocialista ideológiát, politikát, és hatalmi törekvéseket, de az alkalmazkodáson kívül – különösen Petain-nek – nem volt más választási lehetőségük. Európában a náci Németország és a kommunista Szovjetunió – az orosz birodalom örököse – domináltak, ezért az említett vezetők politikájukat önként is a kisebbik rossznak tekintett, országukat vagy megszálló, vagy azzal közös határral rendelkező Harmadik Birodalomhoz igazították. Érezték a helyzet változását, de mozgásterüket meghatározta az a tény, hogy a birodalom katonailag még nagyon erős volt a frontokon zajló folyamatos hátrálás, a szövetségesek olaszországi partraszállása és a nyár közepén zajló kurszki csata ellenére.

1943 nyarán a Harmadik Birodalom magabiztossága, amit politikusai határozottan és erőszakosan képviseltek, nem csupán a valóban növekvő fegyver- és hadianyaggyártás mennyiségéből következett, hanem abból, hogy ők már tudták, a német hadsereg a háború megfordítására készül a keleti fronton Kurszknál. 1943. június 5-én a berlini Sportpalotában Joseph Goebbels népművelési és propagandaminiszter, illetve Albert Speer, a birodalom főépítész, fegyverkezési miniszter tartottak beszédeket a jövőről.³

---

³ *MTI Napi Hírek* 1943. június 5., 250.

Goebbels a kitartásról szól: „A téli válság véget ért. Az ellenség idegháborúja reánk nincs hatással. A német nép egyszer, 1917 novemberében lépre ment ellenségei ígéretéseinek. Tökéletesen elég nekünk az a kemény tanulság, amelyet a történelemtől kaptunk ezért az erkölcsi csődbejutásért. Soha többé nem fog megisméltódni ez a tragédia. Ezúttal tudjuk, miről van szó és minden zálog a kezünkben van egy csakugyan döntő győzelemhez. Ezt sem hazugságokkal, sem ígérekkel nem tudják tőlünk elvenni. Ez csak erőszakkal volna lehetséges, de erőszakkal erőszakot állítunk szembe. Nálunk nincsenek munkások, akik sztrájkolni akarnának és főleg nincsenek már zsidó uszítók, akik erre őket rábírhathák. Németországban nincs egyetlen csoportosulás, amely hajlandó lenne az ellenség kezére dolgozni. A német nép nemzetiszocialista magatartásáról lepereg minden ellenséges csábítási kísérlet. Éppen ezért nem is beszélünk békéről, hanem harcolunk érte. Intézkedéseinkkel arra rendezkedünk be, hogy a háborúban minden körülmények között mindaddig kitartsunk, míg az ellenség földre rogy. Semmilyen körülmények között sem engedjük meg, hogy olyan állapot fejlődjék ki, amely nem teszi lehetővé számunkra, hogy az utolsó döntő negyedóránál lélegzetnél maradjunk.”⁴

Speer tényekkel és adatokkal igyekezett alátámasztani a propagandaminiszter szavait:⁵ „a német fegyverkezés 1943 májusára minden téren csúcsteljesítményeket ért el, mert a legfontosabb termelőüzemek új gyártási módszereiket fenntartás nélkül kicserélték egymás között. Rámutatott arra, hogy miután a német hadfelszerelési ipart felosztották számtalan nagy, közép kicsi egy-

---

⁴ *MTI Napi Hírek* 1943. június 5., 252.

⁵ *MTI Napi Hírek* 1943. június 5., 250.

ségre a német fegyverkezési ipar viszonylag érzéketlen az ellenséges légitámadásokkal szemben. Azoknak a tömegcikknek a gyártására viszont, amelyek hosszabb időtartamra változatlanok maradnak óriási ipartelepeket létesítettek.”⁶

A fegyverkezési miniszter megígérte a hallgatóságnak, hogy 1944 tavaszáig ismét lényegesen fokozzák a haditermelést. Új fegyvereket, új harckocsikat, repülőgépeket és tengeralattjárókat bocsátanak a harctér rendelkezésére, olyan mennyiségben, hogy „katonáinknak – mondta Speer – akik, mint harcosok az ellenséggel szemben egyénileg felülmúlhatatlan fölényben vannak, lehetővé teszik, hogy nemcsak megállják helyüket ebben a harcban, de kivívják a végső győzelmet is”.⁷

Goebbels beszédében felvázolt egy, a jövő Európájáról alkotott képmutatóan hamis elképzelést, amelyben az irányító szerep nyilvánvalóan Németországnak jutott volna. „Csaknem egész Európa a közös hadviselés szolgálatában dolgozik és hogy ez az egész Európa épen ezért élvezni fogja a közös harc és munka gyümölcseit [...] az európai földrész a győzelem után hatalmas kontinentális közösséget fog alkotni. Tagjai szabad népek lesznek, amelyek a közös nagy ügynek szentelik magukat [...] Európa csak így élhet tovább, különben atomjaira hullana széjjel és könnyű zsákmánya lenne az anarchiának és ezzel együtt a bolsevizmusnak.”⁸ Nem fejtette ki, mi lenne az a „közös nagy ügy”, ahogyan nem definiálta azt sem, mit ért a „szabad népek” kifejezésen.

Hasonlóan vélekedett a jövőről a Harmadik Birodalommal együttműködő, de azzal közel sem mindenben egyetértő „törvé-

⁶ MTI Napi Hírek 1943. június 5., 250.

⁷ MTI Napi Hírek 1943. június 6., 251.

⁸ MTI Napi Hírek 1943. június 6., 297.

nyes” francia bábállam miniszterelnöke, az eredetileg szocialista politikus Pierre Laval is, 1943 elején egyik rádióbeszédében – az MTI tudósítása szerint – a jövőről és a nemzetekről szóló véleményét így foglalta össze:

„Franciaország nem maradhat sem passzív, sem közömbös. [...] Az európai szárazföldet újjá kell teremteni, hogy életképessé tegyék. Más választás nincs, mint vagy a bolsevizált Európa, vagy az az Európa, amely kultúrájuk tudatában lévő és ebbe a közösségbe beilleszkedő népekből áll. A francia kormányfő nyomatékosan óvta a franciákat a bolsevizmus útját egyengetőknek attól az állításától is, hogy Anglia és az Egyesült Államok meg tudná fékezni a Szovjet túl messzemenő igényeit.”⁹ Ez utóbbi kitételleg egyszerre utalt arra, hogy azért támogatják Németországot, mert ebben az összefüggésben a legfontosabb védelem a bolsevizmussal szemben. A beszéd ugyanakkor finom célzás volt arra is, hogy Anglia és az Egyesült Államok gyengék a Szovjetunió megfékezéséhez.

A magyar politikai elit egyes csoportjainak tudatában, melynek képviselőit természetesen nem avatták be a német hadsereg terveibe, ekkor már megjelent a vereség lehetősége. A magyar politikusok a német politikusokkal ellentétben nem sok biztató fejleményt láttak-láthattak a háborús eseményekben, amelyek közvetlenül alig érintették az országot, itt ugyanis létbiztonság volt, és elfogadható életkörülmények. Ráadásul a 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál vészjóslóan figyelmeztette őket egy kis ország lehetőségeire. Mindezek ellenére a területi revízió és a közös határ, az országot körülölelő és a német állammal szövetséges, a magyar állammal pedig ellenséges országok, és leginkább a kato-

---

⁹ *MTI Napi hírek* 1943. június 6., 298.

nai téren megmutatkozó óriási fölény miatt azonban igyekeztek lojálisak maradni a Német Birodalomhoz.

A németbarátnak tekintett Antal István, a Kállay-kormány tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminiszterének 1943. június 6-án vasárnap Szentesen, „Katolicizmus és közélet” címmel elmondott beszédében továbbra is a német győzelem mellett érvelt. A miniszter tisztában volt az európai háborús helyzettel, ezért – finoman fogalmazva – egy utópikus vízióval igyekezett hallgatóságát megnyugtatni.

1. kép. Antal István beszédet mond Mosonmagyaróváron 1942

Forrás: MNL OL Mosonmagyaróvári levéltára

„Ha az Anyaszentegyház törvényeivel tisztában lévő és azok szerint élő és cselekvő közéleti emberek és az állam földi munkájának az örök üdvösség szempontjából való jelentőségével tisztá-

ban lévő és azt a maguk erkölcsi hatalmával segítő egyházi férfiak egymásra találhatnak, az ő közös munkájuk nyomán meg fog születni az az új keresztény testvériség, illetve e keresztény testvériség fundamentumára épül az az új keresztény állami, társadalmi és gazdasági rend, amely megteremtve számunkra az erőt, a jogot, az igazságot kifelé, s a jólétet befelé, sok-sok millió keresztény magyar lélek és magyar szív egybefonódásából, olyan védműveket emel a szentistváni ország köré, amely felé hiába tornyosulnak ostromló, démoni erői az Antikrisztusnak.”¹⁰

Antal a szimbolikus megközelítés után a valódi veszélyről beszélt. Egy olyan ellenségképet festett le hallgatóinak, amelyben a gonosz nem egyszerűen rossz tulajdonságokkal rendelkezik, hanem harcának egyenesen a jó elpusztítása a célja. Ez az a kép, ami mindenkiben csak negatív érzelmeket kelthetett, és így a hatás még drámaibb és ijesztőbb lehetett.

„Kívülről – folytatta Antal István –, kelet felől a világtörténelem egyik legszörnyetesebb, legbarbárabb, legkegyetlenebb tömegáradata, az ázsiai bolsevizmus, a maga mérhetetlen anyagi és hatalmi erőivel, zord brutalitásával és féktelen uralmi vágyával akarja elsöpörni azt az Európát, [...] amely Európa Krisztus keresztjének jegyében szervezte meg a maga kultúráját, civilizációját s közösségi és egyéni életformáit. Nyugatról azok a hatalmak állnak ugrásra készen, amelyek – megfelelően a keresztényi szolidaritás kötelességeiről – a bolsevizmussal és annak imperiaлизmusával próbálják megvalósítani hatalmi törekvéseiket.”¹¹

A „Nyugatra” történő mutogatás mellett a miniszter komolyan gondolta azt, amit mondott. Az uralkodó elit, a társadalom

¹⁰ *MTI Napi hírek* 1943. június 6., 287.

¹¹ *MTI Napi hírek* 1943. június 6., 287.

többségével együtt elsősorban a keletről közelgő veszélytől félt, amit a háború későbbi lefolyása, eseményei igazoltak is. Ami a leginkább feltűnő és lehangoló Antal beszédében, az a reális helyzetértékelés teljes hiánya, és az ezzel együtt járó teljes tanácstalanság. Antalban fel sem merült, hogy míg a „Nyugat” semmilyen veszélyt nem jelent Magyarországra nézve, addig Németország, igazi agresszorként több „nyugati” országot megtámadott és elfoglalt, mielőtt a bolsevizmus ellen fordult volna. Az sem említette meg Antal István – de ha gondolt rá, akkor sem mondhatta volna el –, hogy a második világháború kirobbanásához az a szerződés, a Molotov–Ribbentrop-paktum vezetett, amit Hitler Sztálinnal kötött.

Beszédének befejezése a német győzelmet sugallta, és a Goebbels–Laval-féle új európai rendet vázolta fel: „Igaz ügyünk győzelme után [...] valóban egy új és tartós nemzetközi rendet kell felépíteni. Egy új rendjét a nemzetek egymásközi életének, amely függetlenül attól, hogy kicsinyek vagy nagyok, szegények vagy gazdagok, gyengék vagy hatalmasok, egyformán biztosítja számukra az élet, a fejlődés, a boldogulás lehetőségét, amely a népek őszinte és igazságos kiegyezésén és megbékélésén nyugszik s amely egyben biztosítja azt is, hogy a jövőben a maihoz hasonló szerencsétlenség ne szakadjon az emberiségre.”¹²

A kormányon belüli ellentétekre utal, és önmagáért beszél, hogy Antal Istvánnak, a magyar kormány egyik miniszterének, közismerten németbarát tagjának beszédét – annak vélelmezhető németbarát tartalma és hatása miatt – az MTI még annak elhangzása előtt igyekezett eltüntetni a nagyközönség elől. Utasításként szerepelt ugyanis az MTI anyagában, hogy „Antal be-

¹² *MTI Napi hírek* 1943. június 6., 290.

széde vasárnap csak olyan időben adható ki, hogy a hétfői lapok már ne közölhessék”.¹³

Az Antal által is előrevetített idilli jövőképben már közel sem volt olyan biztos a korszak meghatározó politikusa, Kállay Miklós miniszterelnök, aki már jóval a propagandaminiszter szentesi beszédét megelőzően – 1942. december 3-án az országgyűlés előtt –, szinte észrevétlenül, egészen más kontextusba helyezte Magyarország jövőjét.

2. kép. Kötelező vizit: Kállay Miklós Hitlernél 1942

Forrás: New York Public Library, Digital Collections, Photographs

---

¹³ MTI *Ki nem adott közlemények* 238. sz., 1943. június 5., 7.

„Ma egy háború kellős közepén vagyunk. Ez determinálja külpolitikánkat, katonai felkészülésünket és ennek révén azt lehet mondani egész gazdasági, ipari kapacitásunkat, belpolitikánkat, – [...] Kormányozni csak ezek figyelembevételével lehet. Terveket szőni, programot felállítani, előkészíteni, mindenre gondolni kell, kötelesség, de ezt meghirdetni, erre a nemzetet felkészíteni – szép lenne, mindenekfelett megkönnyítené a nemzet életét, a vezetést is nagyon, – mégsem lehet s ezt nem is szabad megtenni. Nem lehet, mert *a körülöttünk álló világgal, elsősorban szövetségeseinkkel számolni kell, és bármennyire őrizzük is* – én vigyázok erre a legjobban – *nemzeti öncélúságunkat és szuverenitásunkat, a háború utáni Európa fogalma, akár a velünk küzdő és baráti, akár a semleges és talán leginkább az ellenséges országok elhatárolásában semmiképpen sem mondható kialakultnak.*¹⁴ Nekünk pedig ebben az új Európában van a helyünk kijelölve és sorsunk kiszabva. (Élénk éljenzés és taps a jobboldalon és középén.) De már most dogmákba foglalva, szabatosan elhatárolni céljainkat nem lehet, hanem lehet és kell mindent konzerválni, fejleszteni és megteremtteni, ami erősebbé, felkészültebbé, egyénibbé, helyzetünkben jelentősebbé, Európai szövetségeseink számára pedig fontosabbá tesz bennünket.”¹⁵

Az a kiemelt mondat, amelyben Kállay jelezte, hogy „szövetségeseinkkel számolni kell”, csak úgy érthető meg, ha feltételezzük, hogy a miniszterelnök nem volt biztos abban, hogy az egyetértés megmarad a két fél között. A „bármennyire őrizzük is [...] nemzeti öncélúságunkat és szuverenitásunkat” kitétel pedig úgy

¹⁴ A szerző kiemelése.

¹⁵ MTI Napi Hírek 1942. december 3., 117.

kap értelmet a mondat folytatásában, hogy a magyar függetlenség, az ország léte és megmaradása csak a háború után dől el majd, amiről ekkor még semmit nem lehetett tudni, sőt Kállay szerint még azt sem, hogy kik határoznak majd „a háború utáni Európa fogalmáról”: a baráti, a semleges vagy „talán leginkább az ellenséges országok”.

Kállay Miklós miniszterelnök a kormányzónak és szűkebb körének támogatásával titkos béketapogatózásokat kezdeményezett az angolszász hatalmakkal, elsősorban Angliával, hogy esélyt teremtsen a háborúból történő kilépéshez, kihátráláshoz. Kállay óvatossága két szempontból is érthetőnek bizonyult, egyrészt mert a magyar társadalom zöme alapvetően németbarát volt, másrészt attól tartott, rossz döntés esetén a magyar államiság is megszűnhet. Előrelátását azok a fejlemények is alátámasztották, amelyekről ő nem tudhatott. Az angolok tájékoztatták a magyar kezdeményezésről az amerikaiakat és az oroszokat, Sztálin nemet mondott, és ezzel a kérdés el is dőlt.

Az idézetekben felsejlő politikai és hatalmi helyzet jelentette a háttérét a lakosság mindennapjainak. Minden korszakban, így ekkor is születtek olyan, magánszemélyektől származó és nem a nyilvánosságnak szánt írások, amelyeket csak a szerzők számára megbízhatóbb kör ismerhetett meg. A levelekben, versekben, naplókban a szerzők jelen időben számoltak be a történeésekről, a korszak eseményeiről, saját személyes tapasztalataikról és a történeésekkel kapcsolatos véleményükről. Többnyire őszintén beszéltek el, nem külső nyomásra alakították ki nézeteiket, és azt közvetlenül nem befolyásolták külső tényezők sem. Ilyen személyes forrásanyag Lászlónak – egy 23 éves veszprémi fiatalembernek

– az 1942–43-as évekből származó levelezése és versei,¹⁶ amelyeket menyasszonyának, Gizellának írt. Leveleit, gondolatait azért érdemes összevetni a politikusok megnyilatkozásaival, mert – bár más társadalmi közegben és szinten, de – hasonló kérdésekre kereste a válaszokat, és ugyanúgy kialakította saját véleményét Európa sorsáról, jövőjéről, a háborúról, mint Antal miniszter és társai. Saját közegében és szintjén maga is igyekezett az embereket, elsősorban menyasszonyát, Gizellát meggyőzni, mire érdemes odafigyelni, miben érdemes hinni. Ezek a levelek ugyanakkor a nagypolitika ellenpontozásaként az életnek egy másik dimenzióját mutatják be, az átlagemberek gondjait, lehetőségeit, sorsát, érzelmeit, kiszolgáltatottságát és alkalmazkodóképességét a háborús helyzetben.

László Veszprémben született 1920-ban, mondhatni idilli környezetben, a vár alatt egy ma is álló házban. Szülei mindkét oldalon a német kisebbségből származtak, de magyarnak tartották és vallották magukat. A család tagjai és így László is, 1942-ben magyarosították nevüket. Aktívan részt vett a korszak ifjúsági

---

¹⁶ Itt szeretnék köszönetet mondani barátainknak, akik megtalálták és rendelkezésemre bocsátották ezt a hagyatékot. A levelezést Kiskeszthely egy régi házának felújítása során, a padláson találtak meg 2000 körül. A gerendák közé a kis dobozt a ház korábbi lakója és tulajdonosa, egy idős hölgy rejtette el még fiatalkorában a világ elől, létezését a családja előtt is titkolta, és halála előtt valószínűleg már megfeledkezett róla. Levelek, versek, fényképek, brosúrák és más emléktárgyak kerültek elő, amelyeket vőlegényétől, egy katonai pilótának készülő fiatalembertől kapott 1942–1943-ban. Az anyag néhány éve bekerült a keszthelyi Balatoni Múzeumba. Ideiglenes jelzete: Balatoni Múzeum, Történeti dokumentációs gyűjtemény, Lovasi–Sabján-hagyaték, 2023 (a továbbiakban „Hagyaték”). A 90 tételből álló anyagot még nem dolgozták fel, ezért a levelek, versek és az ezekből kiemelt idézetek hagyatékon belüli pontos jelzetét megadni nem tudom. Esetenként a levelek, versek datálását is nehéz volt meghatározni, mert a címzett ollóval kivágott verseket vagy részleteket, és a dátum nem található meg.

3. kép. László egyenruhában 1943
Forrás: Balatoni Múzeum, „Hagyaték”
 negatív, a szerző nagytársa

szervezeteinek, így a cserkészethoz a tevékenységében. Valószínűleg ez is szerepet játszott abban, hogy László, akinek eredeti foglalkozása géplakatos volt, hosszabb körútra utazhatott Németországba egy csoporttal 1938 nyarán – menyasszonya szerint tanulmányútra¹⁷ –, 18 éves korában. Ekkor kezdődhetett az a szocializációs folyamat, amely a katonai pálya felé vitte. A tanulmányút során a meglátogatott helyek és városok (politikai és katonai szempontból) a korabeli

Németország legfontosabb helyszínei közé tartoztak. Az odafelé vezető úton Bécs, Salzburg, München, Nürnberg, Lipcse, Wittenberg, Berlin, Hamburg, és végül egy katonailag nagyon fontos bázis, Helgoland következett, míg visszaúton Bréma, Köln, Frankfurt a. M., Regensburg, Bécs, Győr kerültek sorra.¹⁸

A Németországban látottak teljesen lenyűgözték Lászlót, óriási hatással voltak rá, brosrakat gyűjtött és ismerkedett, ismer-

¹⁷ A család szóbeli közlése.

¹⁸ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: az út térképe, amelyen László bejelölte az útvonalat és a meglátogatott városokat.

rőseivel haláláig levelezett. Egy virágzó és egységes ország képe bontakozott ki előtte. Ebben a derűsnek látszó országban az emberek békésen sétáltak az utcákon, miközben a házakon a hatalom zászlói, a horogkeresztes náci lobogók lengedeztek. Május elseje nemzeti ünnep volt,¹⁹ mert a rendszer baloldali vonásokkal is rendelkezett, amelyekkel az egyszerű emberek, a munkások, alkalmazottak tömegeinek támogatását is sikerült megnyernie. A berlini olimpia valóban sikeres megrendezését a náci rendszer győzelmének tartották. Nürnbergben a birodalmi pártnapokon pedig minden évben összejöttek az egyetlen párt, az állampárt tagjai, akik a rendszer álláspontja szerint az egész német népet képviselték. László nemcsak a brosúrákat és az emléktárgyakat őrizte meg, de az út minden pillanata rögzült benne, mert a valóság és a propaganda egyaránt lenyűgözte, mindkettő – még mai szemmel nézve is – monumentális volt. A nemzetiszocialista rendszer olyan világ létrehozására törekedett, amelyben az emberek bár nagyon kicsinek érezhették magukat, de egy erős nemzet és egy mindenható állam polgárainak is egyúttal. Ez az út volt talán a legfontosabb külső motiváló tényező, amely László elképzeléseit, terveit meghatározta a következő években. Nem a náci ideológia, hanem a látványos eredmények fogták meg. A valahol szuvenírként vett vagy ajándékként kapott kis festett gipsz Hitler-szobrocska és a miniatűr zászlótartó horogkeresztes zászlóval abban az időben valószínűleg nem tűnt komikusnak.

László 1942-ben a légierőhöz jelentkezett katonának, és Újvidékre küldték kiképzésre és iskolába, majd a Veszprém-jutasi

---

¹⁹ Igaz, az ünnep tartalmát és nevét megváltoztatták Nationaler Feiertag des Deutschen Volkesra.

4. kép. Egy kis gipsz Hitler mint szuvenír 1938-ból
Forrás: Balatoni Múzeum, „Hagyaték”, a szerző felvétele

hadirepülőtérén szolgált,²⁰ amire nagyon büszke volt. Ezek az események és tapasztalatok megmutatkoztak 1942. február 22-én írt levelében.

„Édes Gizella! Már egyszer elhatároztam, hogy többé nem fogok neked írni és megpróbáltalak elfelejteni, mert minek tom-boljunk egymás szívében, ha az talán úgyis céltalan lesz a jövőre nézve. [...] Már beláttam, hogy Isten rendelése ellen hiába küzd az ember. Most mióta katona vagyok különösen sokat gondoltam rád, mert nagyon is ráérttem gondolkodni sok mindenben. [...] Az utóbbi időben én is sok mindenben estem keresztül és főként sokat

²⁰ Az alakulat pontos neve: „Magyar királyi honvéd bombázó kiképző repülő üzemű csoport” volt. Bővebben lásd VERESS 2010.

tapasztaltam és így sokat csalódtam is. Gyakran előttem lebegtél, mint a nőiesség mintaképe és sok lány vehetne rólad példát, hogy hogyan kell élni egy lánynak. Tudom, hogy még most is azt az életet éled, mint 1939-ben, mikor megismertelek, azóta 2 nehéz év járt el és már 1 éve lesz lassan, hogy nem hallottam felőled. Azt azonban tudom, hogy te más vagy mint a többi. [...] január 7-e óta itt szenvedek az Újvidéki reptéren, nincs rossz dolgom, csak a szabadság hiányzik, úgy vagyok, mint az az állat, akit ketrecre zártak, holott azelőtt szabadban élt. De ezen minden ép embernek át kell esni és ezért nem is zúgolódom én sem (*mert Flígernek lenni nagy dolog és ezt megengedte az Isten érni nekem*)²¹ a jövőre vonatkozóan még semmit sem tudok és 3 év elég hosszú idő sok minden történik még addig. Itt küldök egy képet, hogy lásd meg, mi lett a babaarcú kis örvezetőből (mit szólsz a bajuszhoz) az élet elveszi a törékeny vonásokat.”²²

Az idézett szövegből három szempontot érdemes kiemelni. Az első a hagyományos és idealizált nőkép, amelyben az általánosan elfogadott nőiesség, viselkedésmód, azaz a társadalmi norma fogalmazódott meg. Ezt László mindkettőjük számára értékként, megvalósítását teljesítményként és célként tüntette fel. A kapcsolat ilyen jellegű megközelítése hosszú távú motivációt jelentett számára. A második szempont, ami kitűnik leveléből, az az alkalmazkodás az adott körülményekhez, a katonai drillhez és célokhoz. A motiváció forrása számára itt az a külső kényszer és szabályozás, amely fokozatosan belsővé válik, átalakul összetartozási szükségletté és igénnyé, ami különösen fontos és alapvető a zárt közösségekben. László 1942-ben az újvidéki kiképzés alatt, hosszú hónapokat

---

²¹ Kiemelés az eredeti szövegben.

²² Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: László levele Gizellához 1942. február 22.

töltött egy ilyen zárt katonai közösségben, amelynek hatásai fokozatosan megmutatkoztak viselkedésében, gondolkozásában. Az önkéntes alapon és alkalmasszerűen létrejött társaságok tagjai más-ként viselkednek, mint egy folyamatosan fennálló zárt közösség(é). A katonák külvilágtól történő elszigeteltsége-elzártasága megnehezítheti számukra az alkalmazkodást, de adott esetben gyengítheti is a kialakult kötődéseket a hétköznapi „civil” élet szokásaihoz, elvárásaihoz, normáihoz. A katonai tevékenység, ide tartozik a kiképzés is, azon belül a háború céljaival, szükségességével kapcsolatos egyoldalú információk sulykolása, az egymásra utaltság, a harcra készülő csoporton belüli intenzív kapcsolatok közösséggé formálhatják a katonákat. Az állandó személyes érintkezés hasonlóan gondolkozó és/vagy manipulált társakkal a kívánt politikai-katonai céloknak megfelelő irányba mozdíthatják el az adott közösség tagjainak véleményét, normáit és harci morálját. A kiképzés mint módszer az, ami felkészíti a katonákat a valódi háborús helyzetekre, és létrehozhatja a katonai közösségek belső minőségét megmutató úgynevezett „testületi szellemet” vagy „csapatszellemet” és a „katonaszolidaritást”.²³ Lászlóban a kiképzés alatt a katonai közösséghez fűződő erős kötődés alakult ki, és ez elősegítette azt is, hogy gondolkodását, munkáját, viselkedését, érzelmeit összekapcsolja a kor-szak háborús céljaival és elköteleződjön ezek iránt.

László levelében a harmadik fontos elem, ami minden ember érzelmi életének meghatározója, alapja: az ember hite saját magában, munkájában, értékeiben, amelynek erősségét többnyire mások helyzetével, megbecsültségével történő összehasonlítással méri fel az egyén. László számára ez a pilótának, „Fligernek lenni nagy dolog”, megfogalmazásában nyert kifejeződést. Ez határozta meg a

---

²³ SZABÓ 1994, 216–217.

világhoz való viszonyát, még a levélborítékokra is repülőket rajzolt. Színes és kalligrafikus betűket, virágcsokrokat, tájakat, szívceskéket sokan rajzoltak, festettek a borítékokra, de katonai repülőket még ebben a korszakban is ritkán lehetett látni szerelmesleveleken.

László szerint foglalkozása – különös tekintettel a háborús időkre – mindenki számára jelentőséggel bírt. Egyik, valószínűleg 1943-ban írt cím nélküli versében összekötötte saját feladatait, szerepét, önbecsülését, a néphez (nemzethez) és a hazához fűződő érzelmi kapcsolatát a repüléssel.

5. kép. Messerschmitt 109-es vadászgép, László rajza

Gizellának írt levél borítékján 1943

Forrás: Balatoni Múzeum, „Hagyaték”, a szerző felvétele

*Fent az égen száll a gépmadár,
Védi ezt az édes szép hazát,
A föld népe is feltekint büszkén reánk,
Ha velünk fenn az égen száll a gépmadár.²⁴*

²⁴ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: László levele Gizellához 1943. április–május.

A vers szerint a különleges, értékes emberekre szüksége van a hazának és a közösségnek, a rájuk fókuszált figyelem, az ebben megtestesülő közös büszkeség érzése összefogja, megalkotja a közösséget.

László arról, hogy mit gondolt a politikáról és a háborúról a kiképzés ideje alatt, 1942 nyarán írt menyasszonyának.

„A politikai dolgokról megemlítve kövesd a győztes népek harcát, biztosan érdekelni fog, ha közben arra is gondolsz, milyen is az élet. Jusson eszedbe egy Gall vezér mondása, amely így szól: »Jaj a legyőzötteknek!« A rómaiaknak mondta a hadisarc fizetése közben. Most is így lesz, de erős akarattal hisszük a biztos győzelmet. Amíg a Fűrer él nem is kell félni, talán el sem hiszed, hogy mennyire szeretnék én is most a végső győzelemben részt venni kint a fronton. Egyéniségem és jellemem nem változott, olyan vagyok én is, mint régen, csak kissé mélyebbre sikerült nézni az életbe ez idő alatt.”²⁵ László számára a világ leegyszerűsödött egy olyan küzdelemmé, amelyben világosan elkülönül egymástól a két oldal, a jó és a rossz, és ebben az esetben a jó oldalt a Führer képviselte.

Az úgynevezett ellenségkép mellett, amely minden konfliktus, különösen a háborús konfliktus egyik legfontosabb eleme, annak is fontos volt az igazolása, indoklása önmaga és környezete számára, miért jogos, miért elfogadható, sőt helyénvaló maga a háború, azon belül az a háború, amelyet Magyarország folytat a „Szovjet” ellen. Elméletileg a védekező háború a jogos háború, amelyben a megtámadott fél védekező pozícióban, a nemzetközi jog alapján a szuverenitásáért, a szabadságáért harcol, amelyek morálisan is igazolható célok. A jogos támadó háborút, harcot ebből következően még a védekező háborúnál is alaposabban kell megindokolni, olyan célokért lehet elkezdeni és folytatni, amelyek maguktól ér-

---

²⁵ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: László levele Gizellához 1942 nyara.

tetődők, és pozitív érzelmeket váltanak ki a közvéleményből, hiszen a harc nem folyhat a gonosz ellen, egyszerűen csak azért, mert az gonosz. László 1942 nyarán *Honvéd* című versében a háború igazolására tett kísérletet, önmaga és „olvasói” számára a legfontosabb mondanivalója az volt, hogy Európa a népek szabadságát veszélyeztető gonosszal vette fel a harcot, a magyar honvéd pedig ezeknek a népeknek a szabadságáért küzd.

*Messze idegenbe féltő sóhaj száll,
A szovjet földön magyar honvéd áll,
Fegyverbe hívta őt a hon szava,
Így lett új Európa büszke harcosa:
S e szent ügyért hadba szállt lelkesen,
Hogy minden nép szabad és független legyen.*

*Szembe száll bátran minden bajjal, vésszel,
Népek szabadságát szerzi vissza vérrel,
Vitézüll harcol fegyver a kezébe,
Félelmet nem ismer csak azt, hogy előre:
Dúló vad csatákban vitéz katona,
A magyar honvéd Európa harcosa.*

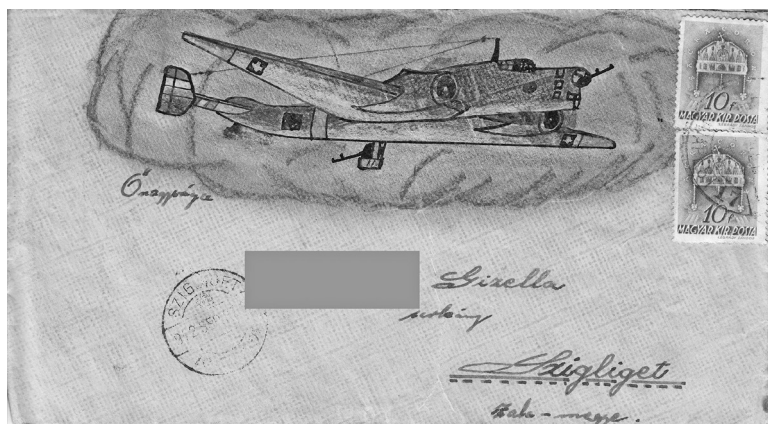
[...]

*A győzelemben vetett erős igaz hittel,
Hő imák kísérik őket szeretettel
Hogy győztesen térjenek minél előbb haza,
Béke legyen újra minden országba.
Jólét és boldogság szorgalmas munkával,
Új Európa rendje ezt hozza magával.²⁶*

²⁶ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: László levelében Gizellának 1942. június 20.

László gondolatai – nyilvánvalóan a korabeli propagandától nem függetlenül – egybecsengenek Goebbels, Pierre Laval és Antal István gondolataival Európa jövőjéről. Az utókor természetesen másként értékeli a II. világháború lényegét, célkitűzéseit. A náci Németország biztosan nem a népek szabadságáért és függetlenségéért folytatott háborút, a szabadság mint érték nem a totalitárius és autoriter rendszerek jellemzője, de László véleménye azon alapult, amit tudott, látott, és amiről a háború első évei és a kiképzés meggyőzték. 1943-ban a magyar társadalom még élénken emlékezett a versailles-i és a trianoni békeszerződésekre, vagy ahogyan akkor nevezték, a békediktátumra. Az emberek jól emlékeztek még a történelmi Magyarországra, az első világháborúra, a forradalmakra, azok közül elsősorban a proletárdiktatúrára, ami a rendszer önigazolásának egyik sarkköve lett. Az emberek nem sajnálták Csehszlovákia szétdarabolását, a vesztes Franciaországot vagy a gonosz birodalmának tartott Szovjetuniót, egyedül Lengyelország és a lengyelek sorsa váltott ki komoly együttérzést. Magyarországon, amely ekkor még szuverén országnak számított, a közvélemény jelentős része látta úgy, hogy a náci Németország a nemzetek Európájáért küzd a bolsevizmussal, a kommunizmussal szemben.

Addig, amíg Lászlót és bajtársait a háborús lelkesedés ragadta magával, Gizellát más gondolatok foglalkoztatták. Valószínűleg nagyon sok mindenben egyetértett szerelmével, aki folyton taníttatta, mégis sokkal kevésbé érdekelhette a végső győzelem, mint a katonákat. Sokkal jobban aggódott szerelméért, aki még a kiképzés alatt is állandó veszélynek volt kitéve. László 1942 nyarán írt, *Elszáll a gép!* című verse pedig egyenesen megijesztette:

6. kép. Messerschmitt 110-es bombázó repülő, László rajza Gizellának 1943
Forrás: Balatoni Múzeum, „Hagyaték”, a szerző felvétele

*Egyszer csak mégis jön a vég
Sebesen zuhanni kezd a gép*

.....

*A végzet, mely gyakran velünk jár,
Az életnek akkor vége már.²⁷*

Gizella levele, amelyben a vers és a végzet pontosabb értelmezéséről kérdezett, elkallódott, de László válasza önmagában is sokatmondó: „Hogy mi az a végzet, arról nem írok, majd megfogom akkor magyarázni, ha egyszer együtt leszünk, mert így esetleg félre értenéd és bajok lennének csak belőle.”²⁸

²⁷ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: László levelében Gizellának 1942. szeptember.

²⁸ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: László levele Gizellának dátum nélkül 1942 őszé.

László 1943 májusában már új megközelítésben kezdett el írni a háborúról és a háború emberi, érzelmi következményeiről. *Gondolatban...* című versében ekkor vetődött fel benne először a lehetőség, hogy ő is meghalhat, és halála egyúttal azt is jelentheti, hogy mindazok az értékek is elbukhatnak, amelyekben addig hitt. Ezt a lehetőséget a maga szintjén kezelte, nem vizionált nemzet-halált, kitartást, saját pusztulását személyes ügyként kezelte.

*Gondolatban ott vagyok tenálad
akkor is, ha vissza nem jövök*

ismétli folyamatosan a versszakok első két sora, majd ezeket követik a korábban nem használt, új megközelítéseket tartalmazó sorok.

*Hiába von rám szemfedőt,
a vérrel ázott vészes muszkaföld.*

.....

*Ha síromra nem hoz senki virágot,
És kereszt sem lesz majd, az felett.*

Felmerült benne az is, mit jelenthet halála annak, akit szeret:

*Csak szemedből ne bulljon a fájdalom könnye,
Akkor sem, ha vissza nem jövök!²⁹*

---

²⁹ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: vers László levelében Gizellának 1943. május 2.

A fiatal katona a vers borúlátó gondolataival ellentétben, ekkor életének talán legboldogabb időszakát élte át. Nem foglalkoztatták a háborús események, nincs nyoma, hogy aggódott volna a győzelem vagy vereség kérdésein. Egyik utolsó levelében, amit 1943. május 2-án írt, egymás mellett szerepelt az unalmas mindennapi rutin és a boldog szerelem mint optimista jövőkép. „Minden a régi megszokott sorrendben megy tovább. Most jelenleg itt kuksolok egy irodában és nálad járnak a gondolataim. Úgy érzem magam, mint a puszták – orosz lány – királya a ketrecben. Egy, ami vigasztaló számomra és ezt a kis német dalt dúdolgatom: Yes geht alles vor über, yes geht alles vor bei,³⁰ főként pedig, hogy te szeretsz, s így boldog reményekkel nézek a jövő felé.”³¹ László élete azonban nem teljesedett be, és nem is harctéren ért véget, hanem egy elkerülhető „munkahelyi” balesetben 1943. július 6-án halt meg.³² László és a másik áldozat a békeidőnek megfelelő ünnepélyes és díszes temetést kapott.

László halálának időpontja zárja le tanulmányom időhatárát, a levelezése és a *Napi Hírek* segítségével bemutatott rövid időszakot. Különösen fontos, hogy az idézett politikusi megnyilatkozásokat, anyagokat már a korszakban is megismerhette a nyilvánosság. A vizsgált évek – 1942 és 1943 – különösen azon politikusok szűk köre számára bizonyult nehéznek, akik felismerték, hogy vál-

---

³⁰ Igen, minden megy előre, igen, minden megy előre.

³¹ Balatoni Múzeum, „Hagyaték”: László levele Gizellának 1943. május 2.

³² Egy repülőgép szerelésekor az erre szolgáló műhelyben, a bevett gyakorlat szerint az olajos alkatrészeket, szerszámokat benzinben mosta el. Bajtársának gondatlansága miatt, aki a rokonok visszaemlékezése szerint cigarettára gyújtott, a benzingőz berobbant, és a robbanásban az ott tartózkodó két fiatal katona megégett. Társa azonnal meghalt, míg László még néhány órát élt. Temetése Veszprémben a Hősök sírkertjében történt, olyan gyorsasággal, hogy még Gizella sem tudott rajta részt venni.

toztatni kellene az ország külpolitikájának irányán és szövetségi-baráti körén, szakítani kellene az agresszorral, a náci Németországgal. Ezt végigvinni azonban több okból is lehetetlennek tűnt, nem csak azért, mert a német titkosszolgálat mindenről tudott, vagy mert a szándékot és a célt, a kihátrálás kísérletét a háborúból még a kormány tagjainak többsége előtt is titkolni kellett. A legnagyobb akadályt a német nagyhatalommal történő, bármilyen – akárcsak szimbolikus – szembefordulás előtt, a magyar politikai elit és a magyar kormányok által több mint húsz éven át folytatott egyirányú politika bizonyult, amellyel egy behatárolt ideológia irány és szövetségi kör felé orientálták, illetve vezették a magyar társadalmat. Ezt a folyamatot, illetve helyzetet megerősítették és lezárták a náci Németország segítségével elért területi revízió eredményei. Ezek együttesen biztosították a rendszer stabilitását, ugyanakkor olyan tehetlenségi nyomatókat adtak a besulykolt ideológiai, politikai, szövetségi sémáknak, ami meggátolta, lehetetlenné tette a szükséges irányváltást. A politikai-társadalmi elitnek azok a tagjai sem lehettek nyugodtak, akik bíztak a német nagyhatalom győzelmében, már amennyiben érzékelték a háborús fordulatot, és felmerült bennük a kérdés, mi következhet a vereségből rájuk és az országra nézve. Bizonyára Antal István is gondolt a vereség lehetőségére, de 1943 nyarán még lehetett reménykedni a győzelemben, ezért számára és társai számára nem maradt más választási lehetőség a későbbiekben sem, csak a kitartás. A rendszer által salonképesnek ítélt szociáldemokrata baloldalt is perifériára szorító hatalom, szándékai ellenére a német támogatást élvező szélsőjobboldal megerősödését segítette elő, amelytől nem remélhetett megértést a szövetségesek felé történő közeledéshez.

Az átlagemberek, akik közé László is tartozott, nem tudtak a béketapogatózásokról, a napi hírek alapján továbbra is bízhattak a győzelemben. László, Hitler és Németország iránti rajongása ellenére nem adta jelét annak, hogy ideológiai vagy politikai értelemben szélsőjobboldali lett volna, náci vagy nyilas szervezethez csatlakozott volna. Levelezésének és verseinek, motivációinak és érzelmi életének különlegessége még, hogy az eddig megismert források alapján nem voltak más nemzetiségűekkel, politikai, ideológiai vagy vallási nézeteket valló emberekkel, embercsoportokkal szemben személyessé, belsővé vált ellenséges érzelmei, mint a gyűlölet, az utálat vagy a bosszúvágy. Írásaiban egyetlen szó sem esik bolsevikokról, oroszokról, zsidókról, nincsenek antiszemita célzásai, a kommunistákkal, a tőkésekkel, a Szovjetunióval, Angliával vagy akár csak a közvetlen ellenséggel – aktuálisan az amerikai repülőkkel – szembeni megjegyzései. A már idézett verssor, „a vérrel ázott vészes muszkaföld” sem pejoratív, mert csak a veszély jelzése László részéről, aki a magyar társadalom hallgatag többségéhez tartozott, szemben a hangos és szélsőséges kisebbséggel.

Vágyai összhangban álltak a lehetőségeivel, sőt azzal, hogy sikerült bekerülnie a légierőhöz, a repülősök, a fligerek közé, úgy érezte, még túl is teljesítette azokat. A nagypolitika csak annyiban érintette meg, amennyiben vágyainak hátteréül szolgált. Az általunk vizsgált néhány év jelentette számára a katonává érés és a felnőtt férfivá válás időszakát, magánéletének kibontakozását, amelynek halála véget vetett. Az utókor adminisztratív megemlékező rítusainak megfelelően neve szerepel a Veszprémben 2005-ben felavatott II. világháborús köztéri emlékmű mellett 2006-ban felállított, a hősi halottak nevét megörökítő emléktáblán.³³

³³ *Veszprémi Szemle* 2011. március 1., 75.

Gizellának, a szerelmespár másik tagjának életét azonban hosszú távon meghatározta László halála, éveken keresztül fekete fátylat hordott, ami Szigligeten elég szokatlan volt, és a falusi lányok kinevették miatta.³⁴ Több mint tíz évvel vőlegénye halála után férjhez ment, de idős emberként is nagy szerelmét emlegette a szomszédoknak és ismerőseinek. A tragikus módon elvesztett szerelem jelentette számára azt az értéket, viszonyítási pontot, amelyhez képest egyetlen új kapcsolat sem lehetett jobb vagy akárcsak elég jó. László levelei, versei, a kapcsolat tárgyi és szellemi hagyatéka, emlékei, összefoglalóan és patetikusabban fogalmazva a múlt, amelyről környezetének beszélt, és amelyet féltő gonddal őrzött és rejtegetett, de főként múltra reflektáló értelmezni élete lehetetlenné tette számára, hogy boldog legyen.

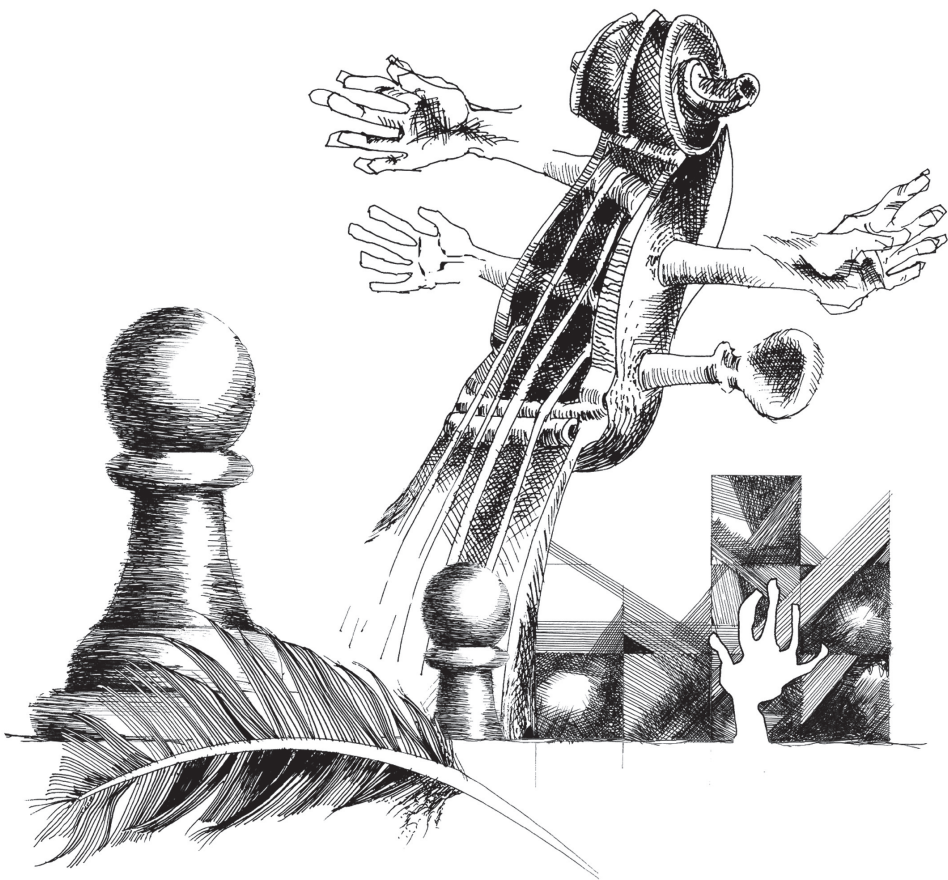
Irodalom

- VERESS D. Csaba (2010), Egy különleges magyar katonai repülőosztály a Veszprém-jutasi hadi repülőtér (1942. június – 1944. május), *Veszprémi Szemle* 2010. december 1., 54–65.
- SZABÓ János (szerk.) (1994), *Szociológiai jegyzet: a katonai főiskolák hallgatói számára*, Budapest.

---

³⁴ A rokonok szóbeli közlése.

ambo

Deutsche Innerlichkeit és egyebek...

(A tudat zsákutcája – Zöldfülű –
Gyermekkorunk regénye – Méhfényben)

HORVÁTH GÉZA

I. Személyes

Bácskai Istvánt – Pistát – az 1970-es évek második felétől, egyetemista korunktól kezdve ismerem. No nem a tudomány hozott össze bennünket, hanem a foci. Mindjárt hozzá kell tennem, hogy én csak (nagyon) kispályán, a budapesti Eötvös Kollégium (később Collegium) tornatermében arathattam időnként sikereket, ahol évtizedekig játszottunk együtt, mert gyors voltam, erősen és pontosan tudtam kapura rúgni (ráadásul bal lábbal), de a labdarúgáshoz nem igazán volt affinitásom. Szabadtéri pályán – főleg nagypályán – már nem vitézkedhettem. Pista azonban minden, kis-, közép- és nagypályán született labdarúgó – és mellesleg kitűnő „kéz”- és lánbteniszező is volt (van). Eme képességeinek és tehetségének kiadói munkássága mellett mindmáig bizonyágtételét adja...

2. Nem csak személyes

1995-ben Pista javaslatára és az Osiris Kiadó – Gyurgyák János és Bácskai István – felkérésére elvállaltam a felsőoktatási igazgató szerepét, és akkori egyetemi tapasztalataimat kamatoztatva igyekeztem magyar és külföldi szerzők korszerű és időtálló felsőoktatási és tudományos műveit megnyerni a kiadó számára. A döntés akkoriban azért volt nehéz számomra, mert a Göncöl Kiadóval már megállapodtam, hogy újrarendítem Friedrich Nietzsche fő művét, az *Also sprach Zarathustra* című költői látomását, melyből néhány részt el is készítettem.¹ Végül azonban az Osiris Kiadó mellett döntöttem. Azóta – először az Osiris gondozásában, majd – más kiadásban is napvilágot látott az *Így szólott Zarathusztra* Kurdi Imre jeles fordításában.

Első, német nyelvű kötetem, a *Wege der deutschen Innerlichkeit am Beispiel von Johann Wolfgang von Goethes Die Leiden des jungen Werther, Hermann Hesses Siddhartha und Thomas Manns Doktor Faustus* 2001-ben jelent meg még az Osiris Kiadó Doktori Mestermunkák sorozatában. A kötet létrejöttében Pista igen aktívan részt vállalt, akárcsak a szegedi diákjaimmal összeállított *Magyar Hermann Hesse-bibliográfia*, immár a Gondolat Kiadó gondozásában kiadott kis kötet megvalósításában. Ezt követte az ugyancsak Gondolat Kiadónál megjelent magyar nyelvű kötetem *A tudat*

¹Itt jegyzem meg, hogy NIETZSCHE *Ecce homo* című kései önéletrajzi írását, melyet már az 1980-as évek végén lefordítottam, és amelyet első megjelenését követően (*Magyar Filozófiai Szemle* 1989/6., 707–784) nem akart felvállalni egyetlen könyvkiadó sem. Végül a Göncöl Kiadó 1992-ben megjelentette, és azóta számos kiadásban terjesztette.

zsákcúja. *Tanulmányok az újabb kori német irodalomról.* Ennek előmunkálatait (szerkesztés, tördelés, nyomdai előkészítés) Pista részben személyesen végezte, és nagy gonddal ellenőrizte.

2012-ben Böröczki Tamás, klasszika-filológus és műfordító volt a Gondolat Kiadó szépirodalmi szerkesztője. Ekkoriban az ő kezdeményezésére született számos kortárs világirodalmi prózai mű magyar változata a kiadó gondozásában. Tamás többször is küldött német nyelvű „sikerköteteket”, melyek valamelyik nagy nemzetközi könyvvásáron (Lipce, Frankfurt) feltűnést keltettek. Mivel elsősorban klasszikus német szépirodalmat, filozófiát – esetleg – szakkönyvet fordítottam/fordítok, többnyire nem vállaltam a felkínált opuszokat (opusokat?). Két szerzővel azonban kivételt tettem: az egyik Monica Cantieni svájci – akkoriban, 2011-ben, elsőregényes – író *Grünschnabel* (Zöldfülű) című regényét elvállaltam. Nem annyira az akkor is már divatos immigráns tematika, hanem inkább a főhős, egy adoptált kislány világlátása, világ- és nyelvtanulása és a szöveg leleményes nyelvezete miatt. A 2011-ben a Svájci Könyvdíjra jelölt művet a Gondolat Kiadó igazgatója és irodalmi szerkesztője felvállalta, és alig egy évvel később meg is jelentette. „A (könyv) líraisága pedig nem pusztán modor, hanem körmönfont és megingathatatlan derűvel gyakorolt nyelvi minimalizmus. [...] A történet elbeszélője egy lelencházi kislány: ő, a Zöldfülű meséli el, hogyan kerül nevelőszülőkhöz, és hogyan igyekszik beilleszkedni új, városszéli környezetébe Svájcban, valamikor az 1960-as és ’70-es évek fordulóján” – írja Kurdi Imre *Télálló szavak* című könyvismertetőjében.² Amikor a kislány belefeledkezik egy hallott tengeri élménybe, a fürdőkádban a következő képsort idézi fel képzeletében: „Ott-

² Kurdi Imre: *Télálló szavak*, *Élet és Irodalom*, 2013. január 25., 57 (4), 21.

hon csináltam egy szóskatulyát a TENGERNEK, és először is beletettem a *hullámverést*, a *tengeri sünt*, a *tengeri fiúvet* és a *tengeri csillagot*. Aztán teleengedtem a kádat, beleöntöttem két kiló sót, kék habfürdőt, felfújtam az úszógumimat, és ruhástól beleültem a vízbe. Vihar támadt. Még hozzá milyen! Akkora szél, mint amikor főnvihar van a Wallenstadti-tavon, legalább akkora; a szürke hullámok szürkésege akár a szétzúzott kő, egyre dagadoztak és dagadoztak. Mintha falak lettek volna, sötét falak, feketék. A fékevesztett hullámok bögve csapnak le a hajóra. A hullámok magasabbak, mint amilyeneknek madame Jelisaweta leírta őket, nagyobbak, mint amilyennek akár csak elképzelhette volna. Hullámházak, hullámtornyok, hullámhegyek, amik mindent a feje tetejére állítanak, tájékoznak és zúgnak, lerántják a vízbe az eget, megsózzák a felhőket, felforgatnak eget és poklot, kicsavarják az ember fejét, és szavakat tépáznak, míg szét nem törnek: *hullámhegyek* szakadnak szilánkokká: *begyhámukell*, *hullákbegyem*, *megyek-hullám*, hordalék; hordalékká mállik, ide-oda hányódik minden: az ég, a víz, a hajó. A teherteréből csak úgy záporoznak a ládák és a döglött halak.”³

2023. június 9-én a Fővárosi Állat- és Növénykertben megrendezett Irodalom Éjszakája budapesti helyszínén, a Körhintában Antóci Dorottya, a Vígsház művésznője tartott maratoni felolvasást a műből, melyről Hambuch Dóra, a Svájci Nagykövetség munkatársa, az esemény egyik szervezője így nyilatkozott a rendezvény ismertetőjében: „A Zöldfülű szokatlanul gazdag képi világával, sajátos elbeszélői stílusával, bájos humorával és különleges nyelvezetével rögtön magával ragadott. A könyvet olvasva

---

³ Monica CANTIENI, *Zöldfülű*, ford. Horváth Géza, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 95.

hol mosolyogtam, hol a könnyeimmel küszködtem, miközben az első oldaltól kezdve annak szurkoltam, hogy a kislány találja meg helyét új családjában.”

A másik kivétel mindmáig Georg Klein, akinek először a 2010-ben a Rowohlt Verlagnál megjelent és ugyanebben az évben a Lipcsei Könyvvásár Díjával kitüntetett *Roman unserer Kindheit* (Gyermekkorunk regénye) című művét fordítottam magyarra. A szerzőt addig nem ismertem. Ezt a könyvet szintén Böröczki Tamás ajánlotta más kortárs írók egyéb művével együtt – ahogy beleolvastam, rögtön e mellett döntöttem! A regény misztikus-mágikus-realista világa elsősorban ugyancsak sajátos, egyéni nyelvezetével ragadott meg. Az 1960-as évek elején egy német város épülőfélben lévő lakótelepén játszódó történet főhősei hat-tíz éves gyerekek. Az ő szemszögükből láthatjuk egy különös nyár kalandjait, a szöveg szerteágazó, puzzle-szerűen összeálló reális és szürreális cselekményszálait, melyek végül magasabb szintű fantasztikus valósággá válnak. A gyerekek – az Idősebb Fivér, Farkasfej, Amcsi Misi, Szipogó, Csini Sybille – halálos veszedelemben keverednek, miközben eltűnt vagy elrabolt kis társukat igyekeznek felkutatni és megmenteni. Három háborús veterán segíti és óvja őket. Így keverednek el végül a Bärenkeller, egy kihalt sörfőzde labirintusszerű katakombáiba, ahol a derűs nyári vakáció rejtélyes és borzongató kalandba torkollik. A történet elbeszélője egy meg nem született, soha meg nem születő, ám örökké jelen lévő, mindentudó, pikareszk magzat. Az eseményeket összefoglaló végkifejlet – és ezzel az egész történet – a következőképpen zárul: „Egyszerűen én is (mármint a magzat – H. G.) elmosolyodom. Lélekben ugyanúgy mosolygok, mint a nyalka harckocsi-

vezető. Én vagyok az. Én voltam, és újra én leszek az. Nem vagyok sok. Ám több vagyok semminél. Már most, az első szünidei napon a borsózöld háztömb titkos operettfajzata vagyok. Újra alig kellett több egy kis zenénél. Egy férfias adag saját mixelésű mokkalikőr kiolt minden elővigyázatot, egy nőies adagocska iszony a rettentő kalózoiktól megfelelőképpen fogékonnyá tesz: adag és adagocska egymásra talál, és a suttogó kövek pusmogva máris továbbadhatják, mi történik éppen a fiúk szüleivel. Abban a szempillantásban elkezdődött és növekedni kezdett. Növekszik, egyre csak növekszik, ameddig növekedhet. Újra létezhet mindaddig, amíg egy parancsnok unokahúgocskája vagy egérsúgó lehet. Jöjj, megújult nyár! Surrogjanak és zörögjenek az ikergyerekkocsi kezei! A Tükörnéger kihámozza amcsi izmait a türkiz ingből. Az apa a Majomtáncban verekszik, és elmeéles tréfával azt jövendőli, hogy az anya a végén még halálra olvassa magát. Legidősebb fivérem felmankózik a Rózsadűlőre a Bärenkellerhez, és a tekepálya fényében elhajítja a gerelyt. A medve szétszaggatja bundáját. A nagy méhész és a kis méhész medvecukor pipáját szívja. Az édes füst, a Bärenkeller ködje távol tartja tőlük a méheket és a méhek mézrablás szította haragját. A medalion ragyogásában semmi sem tükröződik. A vérfickó jó vagy rossz szándékkal szemügyre vesz babát és bábut. Mielőtt azonban eltalál gyilkosan súlyos gumigolyója, önnönmagam megnyújtom csonka tagjaimat, és hadirokkant harckocsivezetőim elragadtatására hosszú, éjszöke hajjal, tejes-meztelenül megfürdöm egy fekete tóban.”

A regény 2016-ban jelent meg magyarul a Gondolatnál. Körülbelül egy évig dolgoztam rajta, és amikor 2015-ben részt vettem egy konferencián Oldenburgban, Georg Klein „meglátogatott”, kocsival lejött az alsó-szászországi Bunde nevű községből, ahol feleségével, Katrin de Vries írónővel élt. Egy vasárnapot töltöttünk

együtt: kávézás(ok) közben a fordítással kapcsolatos kérdéseimre igyekeztem választ kapni. Olyan sajátos kifejezéseket tisztáztunk, mint például *federstilborstig* (tollgerincsörtés), *nackte Neuwertigkeiten* (pőre újszerűség), *Kikki-Mann* (Pipi bácsi, Csibe bácsi vagy Sipi bácsi) stb.

Ismeretségünk és a könyv megjelenése után 2016-ban Georg Klein ellátogatott Magyarországra. Szegeden a Grand Caféban és Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetemen tartottunk könyvbemutatót. Talán szerénytelenségnek tűnik, de úgy gondolom, inkább az író udvarias jóindulatára jellemző – hiszen nem tud magyarul, és a felolvasott magyar szövegrészek hatását legfeljebb hangzásából és a közönség reakciói alapján érzékelhette –, amikor így nyilatkozott: „A magyar egyébként is mágikus hírrel bír. Egy Doderer-regényben olvastam, hogy Bécsben a legszebben németül beszélő etnikai csoport a magyar. Ezért is voltak magasak az elvárásaim a fordítóval szemben. Kétszer találkoztunk, és beszélgettünk a regényről. Előbb megijedtem, milyen nehéz a szöveg, majd azért, hogy olyan önállóan bánik a fordító a mondatokkal, mint Puskás Öcsi a labdával. Sajnos utólag nem változtathatok az írásomon, ha látom, hogy a magyar fordításban találóbb fordulatokat alkalmaz a fordító. Mindeközben remélem, ha a könyvem egy példánya két-három ezer évig fennmarad, az a magyar kiadás lesz.”⁴

---

⁴ Dombai Tünde: A rejtélyes, borzongató kaland elnyerte a Lipcsei Könyv-vásár Irodalmi Díját. Gyermekkora regényéről beszélt Georg Klein, *Délmagyarország* 2016. október 15., 14.

2019 augusztusa és 2024 októbere között a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának voltam dékánja. Ezalatt nem(igen) maradt időm irodalmi szövegek fordításával (sem) foglalkozni. 2025 tavaszán azonban lehetőségem nyílt, hogy megpályázzam egy berlini műfordítói ösztöndíjat. Így 2025 júniusában a Wannsee partján lévő *Literarisches Colloquium Berlin* (LCB) patinás villaépületében, nem messze Heinrich von Kleist és Henriette Vogel öngyilkosságának (1811. november 21.), valamint a wannseei konferencia (1942. január 20.) helyszínétől, Georg Klein újabb művén dolgozhattam. A 2022-ben a Großer Preis des deutschen Literaturfondsszal kitüntetett íróval egyeztetve az *Im Bienenlicht* (Méhfényben) című elbeszéléskötetét fordítottam magyarra. Ezúttal nem tudtunk személyesen találkozni, de e-mailben rendszeresen tartottuk a kapcsolatot. Amikor végül e mellett az elbeszéléskötet mellett döntöttem, Bácskai István, a Gondolat Kiadó igazgatója azonnal igent mondott a mű magyar kiadására. Ha minden igaz, a *Méhfényben* már javában olvasható Pista születésnapján...

A kötet két részből áll: ezek a *Wachs* (Viasz) és a *Honig* (Méz) címet viselik. A részletekbe nem kívánok belebonyolódni, csak annyit szeretnék jelezni, hogy nyelvezete semmivel sem egyszerűbb, mint egyéb írásaié: szikár, tökéletesen érthető, mégis meghökkentően egyedi. Gyakoriak az egyéni szóalkotások és nemegyszer a (többszörösen) összetett mondatok, melyekben a főmondat poénja a mellékmondatok végén – néhány / sok sorral később – csattan. Vajon hogyan fordítható a 21. század emberének új, halálos betegsége, a *Herzsturz* (szívzuhanás?), főleg, ha kiegészül a *Bestimmung*gal (eszmélés, eszmélet)? Vagy mi is az az *Allwurzler*, ami az óceánokat szennyező tömérdek műanyag-hulladékban – és másutt, mindenütt (is) – gyökeret ver? Az A.

Z. rövidített névről nem is beszélve, ami utal a kezdetre és a végre, a teljes megismerésre (ától cettig), és nemkülönben Friedrich Nietzsche fő művére, az *Also sprach Zarathustra*ra (Így szólott Zarathusztra), akit családneve rövidítése után Nietzsche-nak gúnyolnak, és akinek egy időhurokban a német filozófussal közölt bölcseseit a filozófus zseniális gondolatainak tulajdonítanak? És mi a helyzet az ördög, gonosz inkarnációjával, aki nem „megtestesül”, nem „testté lesz” (Fleischwerdung vagy Menschwerdung), hanem mint a „Leibhaftige” jelenik meg, ami jelenthet valóságosat, valódit, reálisat stb. – sőt a Grimm-szótár szerint, legalábbis Luther óta előszeretettel alkalmazták a testet öltött ördögre („gern bezug auf den Teufel”). Legyen hát „testet öltött”, „testetöltött”, sőt netán „Testetöltött”, akinek az országa egészen e világból való?

No, de nem kívánom untatni tovább Ünnepeztünket!
Isten éltesse, Pista egészségben – élet, erő, egészség! –
még nagyon soká!!!

Könyv / Róma

– Emlék(ek), Gondolat(ok)
– Moravcsik Gyula és az RMTI

TUSOR PÉTER

I.

Istvánnal 1997 sűrű nyarán találkoztam először. Az Osiris Kiadó akkoriban a Kossuth térnél lakott. Falai között heti rendszerességgű sakkpartik folytak. István partnere Illyés Gyula és Németh László műveinek szerkesztője volt. A neves irodalomkritikus révén – fia és menyje közvetítésével – fordultam hozzá. Mi más, mint könyv kiadása végett.

Végzős doktoranduszként, meggondolatlanul, témavezető professzorom születésnapjára szerkesztettem terjedelmes tanulmánykötetet. Az ötlet nem saját kútfőből eredt. Hajnalig tartó, körteri beszélgetés során született, *inter pocula*. Délelőtt megébredve egyenesen a tanárnőhöz siettem az Eötvös Kollégiumból, át az egyetemre. Közöltem vele a nagy tervet. A Piarista közí épület második emeletén, stílusosan berendezett szobájában fogadott.

– Péter, ezért meg fognak téged feszíteni – mondta rövid hallgatás után, szokásos sejtelmes mosolyával. Úgy is lett.

Nyugdíjazás előtt állt ekkor, nem volt már tanszékvezető sem. Viszonya a korábbi munkahelye köré csoportosuló befolyásos akadémikusokkal nem volt éppen felhőtlen. Erről persze mit sem

tudtam. Majd csak utóbb világosított fel a tanszék egyik adjunktusa egy szombati napon. A vatikáni levéltárból jövet órákig áll-dogáltunk a Chiesa dei Fiorentini előtt, a Via Giulia torkolatánál.

A tanulmányok időben megérkeztek a köszöntésre. Halhatatlan nagyságok kopogtatták le még írógépen szövegeiket: Jakó Zsigmond, Kristó Gyula, Kubinyi András, Szakály Ferenc és mások. A 70. születésnapot köszöntő kötetbe hatvan szerző adott írást. Az eredeti elképzelés szerint a könyv egy fiatal tudósgeneráció új könyvsorozatának bombasztikus nyitánya lett volna. Talán nem függetlenül az imént megszéllőztetett felhők mind vészjóslóbb gomolygásától, az ígéretes generáció közös tervezgetése hamar füstbe ment. A közben történeteket azóta is hol valós, hol valótlan mendemondák övezik.

Istvánhoz eme historiográfiai hullámveréssel a hátam mögött tértem be. Öt tucat jól megszerkesztett, többségében míves tanulmány lapult frissen vásárolt – nagy szó volt akkor – laptopomon. Zseniális latinista kollégámmal meg is tipografáltuk az írásokat. Tőle tanultam meg a könyvkészítés szép mesterségét, később a vatikáni sorozatban haszonnal forgatott számos csínját-bínját.

Csodával határos módon a pénzeszsák majd színültig tele volt. A jobbagyság és protestáns reformáció történetének alkotó ismerője segített egy alapítványnál. Tudta, kit köszönt majd a kötet. S mégis. Szép, példamutató, önzetlen gesztus volt részéről. Megöröklítésre méltó, mint annyi más nemes lelkű cselekedete. A *Fund* akkori érdemeit kár lenne feledni, még kevésbé tagadni. Még 56-os elítélt vezetőjével is beszéltem telefonon. Emlékszem mondatára, miszerint ha valaki megérdemel egy ilyen kötetet a magyar történészek közül, akkor az a tanárnő.

Az egyetem diákönkormányzata juttatta pénzmag másik részét, Eötvös kollégiumi matematikus szomszédom hatékony lobbizása

nyomán. Az így gründolt milliós tőke sem volt azonban még elég. A mainál drágább mulatságnak számított a könyvnyomtatás. Kalapoztam még dékánál, szülővárosnál és vármegyénél, „országos kiemelésű” akadémiai alapnál. A művészettörténész akadémikus-elnök elsőre nem adott. Mégis ráírtam a kötetre, hátha majd utóbb meggondolja magát. Meggondolta.

Hasztalan a pénz, ha nincs paripa, ami vigye a fegyvert. Már-mint a kötetet a nyomdába. A nyomdai rendelésnél megakadtam rendesen. Ráadásul a mai digitális szép idő még a távoli jövő zenéje sem volt a 90-es évek derekán. Színes borítót, képeket filmre, szöveget pauszpapírra kellett varázsolni, mindezt tükörnyomásban a 'levilágításhoz' és a 'nyomólemezt-készítéshez'. Itt aztán végképp megállt a lelkes, ifjonti tudomány. A monstre Heidelberg-nyomdagépek világa riasztón tornyosult utamba.

Kivárva az aktuális sakkparti végét (kedd vagy szerda délutánonként zajlottak, nem emlékszem pontosan), a Kossuth téri irodában elregélém történetemet Istvánnak. Mint a mesében: egy szóra lett tükörnyomott kézirat, lett nyomda, zakatolni kezdtek a Heidelbergekre, és elkészült a kötet. Mire októberben indultam volna Rómába, első hosszabb, közel fél éves államközi ösztöndíjamra – lázasan szorított a határidő –, a gyomai Kner nyomda kék IFA-teherautója mind az ötszáz példányt rendben leszállította. (A gerincen a címfelirat nem volt mindig teljesen pontosan középen, mostanra talán már sikerült túltennem magam rajta...) A februári köszöntésig a kötetek rejtőzködésre ítéltettek. Arra persze nem gondoltam, hogy kötelezpéldányok menetrendszerűen mennek egyúttal az OSZK-ba. Tetszést arathatott a mű, mert azon nyomban vitrinbe tették. Rómából kellett kérlelni, hogy tüntessék el onnan, mivel majd csak 1998. február 9-én jön el születésnapj bemutatásának ideje.

Így került az Osiris az emlékkönyv támogatói sorába. Ha István nem segít, kötet sem lett volna, a kezdet kezdetén pedig ilyen csinos kudarccal a nyakamban elbujdosnom illett volna. A Zrínyi Ilona aranyozott pecsétjével díszített hófehér kötet végül azonban egy ködös őszi napon már velem utazhatott Itália földjére, kis piros francia autóban.

1997 szilvesztere a Palazzo Falconieriben. Munkatársaknak, ösztöndíjasoknak, vendégeknek közös parti az első emeleten. Olasz, magyar slágerek váltják egymást. A még álmennezzettel csúfított díszterem sarkában Steinway-zongora. István ül mellette. Feleségével a Római Magyar Akadémia akkori igazgatója hívására töltötte Rómában az ünnepeket. Távolból figyelem. Újabb és újabb számok jönnek, megállás nélkül hozzájuk játszik. Hm, mondom magamban, ez nem csupán komoly improvizációs tudás, hanem bizony abszolút hallás is jár hozzá. Lett társalgási téma aznap estére, bőven.

Kései folytatásként, évekkel később megpróbálkoztunk Händel B-dúr orgonaversenyének (Op. 7, az első) négykezes átiratával az Egyetemi templom orgonáján. Soha nem adtuk elő.

Liszt gyöngyöző programzenéje, a Les Jeux d'eaux de la Villa d'Este később viszont elhangzott István értő interpretációjában. Különalku eredménye volt. Budapestre vártuk a vatikáni levéltár püspök-prefektusát, fontos kötetbemutatóra. Mindenképpen ezt a darabot szerettem volna, hogy elhangozzék. Mivel magam sosem tudtam volna eljátszani, Istvánt kérleltem.

– Ha beszerzed a kottát, megtanulom – hangzott a válasz. Megrendeltem, megtanulta, előadta. Aki nem hiszi, járjon csak utána.¹

A római találkozás idején, a vatikáni Cortile della Biblioteca sé-tányán körözve született meg az elképzelés: itt az ideje felébreszteni évszázados Csipkerózsika-álmából Fraknói Vilmos római sorozatát. Tanácsot, tudást, kiadói háttérrel Istvántól kaptam hozzá – mondanom sem kell. Meg persze sok-sok türelmet, főként a kezdeti, szűkösebb idők során. A Collectanea Vaticana indulása már a gondolatok időkire esett. Ez a Gondolat Kiadó csupán a nevét örökölte a rendszerváltozás után felszámolt elődjének, s lett az Osiris után – rövid „Books in Print” közzétételt követően – István új, immáron teljesen mértékben saját tulajdonú és vezetésű könyves vállalkozása.

A Bródy Sándor, majd a Szentkirályi utca volt az alkalmi audienciák színtere. Az újabb és újabb kötetek mellett rendre szó esett erről-arról. Politikáról nem nagyon, focirol annál inkább. Hogy ő és generációja mennyire tudtak, és tudnak még mindig stb. Évekig idéztem fel ilyenkor, mind pimaszabbul, Hány János szellemét. Mígnem történt, hogy 2005 nyarán a tettek mezejére léptünk. Az egykoron volt Dagály lábténiszpályáján túrtem összeszorított fogakkal az alázást. Hány alakja gyorsan tovaszállt.

A közös játék a hétfő esti 'öregfocikon' az Eötvös Kollégiumban azonban közel két évtized szorgos tervezgetése ellenére sem jött össze, és már nem is fog. Eljárt az idő.

---

¹ Itt: <https://www.youtube.com/watch?v=ozIPqT5SS2U> (25.15-től).

II.

E kis kötet gondolati alapvetése megengedi az egyszerre személyes és tudományos írásokat. A *'Könyv / Róma'* főcímrre teljesen eltérő tétel következik. A műfaj immár nem memoár jellegű, hanem vadul pozitivista „kalászat”.

Aki veszi a fáradságot, hogy elolvassa az alábbi szövegeket, biztosan tudja, hogy ki volt Moravcsik Gyula, valamint Vári Rezső, Darkó Jenő vagy éppenséggel Berzeviczy Albert. Vagy ha nem tudja, mit jelentettek s jelentenek ők a klasszika-filológia, a magyar tudományosság életében, majd utánuk néz. Könnyű dolga lesz. Kiváltképpen, ha a közkeletű lexikonszócikkek mellett beleolvas a fontosabb elogiumokba is.²

Fraknói Vilmos álmának, az alábbi levelekben szóba kerülő a RMTI-nek, vagyis a Római Magyar Történeti Intézetnek változatos viszontagságairól a korábbi munkák mellett³ újabb írások⁴ szólnak. Miután a derék főpaprak hosszas küzdelem után végre sikerült korábbi magánintézetét akadémiai, állami védőernyő alá

---

² Moravcsik Gyuláról (1892–1972), a hazai bizantinológia megteremtőjéről, a Szent Korona görög feliratainak elemzőjéről, a honfoglalás kori görög források stb. iskolateremtő ismerőjéről és műveiről kortársai, tanítványai adnak hiteles képet további irodalommal (MARÓT, 1962; SZÉKELY 1974; HARMATTA 1994). Vári Rezsőről (1867–1940), a Római Magyar Történeti Intézet titkáráról, majd a budapesti egyetem ógörög tanszékének vezetőjéről, illetve Darkó Jenőről (1880–1940), a debreceni egyetem klasszika-filológia megalapítójáról éppen Moravcsiktól szerezhetők hiteles információk (MORAVCSIK 1940a; MORAVCSIK 1940b). – Berzeviczy Albert (1853–1936) minisztersége, akadémiai elnöksége mellett a MTA Római Történeti Bizottságának is elnöke volt 1912-től (FRÁTER 1974, 251–254).

³ PÁSZTOR 1977; PÁSZTOR 1993; CSORBA 1998.

⁴ TUSOR 2004/2022²; TUSOR, 2026.

helyezni, az 1915-ös olasz hadba lépés zár alá vette római villáját, és a földszinti nagyteremben található könyvtárát.⁵ Az intézmény szervezésével – alkalmasabb ajánlkozó jelölt híján – megbízott Vári Rezső klasszikus-filológus Budapestről folytatta működését. Évről évre szorgosan költögetett az állami költségvetésbe a római történeti intézet címszó alatt 1913-ban beírt 20 000 korona maradványból.⁶

A végül a római Fraknoi-villában majd 1924 folyamán megnyíló intézet eredeti, fő rendeltetése a vatikáni levéltári feltáró kutatások folytatása volt. Német mintára egyúttal szélesebb tudományterület – művészettörténet, régészet, klasszika-filológia – művelését kapta még feladatul. Vári szakterülete, kiváltképpen néhány kisebb görög történetíró műveinek kiadása így került be az intézet szakmai repertoárjába. A római tudományos intézmények leíró ismertetése mellett⁷ a bizantinológia a Rómából való száműzetés évei alatt a történeti intézet működésének jószerével egyetlen eredménye lett.⁸

Itt átadjuk a szót a forrásoknak.⁹ Megtudható belőlük, hogyan kerül a *'Könyv / Róma'* történetbe az egykori Eötvös-kollégista, 1915–1920 között szibériai hadifogoly Moravcsik. Ő végül Vári

---

⁵ Részletesebben: TUSOR 2004/2022³; 44–57, Várirra: különösen 53, valamint 217 (*ad indicem*); TUSOR, 2026 (IV/5: A római „egyházművelődési intézet”, 1912. február–1913. november... A történeti intézet alapításának fejleményei, 1912–1914; V/5: Sajtóvisshangok. Beszámolók az állami, akadémiai történeti intézet létesítéséről).

⁶ TUSOR 2004/2022³ és TUSOR, 2026, i.h.

⁷ VÁRI 1916.

⁸ Uo.

⁹ A levelek lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK), Kézirattár, K 1224 (A MTA Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának iratai 1902–1948).

Rezsőnél sokkal maradandóbbat alkotott a magyar klasszika-filológiában, bizantinológiában, részben éppen az RMTI tagjaként végzett kutatásainak köszönhetően.

Moravcsik Gyula nevét 2020 óta intézet viseli, feladata tudományos örökségének ápolása, folytatása és kiterjesztése.¹⁰

I.¹¹

Darkó Jenő Vári Rezsőhöz

Debrecen, 1916. III. 1.

Kedves Barátom!

Ma kapok egy levelezőlapot az orosz hadifogságban levő Moravcsik Gyulától, melyben arra kér, hogy tolmácsoljam a római történelmi intézet igazgatóságánál azt a kérését, hogy küldjön neki néhány [!] könyvet az ő szaktanulmányai köréből. Legszívesebben a bizánci történetírók szövegeit, vagy esetleg újgörög szövegeket olvasna.

Sietek ezt a kérését veled, mint az intézet titkárával nyomban közölni, abban a reményben, hogy amit csak lehetséges, megteszel az ő óhajta teljesítésének érdekében. Persze minden attól függ, hogy az intézet könyvtárához most hozzá lehet-e jutni s

¹⁰ Az intézet jelenlegi honlapja: <https://mgyi.abtk.hu/hu/>.

¹¹ MTA KIK Kézirattár, K 1224, 104. sz. A levél végén 'Római Magyar Történelmi Intézet' feliratú keretezett iktatópecsét és 'Ad 4/1916' iktatószám, utólag áthúzva.

megvannak-e a könyvtárában a kívánt szövegek. Vagy talán tudnál rajta más módon is segíteni?

Ha módomban állana, akkor magam küldenék neki könyveket innen Debrecenből. Csakhogy itt még kevés bizánci és újgörög szöveg van,¹² s ami van, arra nekem szinte állandóan szükségem van. Így legnagyobb sajnálatomra nem küldhetek neki könyveket.

Címe a következő: Fähnlich Dr. Julius Moravcsik Kriegsgefangener¹³. Krasnojarszk, Sibirien.

Ő különben pompásan kihasználta hadifogoly-helyzetét: megtanult oroszul s most tanul törökül a fogolytársaitól.

Nagyon örvendetes volna, ha módját tudnád ejteni annak, hogy kívánságát teljesítsed.¹⁴

Szívélyesen üdvözlől

őszinte barátod:
Darkó Jenő

---

¹² Az 1912-ben (36. tc.) alapított debreceni egyetem 1914-ben kezdte meg működését, ez magyarázza a szakkönyvek csekély számát. Addigi munkásságát behatóan ismertető és méltató akadémikusi ajánlói Pecz Vilmossal és Némethy Gézával az élen Darkó Jenőt 1913-ban mint a „debreceni főiskola rendes tanárát” javasolták az „I. osztály A) alosztályába” levelező tagnak. *Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1913* (Kézirat gyanánt), Budapest 1913, 3–4.

¹³ Dr. Moravcsik Gyula zászlós, hadifogoly’.

¹⁴ Moravcsik és Darkó későbbi hullámnzó kapcsolatára: MÉSZÁROS 2023, különösen 127–133. Moravcsik 1924-ben még kedvező, 1928-ban már leütő recenziót írt Darkó egyik görög szövegkiadás-sorozatáról, amit hosszú évekig, elhúzódozó, hazai és nemzetközi szintén zajló vita követett.

2.¹⁵

Vári Rezső Berzeviczy Alberthez

Budapest, 1916. március 16-n

A RMTI tudományos akadémiai Bizottsága
tekintetes Elnökségének Budapestén

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Dr. Moravcsik Gyula, ki jelenleg Krasnojarskban, Szibériában hadifogoly, Darkó Jenő debreceni egyetemi tanár útján kéri az RMTI¹⁶ igazgatóságát, hogy küldjön neki néhány könyvet az ő szaktanulmányai köréből. „Legszívesebben a bizánci történetírók szövegeit vagy esetleg újjörög szövegeket olvasna”.

Mivel a római MTI¹⁷ a hely színén való működésében a háborús állapotok következtében akadályozva van, s lehetetlenné téve minden könyvtári administratio, az Intézet könyvgyűjteményéből kérelmező óhaja ez úttal nem teljesíthető. De mivel az intézeti munkaprogramban a „Corpus Tacticorum Graecorum”¹⁸ előkészítésében szerepet szánt a szerkesztő Dr. Moravcsik Gyula-

¹⁵ MTA KIK Kéziratár, K 1224, 105. sz. Az eredeti intézeti iktatószám: 4/1916, utólag áthúzva.

¹⁶ 'Római Magyar Történeti Intézet'.

¹⁷ 'Magyar Történeti Intézet'.

¹⁸ A projekt '*auxilio Collegii Historicorum Hungaricorum Romani*' megvalósult eredményei: *Leonis imperatoris Tactica I–II*[1–2] (Sylloge Tacticorum Graecorum 3), Budapest, MTA, 1917–1922 és é. n.; *Onosandri Strategicus* (Sylloge Tacticorum Graecorum 1), Budapest, MTA, 1935. Teljesebb könyvészeti leírás: FRÁTER 1974, 260. A publikálás és az idevágó kutatások dokumentációja: MTA KIK Kéziratár, K 1224, 115. 118. 125. 126. 145. 192., valamint Vári éves jelentései, uo.

lának is,¹⁹ bátorkodom azt javasolni, szánjon a Nagyméltóságod elnöklete alatt működő bizottság egy 30-60 koronás összeget arra a célra, hogy azon 2-3 görög taktikus munka (nevezetesen Onasander) beszereztessek s megfelelő úton-módon Dr. Moravcsik címére küldessék.²⁰ E munkák Dr. Moravcsiknak föltételes tulajdonába mennének át.

E javaslattal maradtam Nagyméltóságodnak kivételes tisztelettel,

legalázatosabb szolgálja,
Vári Rezső

---

¹⁹ A 'szerkesztő': tudniillik maga a levélíró Vári Rezső. Szakmai kapcsolatuk szoros maradt Moravcsikkal. Olyannyira, hogy egykori szibériai hadifogoly Moravcsik („a budapesti Pázmány Péter Tud.egyetem c. ny. rk. s a b. Eötvös József-Kollégium ny. r. tanára”, „az athéni byzantinológiai társaság tiszteletbeli tagja”) 1934-ben, Vári lényeglátó értékelést adó, Huszti József által támogatott ajánlására lett mindössze 42 évesen az MTA levelező tagja. *Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1913* (Kézirat gyanánt), Budapest 1913, 11–12.

²⁰ A Kr. e. 1. században élt görög filozófus fő műve a *Strategikos*. Az Onosander-kiadás (vö. az imént, 16. sz.) nem tesz arról említést, hogy Moravcsiknak végül bármi szerepe lett volna a munkálatokban.

3.²¹

Vári Rezső Berzeviczy Alberthez

Budapest, 1916. május 21-n

A Római Magyar Történeti Intézet

tudományos akadémiai Bizottsága

tekintetes Elnökségének Budapestén

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Tisztelettel alulírott a RMTI Tud. Akadémiai Bizottságának folyó évi március hó 20-n tartott ülésén két rendbeli felhatalmazást kapott, úgymint

1) hogy a római ösztöndíjra javaslatba hozott Dr. Moravcsik Gyula számára,²² ki jelenleg Krasznajarszkban, Szibériában hadifogoly, oly könyveket szerezzen be, melyek a „Sylloge Tacticorum Graecorum” c. vállalat érdekében folytatandó tanulmányaihoz használhatók,

²¹ MTA KIK Kézirattár, K 1224, 106. sz. Az eredeti intézeti iktatószám: 3/1916, utólag áthúzva.

²² Moravcsik Gyula római intézeti kiküldetése kapcsán 1914. május 18-án ki-sebb elvi vita bontakozott ki az MTA Római Történet Intézet Bizottsága ülésén. Fiatalsága okán az akadémikusok Fraknóival az élen inkább külön minisztériumi ösztöndíj megadását javasolták számára. Moravcsik végül mégiscsak megkapta a megpályázott római ösztöndíjat, mivel az eredeti kiválasztott Láng Nándor (1871–1952) debreceni egyetemi tanári kinevezése miatt visszalépett. Így válik érthetővé, hogy szibériai hadifogságában miért éppen a Római Magyar Történeti Intézet könyvtárából kért magának hasznos olvasnivalót. Akadémiai Értesítő a. 26, 1915, 279–281; TUSOR 2022², 148–149; lásd alább, 4. sz. is.

2) hogy a Kulakowskij-tól 1908-ban kiadott *Praecepta Nicephori* c. taktikus munka orosz szövegét a fent nevezett vállalat munkatársainak használatára magyarra fordíttassa.²³

Mindenekelőtt jelenti tisztelettel, hogy Adolf Wigel, lipcsei antikvárius melléklet számlájának tanúsága szerint beérkeztek ezek a munkák, melyeket alulírott nála rendelt:

a) Griech-deutsches Handwörterbuch I/II geb[unden]	3 M[ar]ka -50 Pf[ennig]
b) Köchly-Rüstow, Griech. Kriegsschriftsteller, 3 Bde, 1853, geb.	13 Mka 50 Pf.
c) Onosander, herausg. v. Koechly 1860	1 Mka 50 Pf
d) d[ett]o, herausg. v. Schwebe 1762	3 Mka 50 Pf
melyekhez porto gyanánt	58 Pf

járul, úgy, hogy a cég értesítése szerint a teljes számlaösszeg 21 Mka 50 Pf.

A lipcsei antikvárius azonban tévedett, az egyes tételek végösszege 22 Mka 50 Pf. tekintettel mármost arra, hogy a Schwebel-féle kiadást alulírott a maga használatára rendelte (Hiszen Onosandert Moravcsik úrral közösen adná ki,²⁴ de egy ilyen ritkább editio különben [!] sem küldhető bizonytalan útjára, Krasnojarszkba), méltóztassék csak 17 Mka 50 Pf-t küldetni Weigel címére, s megengedni, hogy további költséges levélváltás, tisztázás

²³ A Nikephoros Phokas bizánci császár (963–969) nevéhez kapcsolódó *Praecepta Militaria* 1908-ban jelent meg először J. A. Kulakovskynak köszönhetően.

²⁴ Vö. fentebb, 18. j.

és fölterjesztés helyett az alulírott által megállapított 1 Mka többletet alulírott a sajátjából fedezhesse. Ilyformán Weigel számlája összegéből 17 Mka 50 Pf a RMTI költségvetéséből nyerné fedezetét, 5 Mka pedig alulírott részéről fizettetnék, s ez utóbbi számlalevonás megtörténtét alulírott az Előadó Úr Önnagyságánál²⁵ igazolná. Egyébiránt tisztelettel jelentem, hogy a Wiegel számláján²⁶ jelzett a–c tételeknek megfelelő könyveket e fölterjesztéssel kapcsolatban származtattam az Előadó úr címére.

Ami a Praecepta Nicephori-kiadás orosz szövegének fordítását illeti, e fordítás elkészült; a fordító Munkácsy Mihály, akadémiai könyvtártiszt úr, a tiszteletdíj megállapításánál a 27 lapnyi orosz szöveg terjedelmét kéri alapul vétetni, s meggyőződéseim szerint ez az egyedül lehetséges alap is. A fordítás díjazásánál talán az akadémiai díjszabás kulcsát lehetne alkalmazni.²⁷ Alulírott a kéziratot a könyvtári leltározási naplóban 1693. sz. a. lajstromozta el.

A Nagyméltóságú Elnök Úrnak
kiváló tisztelettel

legalázatosabb szolgálja,
Vári Rezső
titkár

²⁵ Áldásy Antal (1869–1932) haláláig az MTA Római Történet Intézet Bizottsága előadója, annak 1912 végi megalakulásától kezdődően. FRÁTER 1974, 251–254.

²⁶ A számla eredetije (a Vári által kimásolt a–d tételekkel) mellékelve (MTA KIK Kézirattár, K 1224, 107. sz.). Illusztrációjának felirata a következő idézet Senecától: *Res severa est verum gaudium*.

²⁷ Vö. MTA KIK Kézirattár, K 1224, 114. sz. Lásd még Byzantinische Zeitschrift a. 30, 1929/30, 49–53.

4.²⁸

Moravcsik Gyula Berzeviczy Alberthez

Budapest, 1926. március 22.

Nagyméltóságú Elnök Úr!
Kegyelmes Uram!

Alulírott azzal a tiszteletteljes kéréssel járulok Nagyméltóságod elé, kegyeskedjék engem ez 1926/27. tanévben a Római Magyar Történeti Intézet-be kiküldendő tagok sorába felvenni.

Kérésem támogatására bátor vagyok felhozni azt a körülményt, hogy a Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága még 1914-ben felvett az első kiküldendőik sorába, de kiküldetésemre akkor a világháború miatt nem kerülhetett sor.²⁹

Kiküldetésem esetén az intézetben végzendő kutatásaim körét a következőkben foglalom össze.

Tanulmányaim speciális köre a középkori görög irodalom területére terjed ki, mellyel magyar történeti szempontból foglalkozom. Az itáliai könyvtárakban két irányban óhajtanék kutatásokat végezni. Egyrészt vizsgálat alá szeretném venni a bizánci történetírók ama szövegrészeinek kéziratait, melyek a népvándorlás korabeli török népek (húnok, avarok, bulgárok, besenyők stb.) történetére, továbbá a honfoglalás előtti magyarságra vonatkozólag fontos kútforrásaink. Ezek a vizsgálódások nélkülözhetetlen előfeltételei annak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága megbízásából készülő

---

²⁸ MTA KIK Kézirattár, K 1224, 106. sz. Végig s. k. eredeti.

²⁹ Vö. az előző iratokat (1–3. sz.), kiváltképpen 3. sz., 21. j.

török–magyar tulajdonnévi onomasticon-omat biztos kézirati alapokra helyezzem, másrészt pedig előtanulmányul fognak szolgálni az általam előkészített gyűjteménynek, mely a török népek története bizánci forrásainak egységes feldolgozását tűzte ki céljául, s így a magyar őstörténeti homályos kérdéseinek tisztázását van hivatva szolgálni. Céлом tehát e téren nem egy író kézíratainak kollacionálása, hanem lehetőleg az egész, a magyar őstörténet szempontjából tekintetbe jövő kézirati anyag átvizsgálása. A másik iránya, melyben kutatásokat óhajtok végezni, a XI. századi magyar–bizánci érintkezések területe, ahol még több kiadatlan és felhasználatlan irodalmi emlék (egykorú levelek és beszédek) vár felkutatásra és feldolgozásra.³⁰

Kérésem megújítva
vagyok Nagyméltóságodnak
mély tiszteletem kifejezésével

Dr. Moravcsik Gyula
a Báró Eötvös József Collegium tanára,
egyetemi m. tanár, a M. Tud. Akad. class. phil.
bizottságának segédtagja

---

³⁰ A folyamodvány évtizedes várakozás után végre lehetővé tette a kijutást Rómába. TUSOR 2022², 215 (*ad indicem*). Két maradandó eredmény a sok közül, melyek megszületésében Moravcsik római kutatásainak fontos szerepe volt: *A magyar történet bizánci forrásai*, Budapest 1934; *Byzantinoturcica I–III*, Budapest, 1942–1943. – Moravcsik Gyula leveleinek folyamatban lévő kiadására: JUHÁSZ 2021 és JUHÁSZ 2024. – Készült a PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, a CPH támogatásával.

[*Külcím:*]

Nagyméltóságú Berzeviczei és Kakaslovnici Berzevichy Albert úrnak, a Magyar Tudományos Akadémia és a Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága elnöke stb. Budapesten. Dr. Moravcsik Gyula egyet. m. tanár (VI. Andrássy út 86, III. 15.) beadványa, melyben az 1926/27. évben a Római Magyar Történeti Intézetbe küldendő tagok közé való felvételét kéri.

Irodalom

- CSORBA László (1998), A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása és első évei (1895–1922), in *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*, szerk. uő, Budapest, HG & Társa, 7–18.
- FRÁTER Jánosné [Porács Róza] (1974), *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949*, Budapest, Akadémiai (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 70).
- HARMATTA János (1994), Megemlékezés Moravcsik Gyuláról, *Antik Tanulmányok* 38, 200–202.
- JUHÁSZ Erika (2021), Moravcsik Gyula leveleinek kiadása elé, *Antik Tanulmányok* 65, 133–135.
- JUHÁSZ Erika (2024), Der Briefwechsel von Gyula Moravcsik und Franz Dölger, *Acta Antiqua* 64, 401–404.
- MARÓT Károly (1962), Moravcsik Gyula hetvenéves, *Antik Tanulmányok* 9, 109–112.
- MÉSZÁROS Tamás (2023) *Adalékok a Darkó–Moravcsik-vitához: Franz Dölger tíz kiadatlan levele Moravcsik Gyulához*, *Antik Tanulmányok* 67, 125–144.
- MORAVCSIK Gyula (1940a), Darkó Jenő (1880–1940), *Egyetemes Filológiai Közöny* 65, 58–60.
- MORAVCSIK Gyula (1940b), Vári Rezső (1867–1940), *Egyetemes Filológiai Közöny* 65, 159–161.

- PÁSZTOR Lajos (1977), L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói, *Archivio della Società Romana di Storia Patria* 100, 143–166.
- PÁSZTOR Lajos (1993), Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma, in *Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950)*, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo, Roma 1993, 9–24 (Studi e Ricerche 7).
- R. VÁRKONYI Ágnes (1998), *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyve. Születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, szerkesztőtársak Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor, Budapest, ELTE BTK[–Osiris].
- SZÉKELY György (1974), Moravcsik Gyula, *Századok* 108, 547–550.
- TUSOR Péter (2026), *Fraknói Vilmos és a püspöki kar. Küzdelem a római történeti, művészeti és egyházi intézet megalapításáért (1910–1913)* Budapest–Róma, PPKE–CPH–Gondolat (CVH I/27 Fraknói Műhelyelőadások 3).
- TUSOR Péter (2004/2022²), *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, Budapest–Róma, PPKE–Gondolat (CVH I/1exc.; CVH I/22) (Open Access: https://institutumfraknoi.hu/kiadvany/%09cvh/monumenta_es_collectanea_magyar_torteneti_kutatasok_vatikanban_1881_2021).
- VÁRI Rezső (1916), *Történeti intézetek Rómában. Adalék a legújabb kor tudománytörténelméhez*, Budapest, MTA.

Ne lőj a zongoristára¹

MÉSZÁROS JÓZSEF

1999-ben, egy könyv kiadása kapcsán hozott minket össze a munka – de hamar kiderült, hogy ennél sokkal többről van szó. Nem csupán egy projekt, hanem egy olyan szakmai és emberi kapcsolat született, amely azóta is tart. Megismertem azt az embert, akiben a kiadóvezető mögött ott van a művelt, jó kedélyű ember és a zongorista, a kíváncsi, az érzékeny, a finom humorral és széles látókörrel rendelkező alkotó.

Azóta sok minden változott, körülöttünk is, de a közös ritmus megmaradt: könyveket adtunk ki közösen, hol szerzőként, hol társkiadóként jelentkeztem. Mindig volt valami, ami előrébb vitt – a kíváncsiság és az értékteremtés vágya.

Mi kapcsol össze két embert, mitől jó valakivel beszélgetni, mitől inspiráló a másik társasága? Az azonos habitus, a hasonló ízlés teremt hidat emberek között. Veled az első pillanattól kezdődően éreztem a lélek rokonságát.

Ha összeszámolom, majd negyven könyv megjelenésén dolgoztunk együtt, ebből kilenc szerzője jómagam voltam. Remélem, még néhánynak lesznek is.

---

¹ *Lőj a zongoristára!* ('Tirez sur le pianiste!') 1960, François Truffaut filmje.

Neked köszönhetően megjelenhetett a Társadalombiztosítási Könyvtár sorozata, a klasszikus kereszténydemokrata hagyomány: Kovrig, Slachta, Barankovics, Kovács K. művei

A Gondolat Kiadó minőség: igényesség, elmélyültség, hagyomány és megújulás kéz a kézben. És mindez Bácskai Istvánról is szól. Mert aki zongorázni szeret, az sosem elégszik meg a felszínnel: azt keresi, hogyan lehet egy dallam mögött a teljes művet érteni.

Így olvasol Te könyvet, így figyelsz szerzőkre, így épít a kultúrát: emberből emberhez szólva.

Az elmúlt évtizedekben sokan ismerhettük meg Benned azt a nyugodt, intelligensen humoros, jóízű beszélgetéseket kedvelő embert, aki egyszerre határozott és nyitott. Aki tudja, hogy a kultúra nem vitrintárgy, hanem élő szövet. Aki nem fél javítani – mert sohasem a szerző ellen, hanem az igazság és a minőség mellett áll.

A 70. születésnap nem csupán megálló, hanem ünnepélyes visszatekintés is. Hány szerző, hány mű, hány új gondolat köszönheti Neked azt, hogy helyet talált a világban! Hány olvasó lett gazdagabb, kritikusabb, érzékenyebb a kiadó munkájának köszönhetően! Te ott voltál minden könyv mögött – nem előtérben, nem reflektorfényben, hanem ahogy egy jó karmester: biztos kézzel, csendes erővel, a művészek szabadságát tiszteletben tartva teremtetted a lehetőséget megszületni az új felismeréseknek.

Ahogy egy zongoradarabban, úgy itt is: a legfontosabb rétegek gyakran a halk részekben rejlenek. Amit kevesen vesznek észre, de ami nélkül nem működne az egész.

Intellektuális érdeklődésed, elevenséged mindig tudott meglepetéseket okozni, ahogy Taleb könyvét megláttam a szobádban (N. N. Taleb: *A fekete battyú*, Gondolat 2012), vagy Weber nagyszerű művét (M. Weber: *A zene racionális és szociológiai alapjai*, Gondolat 2020), vagy a közösen kiadott Todd-könyv (E. Todd: *A Nyugat veresége*, Gondolat 2024), mind-mind a széles körű intellektuális érdeklődésed mutatta, kiegészülve a minőség iránti igénnyel.

Hetven év. Kimondani is súlya van: két emberöltőnél is több, könyvekből, történetekből szőtt életút. Írásokkal most Téged ünnepelünk – a Gondolat Kiadó lelkét, aki nem csupán könyveket gondozott, hanem gondolatokat, eszméket, inspirált, szellemi örökségeket kísért át korokon és embereken.

Most, a 70. születésnapodon hadd mondjak köszönetet mind ezért. A türelemért, amivel a szerzőket elviselted, a bátorításért, amivel segítettél és a jó kedélyért, amivel elfogadtál bennünket. Szeretném, ha az évforduló nemcsak a megérkezés ünnepe lenne, hanem egy újabb indulás is. Hetvenévesnek lenni annyi, mint bölcsen, biztos ritmusban folytatni a játékot. Hiszen a zene sem áll meg: a dallam tovább szövődik, és a kottában még sok sor vár arra, hogy eljátszd.

Őszintén remélem, hogy még sokat dolgozhatunk együtt új könyvek kiadásán, és szerzőként is szeretnék zargatni.

Kívánom, hogy legyen sok időd azokra a dallamokra, amelyeket eddig nem volt lehetőség kibontani. Legyen sok olyan könyv, amely még Téged is képes meglepni.

Kedves István, Isten éltesen hosszú-hosszú, boldog, egészséges esztendőkön át! Legyen az évforduló ünnepélyes fortissimo, és a következő évtizedek szelíd, de biztos crescendo. Szeretettel és nagyrabecsüléssel: Mészáros József

P. S.: engedd meg, hogy következő könyvem néhány sorával is köszöntselek.

Mások árnyékában: nem az összehasonlítás a fontos

Egyetemistaként mindannyian megéltük az érzést, hogy amikor a beadandó határideje végesen közeleg, egyre lejjebb adjunk az elvárásainkból, a saját munkánkkal kapcsolatban. Ezt a jelenséget talán legérzékletesebben François Truffaut fogalmazta meg az *Amerikai éjszaka* című filmjében, amikor arról mesél, hogy a rendező mindig úgy áll hozzá az új filmjének elkészítéséhez, hogy most aztán tényleg valami különlegeset és kiemelkedőt hoz létre, aztán a végén már csak a túlélésre játszik, és beletörődik, hogy minden ismét a szokásosra sikerül. A teljesítményünkkel kapcsolatos elvárások tehát dinamikusan változnak a környezeti tényezők és a kontextus – például a leadási határidő – függvényében. A saját lehetőségeink megítélése azonban attól is nagymértékben függ, hogy milyen koordináta-rendszerben értékeli magunkat. Nagyon nem mindegy, kihez mérjük magunkat, mert a másokkal való összehasonlítás rendkívül félrevezető lehet.

Herbert A. Simon amerikai tudós aspirációs elmélete az emberi viselkedés egyik alapvető modellje. Simon szerint az emberek (és szervezetek) döntéseiket nem tökéletes információk alapján hozzák meg, hanem korlátozott racionalitás mentén működnek. Az aspirációs szint (amelyet a tanácsadó bizniszben „benchmarknak”

is neveznek) ebben a modellben azt a célt vagy elvárást jelenti, amelyet a döntéshozó el szeretne érni. Ha a jelenlegi helyzet vagy eredmény eléri vagy meghaladja ezt a szintet, akkor elégedettek vagyunk, és nem keresünk tovább, jobb alternatívát. Ha viszont az eredmény elmarad az aspirációs szintünkötől, akkor új megoldásokat keresünk, vagy módosítjuk az elvárásainkat. Ez idáig eléggé közismert. Sokan azonban nem gondolják tovább a dolgot. Pedig a lényeg szerintem pontosan abban rejlik, hogy miként alkotjuk meg magunknak az elvárásainkat. Simon elmélete hangsúlyozza, hogy az emberek aspirációs szintjüket (ha úgy tetszik, céljaikat) nem objektív mércék, illetve a személyes realitások alapján, hanem a másokkal való összehasonlítások mentén határozzák meg. Ez segít megérteni, miért nem mindig reálisak az önmagunkkal vagy másokkal szemben támasztott elvárásaink.

Nagyon fontos tehát, hová helyezzük a magunk megítélésének mércéjét. Tusnády Gábor akadémikus, aki a statisztikatanárunk volt az egyetemen, minden órán elmondta, hogy „...*fiúk, nagyon fontos, hogy a nektek megfelelő feladatot válasszátok: ne legyen az se túl nehéz, se túl könnyű, mert boldogtalanok lesztek*”. A többség számára persze ez azt jelentette, hogy a középutat választották, és a „nem túl kockázatos, de nem is unalmas” megoldások mesterei lettek, az örök kérdéssel, hogy vajon tényleg boldogabbak voltak-e, vagy csak kevésbé fáradtak? Igen, sokak számára az egyetemi élet a boldogság és a túlélés közti határvonalon történő egyensúlyozásról szól ma is.

Voltunk azonban néhányan, akik valódi inspirációt merítettünk ebből a gondolatból. A „nem túl nehéz” ugyanis nem szinonimája a könnyűnek. Inkább olyan célt jelöl, amelyért bizony meg kell dolgozni, de nem lehetetlen megvalósítani. Ehhez viszont reális önismeret kell. Ez nem mindig könnyű, és elsősorban

azért, mert az ember hajlamos túlértékelni magát. Ha az a másik meg tudja csinálni, nehogy már nekem ne sikerüljön. Pedig sokat segít, ha reálisan látjuk magunkat, és ha úgy adódik, őszintén szembenézünk a ténnyel: az a másik jobb nálunk. Nekünk nem feltétlenül fog sikerülni, ami neki rutinból megy. Néha a legnagyobb bátorság nem az, ha túl magasra tesszük a mércét, hanem amikor felismerjük, hogy érdemes reálisan mérlegelni a saját képességeinket. Mert bár a kitartás fontos, az önismeret még inkább az.

De mit lehet tenni ilyenkor? Sokakat a felismerés, hogy más jobb nála, inkább extra teljesítményre ösztönöz. Mert az, hogy mire vagyunk képesek, nem egy statikus jellemző. A tanulásnak pont arra kell irányulnia, hogy jobbá váljunk, és ebben a nálunk erősebbek, ügyesebbek, felkészültebbek nagyszerű benchmarkot kínálnak. Ez jelenti az értékteremtő aspirációs szintet. Így nem a versengésről vagy az összehasonlításról szól a történet, hanem a folyamatos fejlődésről és az önmagunkhoz mért előrelépésről. Ez a hozzáállás pedig hosszú távon tartós sikerhez és elégedettséghez vezet.

És még egy kapcsolódó gondolat: javasolom, felejtjük el végre a „merjünk kicsik lenni” idiotizmust. Ez talán a teljesítményünkkel kapcsolatos túlzott optimizmusnál is problémásabb. A képességeink látványos alulértékelése olyan csapda, ami nehezen ereszt. Rabul ejt, mint egy csúszós falú gödör. Figyelem: az aspirációs szintünk nem lehet túlzottan alacsony, mert akkor tanulás helyett leépülés következik.

Az egyetemi életben ezt könnyű megfigyelni: aki mindig csak a legkönnyebb utat választja, az egy idő után észre sem veszi, hogy már nem fejlődik, csak egy helyben toporog. Olyan, mint az a hallgató, aki minden szorgalmi feladat közül mindig a leg-

kevesebb pontot érőt választja, mondván, „biztos, ami biztos, ezt legalább biztosan meg tudom csinálni”. Aztán csodálkozik, hogy a félév végén nem sokkal tud többet, mint az elején. Már ha egyáltalán zavarja ez a tény.

Az igazi fejlődés ott kezdődik, ahol már egy kicsit kényelmetlen. Ezért fontos, hogy ne csak reálisan, hanem bátran is mérjük fel magunkat – és merjünk olyan célokat kitűzni, amelyek valóban kimozdítanak a komfortzónából. Mert a tanulás, az önfejlesztés és végső soron a siker is ott kezdődik, ahol a „kicsiség” helyett a bátor, de reális törekvések veszik át a főszerepet.

Szóval legyenek benchmarkjaink. Olyan viszonyítási pontjaink, amelyek fejlődésre ösztönöznek. Figyeljünk másokra, lássuk és értsük őket, de a feladatainkat a magunk mércéje szerint vállaljuk, a magunk boldogulására. Fontos, hogy jól kalibráld magad – ne túl alacsonyra, hogy ne ragadj benne a stagnálásban, és ne is túl magasra, hogy ne törj össze a túl nagy elvárások alatt. Így lesz a mérce nem akadály, hanem ugródeszka, amelyről magabiztosan lendülhetsz tovább a saját utadon!

A humán tudományok alapkérdései

Chomskyánus narratíva versus chomskyánus narratíva

KERTÉSZ ANDRÁS

1. Bevezető megjegyzések

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 2014-ben a humán tudományok alapkérdéseivel foglalkozó konferenciasorozatot bocsátott útjára. Bácskai István támogatta és a gyakorlatban elősegítette, hogy létrejöjjön egy olyan könyvsorozat, amely közreadja e konferenciák anyagát. *A humán tudományok alapkérdései* címmel világra segített sorozat kötetei három elvet követnek. Egyrészt arra törekszenek, hogy felvessék a konferenciák mindenkori aktuális témájában tükröződő ismeret- és tudományelméleti alapkérdéseket, amelyek felismerése és megértése nélkül tudományágaink nem művelhetők hatékonyan. Másrészt a kötetek a humán tudományok és a természettudományok közötti konstruktív információcsere fórumai. Harmadrészt a sorozat kötetei a humán tudományokkal szemben a médiában hangoztatott kifogásokra nem a tudománypolitika, hanem a tudomány felől közelítve adnak igényes, ugyanakkor közérthetően, a szűk szakmán túl szélesebb olvasóközönség számára is követhető válaszokat.

A sorozat megszületésének tizedik évfordulója felé közeledve, és Bácskai István előtt tisztelegve, ebben a rövid írásban a következő tételt illusztrálom:

(1) A humán tudományok alapkérdéseinek felvetése és szisztematikus áttekintése egy könyvsorozatban azért különösen indokolt, mert

(a) e tudományok haladásának irányát egymással olykor élesen ütköző narratívák határozzák meg; ezért

(b) az ütköző narratívák reflektált feltárásából következtetni lehet arra, hogy merre *haladnak*, és hogy merre *kellene* haladniuk ahhoz, hogy mindenkori küldetésüket teljesíthessék.

A sorozat egykori alapító szerkesztőjeként természetesen nem értékelhetem az eddig megjelent 12 kötetet. Ezért egy olyan példát mutatok be, amely nem szerepel a kötetek egyikében sem, ugyanakkor sarkítottan és tanulságosan szemlélteti a narratíva narratíva elleni küzdelmét.

2. A tudományos narratívákról

A narratíva fogalmával foglalkozó szakirodalom áttekinthetetlenül gazdag és szerteágazó.¹ Kiindulópontként általánosságban a tudományos narratívák alábbi sajátosságait emelem ki.

A tudományos narratívák jelentős hatással lehetnek arra, ahogy egy kutatási terület önmagát minősíti. Ezért meghatározó szerepet tölthetnek be abban, hogy mind a szűkebb, mind a tá-

¹ A jelen írás felhasználja KERTÉSZ 2026 néhány állítását.

gabb szakmai közösség az adott tudományág önképét elfogadja. Hozzájárulhatnak a tudomány előrehaladásához, ha arra ösztönöznek, hogy a kutatók új eredmények felé vezető utakat járjanak be, progresszív irányba terelve a kutatásokat. Viszont kedvezőtlen hatásuk is lehet, ha olyan – első ránézésre hihető, de hiteles forrásokkal nem igazolt – információkat terjesztenek, amelyek beépülve a tudományos információcserébe, megakaszthatják a fejlődést. Következésképpen indokolt annak vizsgálata, hogy egy adott narratíva serkentő vagy inkább gátló hatású-e. Nem csupán maga a narratíva, hanem annak kritikai értékelése is befolyásolhatja a tudományterület értékrendjét.

A narrativitás integráns komponense a tudományos diskurzusnak, még akkor is, ha sokszor rejtve marad, és csak közvetett jelekből ismerhető fel (lásd például MORGAN 2022). A kutatók önképének közvetítése mellett a természetre, a társadalomra és az egyénre vonatkozó tapasztalatok leírásában is szerepet játszik. A narratívák három fő funkciója: értelmezés, reprezentáció és érvelés. Tekintve, hogy a szaktudományos kijelentések és az azokat értelmező metatudományos reflexiók szorosan összefonódnak, maga a narratíva is a tudományos tudás része.

A tudományos narratívák olyan történetekké formálják a kutatási eredményeket, amelyekben szükségszerűen megjelennek *fiktív* elemek is. A történetekből kimaradhatnak olyan információk, amelyek nem illeszkednek a mondanivalóhoz, miközben bekerülhetnek a történetet mozgató érdekeket szolgálók. A narratíva összefüggéseket és folyamatosságot konstruál. A fiktív elemek következtében a narratíva empirikus alapja háttérbe szorulhat. (Lásd például CLELAND 2011, 53–54.)

Butterfield nyomán azt szokás ‘whig-történetírás’-on érteni, ha a múlt szelektív bemutatása a jelen dicsőítését szolgálja:

(2) (a) A whig-történetírás „méltatja a *sikeres forradalmakat* annak érdekében, hogy hangsúlyozza a múltbeli haladás bizonyos elveit, és hogy olyan történetet alkosson, amely ratifikálja, sőt, *dicsőíti a jelent*” (BUTTERFIELD 1931, v; kiemelés K. A.).

(b) A jelenre való közvetlen utalásnak ezzel a rendszerével a történelmi személyiségek könnyen és ellenállhatatlanul *beszorolhatók a haladást előmozdító vagy azt hátráltatni próbáló emberek közé*; így a történész számára kéznél van egy egyszerű szabály, amely alapján kiválaszthatja vagy elvetheti a forrásokat, és meghatározhatja a hangsúlyozandó pontokat. [...] Ugyanezen rendszer alapján a whig-történész [...] *rákényszerít* egy bizonyos formát a történelmi *narratíva egészére*, és létrehoz egy olyan általános történelmi sémát, amely elkerülhetetlenül és elegánsan a jelen felé tart – mindvégig bizonyítva, hogy nyilvánvalóan működik *a haladás elve* [...]” (BUTTERFIELD 1931, II–12; kiemelés K. A.).

3. Esettanulmány

A narratívák fent áttekintett jellegzetes elemei mind a mai napig meghatározóak a chomskyánus hagyományban. Látványos példa egy nemrég megjelent kötet, amely a transzformációs generatív nyelvészet módszerének történetét mutatja be. A könyv első fejezetének nyitó bekezdése önmagában véve is egy tipikus, tömör chomskyánus narratíva:

(3) (a) „A transzformációs generatív grammatika, amelynek úttörője az amerikai nyelvész, Noam Chomsky volt, az 1950-es évekre nyúlik vissza, és a nyelvészetben legalább annyira be-

follyásosnak és hosszú távon hatásosnak bizonyult, mint a darwini forradalom a biológiában vagy a kopernikuszi forradalom a csillagászatban.

(b) Az elmélet a nyelvészet empirikus hagyományával és a behaviorizmussal szembeni reakcióként született, és a nyelvek leírásáról és osztályozásáról a figyelmet az emberi nyelv szerkezetének agyi mechanizmusaira és az emberi nyelv szerkezete mögötti általános elvekre irányította.

(c) Így tekintve a nyelvészet a természettudományok egyik ága, egyenrangú a fizikával, a kémiával és a biológiával.

(d) Kezdetétől fogva Chomsky folyamatosan finomította elméletét, más tudományterületek legújabb eredményeit is beépítve, és így módon azt egyre szigorúbbá és tudományosabbá tette. Nagyjából a következő szakaszokon vagy periódusokon ment keresztül: klasszikus elmélet, standard elmélet, kiterjesztett standard elmélet, revideált kiterjesztett standard elmélet, kormányzás és kötés elmélete, valamint a minimalista program. Minden új modell az előzőre épít, és azt jelentősen továbbfejleszti, így folytonosságot alkotnak” (HELONG 2024, 1).

(3)(a) a chomskyánizmus önértékelését a múltbeli tudományos forradalmakkal kapcsolja össze, pontosan úgy, ahogy (2)(a)-ban olvasható. Így módon a chomskyánizmus a darwini és a kopernikuszi forradalom presztízsét önmaga dicsőítésére használja fel. Bár (3)(a) nem említi Thomas Kuhn (2000) könyvét, jól tudjuk, hogy Kuhn a tudományos forradalmak paradigmatis példaként kezeli Darwin és Kopernikusz fellépését. A chomskyánus narratívában elfogadottá vált a 'chomskyánus forradalom' kuhnianus értelmezése. Például:

(4) „Noam Chomsky [...] 1957-ben megjelent »Syntactic Structures« című könyve forradalmat idézett elő a nyelvészetben; egy új nyelvészeti paradigma alapjait vetette meg, egy olyan új paradigmáét, mely ma is uralkodó a nemzetközi nyelvtudományban. [...] A *tudományos forradalom* terminus Thomas Kuhn »A tudományos forradalmak szerkezete« című 1962-es munkája óta több, mint metafora. [...] Az a paradigma, melynek folytathatatlanságát, gyengeségeit Chomsky felismerte, a strukturalizmus paradigmája, és az az új paradigma, melynek alaptételeit Noam Chomsky 1957-es »Syntactic Structures« [...] című munkájában meghirdette, a generatív nyelvelmélet” (É. Kiss 2009, 1; kiemelés az eredetiben).

Noha (3) és (4) komponensei közel 70 éve ’kötelező’ elemei a chomskyánus narratív szövegeknek, e kötelező elemek mindegyike – a jelen írás 2. szakaszának értelmében – *fiktció*. Fiktivitásukat KERTÉSZ (2026) részletesen kimutatja és elemzi, ezért itt csak vázlatosan utalok rá. (3)(a)-val és (4)-gyel szemben a generatív nyelvészet fellépése és története nem felel meg a kuhn-i tudományos forradalmak és paradigmák egyetlen ismérvének sem.² A generatív nyelvészet kétségtelenül jelentős szerepet játszott a kognitív tudományok kialakulásában, de – ellentétben (3)(b) állításával – nem semmisítette meg a behaviorizmust, amely ma

---

² „[...] Kuhn megjelentetett egy rövid könyvet arról, amit »tudományos forradalomnak nevezett« (1962). [...] ez a *Legrosszabb Dolog*, ami a huszadik századi nyelvtudomány historiográfiájával történt [...], mert az CHOMSKY támogatói közül oly sokakat arra készítetett, hogy az eseményeket Kuhn modelljéhez igazítsák” (MATTHEWS 1993, 28, kiemelés K. A.).

is él és virul.³ Nem az amerikai strukturalizmus ellenében jött létre, hanem annak közvetlen folytatásaként,⁴ miközben az alternatív grammatikák mindegyike abban gyökerezik.⁵ Eltérően a (3)(c) alatti deklarációtól, a generatív nyelvészet nem természettudomány, mivel „[...] még a legcsekélyebb mértékben hihető összefüggést sem sikerült kimutatni a Minimalista Program és a természettudományok fogalmai és módszertana között” (LAPPIN et al. 2000, 667–668). Szó sincs egyenes vonalú, lineáris fejlődésről, mint ahogy azt (3)(d) állítja, mivel a Minimalista Program – mely a (2)-ben idézett narratíva szerint a fejlődés csúcsa – valójában „tökéletes mintapéldája a tudomány és »a tudomány színelése« [...] közti demarkációs vonalon vagy azon túl lévő határesetnek” (HAIDER 2016, 4; kiemelés az eredetiben).

Létezik ugyanakkor egy másik, szintén fiktív elemekkel tarkított chomskyánus narratíva is. A transzformációs generatív nyelvészet minden eddigi stádiuma nagy reményekkel és hangzatos jelszavakkal indult, majd néhány év elteltével a gyakorlati kutatómunkában működésképtelennek bizonyult és szétesett. Erre a sorsra jutott a klasszikus elmélet (CHOMSKY 1957), a standard elmélet (CHOMSKY 1965) és a kormányzás és kötés elmélete (CHOMSKY 1981) egyaránt. E tapasztalat arra ösztönözte

---

³ „Jelenleg a pszichológiában a viselkedéselemzés SKINNER radikális behaviorizmusában gyökerező, *virágzó* részterület, melynek példátlan számú hivatásos követője van, és a társadalmilag releváns alkalmazások széles körét mutatja fel” (VOLLMER–JOSLYN 2018, kiemelés K. A.).

⁴ CHOMSKY „[...] nem vetette el a disztribucionalizmus alapvető célját vagy azt az empirizmust, amely [...] áthatotta. [...] Nem a program lerombolására, hanem megmentésére tett kísérletet” (MATTHEWS 1993, 141).

⁵ „[...] a szűkebb értelemben vett nyelvészeten egyetlen olyan említésre méltó elmélet sem jött létre, amely a bloomfieldi hagyományon kívül állna” (SEUREN 1998, 197).

CHOMSKYT, hogy az 1990-es évek elejétől kezdődően a 'generatív vállalkozásra' ('the generative enterprise') ne elméletként, hanem pusztán programként hivatkozzon. A *genus proximum* módosításával azt kívánta jelezni, hogy az aktuális változat, a Minimalista Program (vö. CHOMSKY 1995), nem teljesíti az elméletekkel szemben támasztott minőségi követelményeket, ezért kiforratlan, csak a jövőben megvalósítható 'programként' határozható meg. Példaként idézem e narratíva egyik legelkötelezettebb szószólóját:

(5) (a) „[...] *még messze vagyunk* attól, hogy egy teljesen kidolgozott minimalista nyelvelmélettel rendelkezünk. [...] Egy program nyitott végű, *hosszú időbe telhet, míg éretté válik* [...]” (BOECKX 2006, 6; kiemelés K. A.).

(b) A *haladó* paradigmák új koherenciát teremtenek, rendezettebb, egyszerűbb képet a világról. [...] Ez a szempont *különösen releváns a minimalista program számára* [...]” (BOECKX 2006, 90; kiemelés K. A.).

Fiktivitása folytán e narratíva is súlyos problémák sokaságába torkollik.

Először is nyilvánvaló, hogy ebben az összefüggésben az 'éretlen haladás' felvetésével a szerző elköveti a *contradictio in adiecto* érvelési hibát.⁶ E hibát akkor kerülhetné el, ha belátná, hogy amennyiben egy elmélet – vagy annak valamely változata – az

⁶ A *contradictio in adiecto* akkor lép fel, ha egy nominális kifejezés és jelzője ellentétes jelentésűek. Szélesebb értelemben az önellentmondás, öncáfolat érvelési hibája. Retorikailag az oxymoron egy típusa, mely érvelési hibaként is megjelenhet. Lásd például <https://goong.com/word/contradictio-in-adiecto-meaning/>; <https://www.logicallyfallacious.com/logicalfallacies/Conflicting-Conditions>.

érettség állapotából az éretlenség felé mozdul el, akkor nem halad, hanem hanyatlik. Következésképpen Boeckx narratívája egy dilemmába torkollik. Vagy ragaszkodik ahhoz, hogy tudományos haladásnak láttassa a Minimalista Program jelenlegi állapotát, ekkor azonban vállalnia kell a *contradictio in adiecto*-ban megnyilvánuló ellentmondást. Vagy pedig feloldja az ellentmondást a *contradictio in adiecto* elkerülésével, ami viszont akkor lesz lehetséges, ha nem tudományos haladásként, hanem hanyatlásként értékeli a Minimalista Programot.

Másodszor, maga a dilemma akkor nem lépne fel, ha Boeckx beismerné, hogy a transzformációs generatív nyelvészet kezdettől fogva, megszakítás nélkül, évtizedeken keresztül 'éretlen' tudomány volt, és jelenleg is az. Ez azonban a kuhni modell szerint azt jelentené, hogy mindvégig a bölcsészet- és társadalomtudományi kutatások pre-paradigmatikus, vagyis 'tudománytalan' szintjén maradt. Ezzel BOECKX éppen annak az állításnak mondana ellent, amelyre hivatkozva a transzformációs generatív nyelvészet saját felsőbbrendűségét hangoztatja.⁷

Harmadszor, Boeckx narratívájának az a – szándékával ellentétes – következménye, hogy a transzformációs generatív nyelvészet hanyatlik, ellentmond a (2)-ben idézett narratívának, amely a transzformációs generatív nyelvészetet forradalomnak, jelenlegi állapotát pedig a töretlen, lineáris haladás eredményének minősíti.

---

⁷ „[...] a transzformációs generatív grammatika *felsőbbrendű* [»superior«] elsősorban azért, mert »tudományosabb« (bármit jelentsen is ez), mint az azt megelőző szintaktikai elméletek” (TOMALIN 2006, 1; kiemelés K. A.).

Negyedszer, a nyelvtudományra nem alkalmazható a kuhni értelemben használt 'éretlen' jelző sem.⁸ Az 'éretlen' tudományoktól eltérően a nyelvtudomány művelői nem magányos harcosok. Az elfogadott tudománymetodológiai normákat szigorúan követő, egységes ontológiát feltételező és egyre kifinomultabb kutatásokat végző zárt közösségeket alkotnak.

Következésképpen, míg a (2)-ben és (3)-ban idézett narratívához fűzött kommentár arra mutatott rá, hogy a transzformációs generatív nyelvészet nem nevezhető érett tudománynak a kuhni felfogás szerint, e rövid esettanulmány azt támasztja alá, hogy az 'éretlen' kategória sem alkalmazható rá. *A transzformációs generatív nyelvészet egyáltalán nem írható le a kuhni kategóriákkal.*

4. Befejező megjegyzés

A két narratíva ütközése három lényeges körülményt tükröz. Mindkettő tipikus whig-történetírás, mindkettő célja, hogy legitimálja a transzformációs generatív nyelvészetet, mindkettő fiktív elemekből építkezik, mégis mindkettő a másiknak ellentmondó deklarációkat tesz. Mivel mindkét narratíva súlyos belső ellentmondásokkal terhelt, ellentétük nem oldható fel mechanikusan az egyik elvetésével és a másik elfogadásával. A harmadik – és leglényegesebb – észrevétel az, hogy e helyzet létrejöttének egyik eredője *a reflektált gondolkodás hiánya*, amely a chomskyánizmus narratíváit értelmezhetetlenül kaotikussá teszi.

E példa azt szemlélteti, hogy jól motivált volt egy olyan könyvsorozat létrehozása, majd gazdagítása újabb és újabb kötetekkel,

---

⁸ Lásd az 'éretlen' tudományok jellemzését KUHN (2000) könyvében.

amelynek feladata az itt bemutatotthoz hasonló narratív ütközések feltérképezése, bemutatása, és ezáltal a humán tudományok igényes önreflexiójának az elősegítése. Hálás köszönet Bácskai Istvánnak e törekvés felkarolásáért.

Irodalom

- BOECKX, Cedric (2006), *Linguistic minimalism. Origins, concepts, methods, and aims*, Oxford, Oxford University Press.
- BUTTERFIELD, Herbert (1931), *The Whig interpretation of history*, London, Bell.
- CHOMSKY, Noam (1957), *Syntactic structures*, The Hague, Mouton.
- CHOMSKY, Noam (1965), *Aspects of the theory of syntax*, The Hague, Mouton.
- CHOMSKY, Noam (1981), *Lectures on government and binding*, Dordrecht, Foris.
- CHOMSKY, Noam (1995a), *The minimalist program*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- CLELAND, Carol E. (2011), Philosophical issues in natural history and historiography, in Tucker, Aviezer (ed.), *A companion to the philosophy of history and historiography*, Oxford, Wiley-Blackwell, 44–62.
- HAIDER, Hubert (2015), ‘Intelligent design’ of grammars – a result of cognitive evolution, in Aria Adli, & Marco García García & Göz Kaufmann, Göz (eds.) (2022), *Variation in language: System- and usage-based approaches*, Berlin – New York, de Gruyter, 205–240. https://www.academia.edu/8869553/Intelligent_design_of_grammars_a_result_of_cognitive_evolution?email_work_card=view-paper&li=0.
- É. KISS Katalin (2009), A 80 éves Noam Chomsky és a chomskyánus nyelvészeti forradalom, *Magyar Nyelv* 105, 1–8.
- HELONG, Tong (2023), The development of the architecture of grammar, in Mei Deming & Tong Helong (eds.), *The development of Chomskyan generative grammar: From the Standard Theory to the Minimalist Program*, London, Routledge, 1–16.

- KERTÉSZ András (2026), *Mire jó a nyelvtudomány elmélete?* Budapest, Akadémiai Kiadó, sajtó alatt.
- KUHN, Thomas S. (2000), *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest, Osiris.
- LAPPIN, Shalom & LEVINE, Robert D. & JOHNSON, David D. (2000), The structure of unscientific revolutions, *Natural Language and Linguistic Theory* 18, 665–671.
- MATTHEWS, Peter H. (1993), *Grammatical theory in the United States from Bloomfield to Chomsky*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MORGAN, Mary S. (2022), Narrative: A general-purpose technology for science, in Mary S. Morgan & Kim M. Hajek & Dominic J. Berry (eds.) (2022), *Narrative science: Reasoning, representing and knowing since 1800*, Cambridge, Cambridge University Press, 3–30.
- TOMALIN, Marcus (2006), *Linguistics and the formal sciences: The origins of generative grammar*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SEUREN, Pieter A. M. (1998), *Western linguistics: An historical introduction*, Oxford, Blackwell.
- VOLLMER, Timothy R. & JOSLYN, P. Raymond (2018), Behaviorism, in George Ritzer & Chris Rojek (eds.), *The Blackwell encyclopedia of sociology*, London, Blackwell. https://www.researchgate.net/publication/324816963_Behaviorism.

Balaton

Az én szerelmes földrajzom

LÁNYI GUSZTÁV

1. *Invokáció*

„Könyvet írni és publikálni: nagy kaland. Könyvét a szerző írja, de egyedül ez sem megy” – írtam a *Magyar sorsproblémák* című könyvem kezdő, köszöntő soraiban.⁹ Ebből a köszöntésből kimaradt Bácskai István. Nem feledékenységéből, hanem tapasztalásból – nem akartam a zaklatott hálámmal megterhelni Bácskai Istvánt, aki vállalta hányatott sorsú kéziratom kiadását.

Most viszont már túl vagyunk könyvem megjelenésén, sőt a könyvbemutatón is, s így utólag köszöntésem sem zaklatott, hanem megfontolt: *a kölcsönös, alkotói jövőben bízó*. Ennek reményében írtam az itt következő tanulmányomat.

2. *Az én Balatonom*

Az én Balatonom a gyerekkori, vakációs, spontán örömek családi és társas táj- és vízélményeiből az ökológiai változásokat diagnosztizáló felnőtt (tudományosan is képzett) pszichológus és szociológus megfigyelő és önreflexív pozíciójába váltott.

---

⁹ LÁNYI 2024, 9.

Itt most ezért arra teszek kísérletet, hogy ennek a folyamatnak néhány állomását/fokozatát rekonstruáljam és dokumentáljam jegyzeteim, fényképeim és korábban már megjelent publikációim részleteivel.¹⁰ A „részekből” egy új egészet – az én *Balatonom társadalmi lélekrajzát* – próbálom meg felvázolni.

A víz / a tó – a TÓ – organikus hatása/élménye

*Balatoni plein air*¹¹

A távolban Fűzfő, Almádi:

¹⁰ Lásd különösen ezt a két könyvemet: LÁNYI 2019 és LÁNYI 2024.

¹¹ 2017. május 26., péntek.

és Tihany:

Tekerek a bicajommal a Balaton partján – valóságos látomás

Nézem a vizet: már a látvány is valamiféle jótékony *thalassális regressziót*¹² vált ki bennem. Ez a Balatonban történő úszás során szokott jelentkezni, de persze a látvány is lehet ilyen hatással rám – ma ez történt: *A sekély parti vízben emberek és hattyúk együtt „lépegetnek”*. Az égen viszont sötét fellegek gyülekeznek: a szikrázó napfény a viharfelhővel ütközik, s mindez duplán látszik: égen és vízben. Az aranyzuhatagként szétterülő napfényben még Tihany is felszívódik, eltűnik, talán a Mennyszágba repült föl – Füred és Csopak viszont az égből leszakadó fekete örvénylésben száll alá – a Pokolba?

Menny és Pokol együtt?

---

¹² Utalás Ferenczi Sándor pszichoanalitikus fogalmára. Itt most azt jelenti (nekem): *a természettel való szimbiózis*.

Tavaszi a siófoki Aranyparton

Nagyon szépen süt a nap, szinte nyári meleg van.¹³ A napfény, a kert fái, bokrai, a virágok mind-mind az újra serkenő élet jelei. A takarítás befejezése után késő délutáni Balaton-parti bicajozásom is a tó tavaszi fény- és színpompájával nyűgöz le: nem tudok betelni a látványával – pedig már néhány évtizede kiismerhettem volna, de mindig valamilyen „apróság” újból és újból meglep.

Még a hattyúk is tetszenek – pedig tudom: károsak a Balaton eredeti ökoszisztémájára.

Milyen kecsesen lebegnek a víz színén.

Ha a vízen lebegő kecses, ámde *Balaton-idegen* hattyúk látványától elfordulok, akkor a hátam mögött ezt látom:

---

¹³ 2020. május 10., hétfő.

Ezek az üvegmonstrumok nem egyszerűen Balaton-idegenek, hanem *a Balaton-életvilág civilizációs és humánökológiai pusztításának „csúcsteljesítményei”*.

A hattyúk látványa legalább szép – ezek az üvegmonstrumok viszont még a látványukkal is taszítanak.

Nem ezek miatt szeretem még mindig a Balatont!

Isten szeme

A „belső tó” tihanyi/földrajzi/geológiai valóságában: Belső tó – és metaforaként/szimbólumként a lélek, sőt a szakrális lélek végtelen belső tereit is megnyit(hat)ja:

Ez a táj még halkán beszél – nomád és természetes?

A BELSŐ TÓ

itt még *Isten szeme* (is) lehet/ne

(talán)?¹⁴

Ha leszállunk a magasból – közelről: mit látunk és mit hallunk?

---

¹⁴Lásd Deme Tamás: *Belső Tó*, 2014: 6., 10. – A tihanyi Belső-tóról készült fotó Korzenszky Richárd OSB műve, Deme Tamás itt idézett verseskötetének címlapfotója is.

3. Személyes környezetem

Reggel, Sóstón.¹⁵ Kilépek a teraszra, s a tavaszi kert ezzel a látvánnyal köszönt:

érik a cseresznye

---

¹⁵ 2020. március 21., csütörtök.

harsogva zöldül minden növény,
és csend, madárcsicsergés... – ez lenne az idill?

Nyilvánvalóan nem, csak saját komfortzónám „kellemes” érzetének valamiféle tompított hedonizmusa: átkapcsolás a túlpörgetett, zajos és nyüzsgő urbanitásról egy szolidabb, vidékiesebb urbanitásra.

4. A Balaton már csak látomás?

A Balaton sokszor látomás; olyan látomás, amelyben látszat és valóság csillámló fénytörésben olvad egybe – olyan látomás, amelyben a végtelen tér meghitt varázslata otthonos tájélményt képes adni:

Mindent teljes egészében láttat. Embert, állatot, zavartalan tiszta jelenségeként érzékelhetünk a nagy vízparton. Ezáltal szinte szimbólummá nőnek az egyébként köznap dolgok. [...]

Két ellentétes erő, a két elem, a levegő és a víz találkozása, érintkezése a végtelent idézi. Vonalát horizontnak nevezzük – de valójában nincs. Ezért a fizikai jelenségek fokozott érzékelése mellett a lelki, szellemi állapotokra is nagy hatása van.¹⁶

Borsos Miklós: Cím nélkül

¹⁶ BORSOS 1964.

5. *A valóság*

A Balaton valósága viszont talán ebbe az ijesztő (túlzó? rém-látomásos?) kérdésbe sűrítethető: *kiszárad(bat) a Balaton?*

Siófok, Aranypart¹⁷

A kérdés – és az általa sugallt, szinte apokaliptikus látomás – a hatalom akarása ördögi körében fuldokoló ember rossz lelkiismeretének jele. A kérdésben rejlő „végállapot” vizionálása ugyanis csak akkor érthető, ha nem feledkezünk meg a természetátalakító hatalmi akarat és a nyaraló, turista ember életteret *ki-* és *el*használó (mondhatni: „rabló”) magatartásáról sem. A haladó/modernizáló és pihenő/üdülő/turistáskodó ember a Balaton természetes életterébe olyan nagy hatalmi akarrattal

¹⁷ 2012. szeptember 18., 13:25.

nyúlt bele – különösen a déli oldalon (s mintegy koncentráltan, a Balaton fővárosában, Siófokon) –, hogy mint *organikus létező* már valóban alig-alig él.

6. Balaton-hadművelet

Tegnap óta a meteorológiai tavasz beköszöntött,¹⁸ a nap is szépen süt, bőrömön érzem a tavaszi levegő életserkentő melegét: panteizmusom örvend. Ez az *organikus életvilág* vajon túlélő lesz?

Az én Balatonom esetében is azonban azt vagyok kénytelen megállapítani: az ökoszisztémája haldoklik – ám a buzgó haladárok „önálló jogalanyi státuszáért” forgolódnak, mert azt hiszik: „a jogalanyi státusz elismerése szimbolikus üzenet lenne, az élő ökoszisztéma megbecsülését és hatékonyabb védelmét jelentené. A státusz elnyerése egyebek mellett azt jelentené, hogy a Balaton ellen elkövetett »agresszió«, például a szennyezés, szigorúbb megítélés alá eshet, és súlyosabb büntetést vonhat maga után. A tó érdekeit pedig a »gyámja«, egy grémium képviselné.”¹⁹

No, itt bújt ki a szög a zsákból: *a gyámkodó grémium*. Nem más ez, mint a régi nóta: „fejlesztés” – csak most a „balatoni emberek” (vélt) lobbi-érdekei mentén, némileg *bezöldítve* a már meggyötört Balatont, így akarják lenyelni, központosítva, egészen – egészen:

---

¹⁸ 2017. március 22., szerda.

¹⁹ http://balaton.mandiner.hu/cikk/20161128_jogalanyi_statuszt_szeretne_a_balatonnak_a_balatoni_kor.

Ám ez a (z)űrfelvétel²⁰ (ön)leleplező módon mutatja a problémát: a pusztító globális technika egybeér a balatoni lokalitással – észre sem veszi, hogy ez az ökoszisztéma már haldoklik. Ez lenne/lesz a Balaton-hadínűvelet utolsó háborús tette?

---

²⁰ Az űrfelvétel forrása: <https://depositphotos.com/cz/photo/aerial-image-of-lake-balaton-10080470.html>.

*Balaton-csonkítások*²¹

A Balaton-hadművelet nem más, mint a Balaton egységes ökológiai rendszerének 150 éve folyó szisztematikus pusztítása.

*A Balaton mint önállóan működő ökológiai,
élő szervezet elleni hadműveletek, azaz csonkítások menete –
vázlatos összefoglaló*²²

Első csonkítás 1818–1837: a Sió csatornaszerű kibővítése és a Kis-Balaton levágása. Ennek következtében a Balaton vízszintje közel egy métert apadt. Ez bizony olyan jellegű csonkítás, mint amikor

²¹ A kép forrása: *Országépítő* 2006. nyári számának melléklete.

²² Az elemzés forrása: MÁRKUS 2006, 3–4.

egy ember lábát tőből levágják. A seb beheged, egy lábbal is lehet ugyan élni, de csak bicegve.

Második csonkítás, 1863 után: a siófoki zsilip megépítése és a déli vasút kiépítése. Következmény: a Nagyberек lemetzése. Ez már a karok elvesztése, amit véglegessé tett a tapolcai, a keszthelyi és a tihanyi lápok levágása. Végtagok nélkül is lehet még élni, de már csak tehetetlenül. Az életfunkciók működnek, némi anyagcsere is van, de már nagyon korlátozottak az ilyen test lehetőségei. Például már nem tud gyarapodni, duzzadni, vizeit kifuttatni sem képes, mert időközben kiépültek partjára az üdülőtelepek.

Harmadik csonkítás: a nádasok megritkítása, folyamatos pusztítása. Ez a skalpolás a már kezétől és lábától megfosztott, ám még mindig élni próbáló szervezeten.

Negyedik csonkítás: a tó termékenysége is elveszik. Nem onthatja magából a rovarok milliárdjait, kirepítve a tó testének tonnányi anyagát a mindenségbe, mert az árva- és csípőszúnyogok zavarják embertársait. Az embertárs undorodik még a hínártól, sástól és a termékeny iszaptól, ahol pedig a tó halai élelem után kutathatnának. Olyan a tó embertársa, hogy a hasát csiklandozza a süllőhínár, lábát pedig megvágja a sás és a kagyló. Az ember erre kényes – és tudjuk, hogy ez a *kény* mily nagy úr. Lóczy Lajosékat ez a *kényeskedő kény* motiválta a Balaton nagyszabású tudományos megismerésére.²³ Ám Lóczy Lajosékat is bizonyára elborzasztaná, hogy az emberi önkényeskedés arra már nem kényes, hogy napon-ta tonnányi napolajat vigyen a tóba.

---

²³ A harminckét kötetet kitevő, hatalmas munkára utalok: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*. Kiadja a M. Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága, Budapest 1911–1920. – https://library.bungaricana.hu/hu/collection/muze-szak_bako_balatontudtaneredm/.

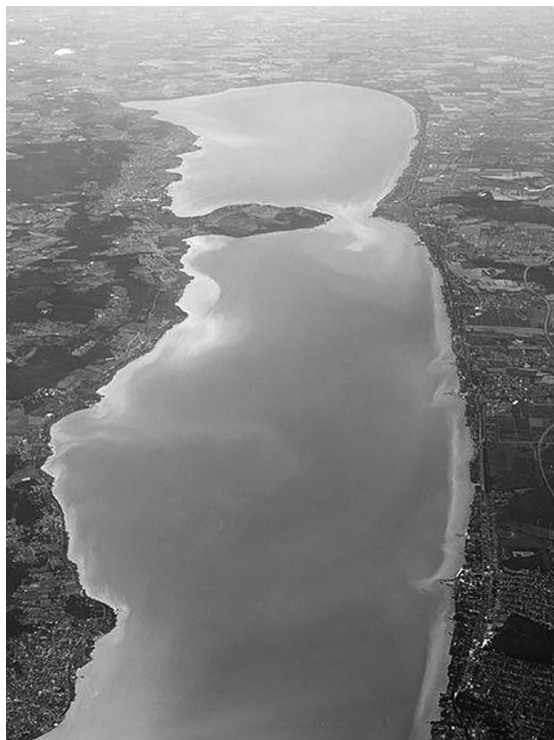
Ötödik csonkítás: a tó gyomra háborog, alig kap levegőt a „finom” olajrétegtől.

Hatodik csonkítás: az idegen halak. A tó „természetbarát” barátai sem kímélik a tó *természet adta* testét. Magukat a „tó szerelmesének” tartó horgászok igénye miatt is a tó testébe „kész” és számára idegen halak tonnáit nyomkodják be, majd émelyítő csalik és ragacsok alkalmazásával nyomban ki is rángatják azokat onnan. A szelíd horgászok tehát szinte valóságos gyilkos agresszorok, mert egyébként a tó – ha békén hagynák – ontaná a gardát, süllőt, keszeget és kövér pontyot úgy, mint régen; mint amikor még senki nem tett halat a tóba, csak okosan kivett a tó termékeny áldásából.

*Ilyen a tó. Jószérivel már halott. Így szeretjük. Szerethetjük így?
Hol és mikor vesztettük el a (m)értéket?*

Nem más ez, mint a Balaton civilizációs átrendezése: „haladás” – a Balaton elpusztításával. Ennek egy sajátos, rémlátomásos bizonyítéka:

*A Balaton = a világ legnagyobb Donald Trump-szobra!*²⁴

Az egyik komment:
*Make Balaton Great Again!*²⁵

Szerintem: az ostobaság (is) határtalan! Ez már menthetetlenül a „kiszáradt” balatoni/magyar rémlátomás!

---

²⁴ http://mandiner.hu/cikk/20180519_balaton_a_vilag_legnagyobb_donald_trump_szobra.

²⁵ Tegyük a Balatont Újra Naggyá! – Trump választási szlogenje volt: Make America Great Again = Tegyük Amerikát Újra Naggyá!

8. Infokrácia és az agy devolúciója

Ám a helyzet, sajnos, ennél sokkal összetettebb! Nem pusztán ostobaságról van szó, mert az (többek között) neveléssel módosítható/javítható lehetne. A globális összefüggések miatt azonban a mi „(kis) magyar tengerünk” humánökológiai helyzete, lehetőségei és jövője is az egész földi ökoszisztéma részeként él(het) és hal(hat)²⁶ – az infokrácia erőterében és az agy devolúciós projekcióiban.²⁷

Például így:

az anorganikus, techno-evolúciós „fejlődés” balatoni (rém)látomásában.²⁸

²⁶ Lásd ehhez JORDÁN 2023.

²⁷ Az infokrációról lásd HAN 2024; az agy devolúciójáról pedig STRÁNSKÝ 2024.

²⁸ <http://principessa.hu/birek/visszaszamlalas-6-nap-a-kekszalag-rajtaig-vodafone-reklam/>.

9. *Mi és hogyan és miért történt?*

Sió-fok: ember/természet viszony pszichoarcheológiája. – A Balaton–ember viszony nem volt mindig ennyire egyoldalú: az emberi hatalmi akarat által uralt, átformált, mondhatni megerőszkolt. A „fok” ugyanis olyan vízszabályozásra utal, amely a természetes vízmagasság-változásra tekintettel egyfelől engedte a tóban felduzzadt vizet szétterülni a lápos, nádasos, mocsaras ártérben, másfelől a visszafolyásnak is ez volt a természetes útja/rendje. A balatoni ember a tavaszi áradással – a fokokon keresztül – nem mellesleg a halakat is ide, a tágas ívóhelyekre, gazdag „hallegelőkre” eresztette, hogy ott szaporodjanak, sokasodjanak, fejlődjenek. Az ár levonulása után aztán a halak visszaúsztak a tóba.

A Balaton egykor nem volt olyan zárt, körülhatárolható – sőt, különösen a déli parton: partvédelmi célzattal végig lebetonozott –, mint most. A víz felülete együtt változott az évszakkokkal. A tavaszi áradáskor kifolyt, mondhatni *kiáramlott* a lapályos rétekre; nyáron, a melegben, a szárazabb időszakokban pedig visszahúzódott. Ez a természetes mozgás azonban mégsem teljesen az embertől, az ő akaratától függetlenül zajlott, mert éppen a „fokok” segítségével ezt szabályozta, azaz inkább *terelte* – *nem a természet rendje ellen, hanem éppenséggel azzal együtt.*²⁹

A Nagy-Berek lecsapolásával, a vízszabályozással, a vasútépítéssel a „haladó” ember elvágta a kiterjedt lápok, mocsarakat a nyílt víztől. A természetes ritmusában látszólag szeszélyesen mozgó vízből „engedelmes” tavat próbált formálni. A hatalom akaratának/átadásának *pszichoarcheológiai egyensúlya* is felborult:

²⁹ HOSSZÚ 2009, 185–212; ANDRÁSFALVY 1970; ANDRÁSFALVY 2000.

a hatalmi akarat igyekezett szolgálatába törni a vizet, földet, de még az eget is: ezt teszik például az (z)űrfelvételekkel is, stb.

A természetalakító hatalmi buzgalom szorosan összefügg(ött) az egyre jobban kiterjedő fürdőélettel, turizmussal, ennek föllendülő piaci folyamataival is – a *Balaton-kultusszal*. Ezek a „haladó” és föllendülő – mondhatni: felpörgő/felpörgetett – folyamatok azonban olyan (időleges) sikerek, amelyek életidegenek, miközben és látszólag éppen az „életöröm” rafinált és találékony szolgálatában teszik a dolgukat. Az ön-hatalom akarata által motivált siker nem győzelem, mert – végső soron – pusztító, de még ön-destruktív is.

10. Gyógyítás/gyógyulás: *re-form* – *lelki re-form* is

Ezért a gyógyulás/gyógyítás sem lehet más, mint reform: *re-form* – *vissza* az eredeti, a helyes, azaz a működő alapokhoz. Félreértés ne legyen: ez nem az „idő kerekének” visszaforgatását jelenti, hanem a valóságos és az éppen itt és most adott tér/idő/környezet viszonylataiban a szunnyadó életerőket föltámasztva, azok *visszahelyezéséről* szól saját természetes életterükbe. Ebbe az irányba mutató gondolatnak tartom (de egyelőre inkább talán csak „ötlet”), hogy felejtünk el a Siót: „a Balaton vizét ezután nem engedjük a Dunába, a déli parton a vasút és a sztráda alatt áttereseket kell kialakítani. Ezzel a fonyódi Nagy-Berek és a többi láp, mocsár visszakapcsolódna a Balatonhoz.”³⁰

A gyógyítás/gyógyulás persze nem pusztán valamiféle technikai/műszaki feladvány megoldása. Legalább ennyire – mi több:

---

³⁰ Rácz János: Víz nélküli Balaton, *Magyar Nemzet* 2012. szeptember 28., 6.

mindenekelőtt – *lélek* és *szellem* dolga is. Továbbá bármennyire is az a látszat, hogy „környezeti” problémáról van szó (*kiszárad a Balaton?*), a tipikus környezetvédelmi attitűd, bár dicséretes (lenne ez is) – nem elég. A komplex társadalomlélektani program ugyanis az *ember* és *környezet(e)* horizontális viszonyulásait kiegészíti a vertikális dimenzióval: (1) *ember* – (2) *szakralitás* (= organikus közösség és még megmenthető, illetve visszaállítható hagyományok) – (3) az ember *környezete* erőterben gondolkodik az egyéni és társadalmi terápiák, azaz *re-formok* vonatkozásában is.

II. Utószó

Helyzetünk, finoman szólva, nem biztató, kevésbé finomkodva – sivár. A nyers valóság: reménytelen. Némi iróniával azonban mégis azt mondom: erről is lehetne írni egy ütős szociográfiát. A szociográfia ugyanis „nyers burgonyaillattal átítatott fogalom... de az az érték, amely az adottságain belül megszületett, huszadik századunk egyik legizgalmasabb szellemi és politikai újdonsága lett”.³¹

A mi feladatunk az (lehetne), hogy ezt a munkát – másokkal együtt, így például és mindenekelőtt a „Magyarország felfedezése” szerkesztőivel, íróival, s nem utolsósorban olyan kiadóval, mint a Gondolat = Bácskai Istvánnal is karöltve – a 21. század még előttünk lévő éveiben/évtizedeiben is folytassuk...

---

³¹ Csoóri Sándor: Haza a magasban?, *Magyar Nemzet* 2009. október 2. – <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2009/10/haza-a-magasban>.

Irodalom

- ANDRÁSFALVY Bertalan (1970), A fok és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban, *Nyelvtudományi Értekezések* a. 70, 224–228.
- ANDRÁSFALVY Bertalan (2000), Éltető és pusztító vizeink. A vízhaszná-
vel és árvízvédelem hagyományai Magyarországon, *Magyar Tudomány* a
2000, 6. sz., 709–719.
- BORSOS Miklós (1964), Víz és ég, *Jelenkor* 7. sz.
- Han, Byung-Chul (2024), *Infokrácia – A digitalizáció és a demokrácia válsága*,
Budapest, Typotex Kiadó.
- HOSSZÚ Csaba (2009), Adalékok a határhasználat és tájatalakulás törté-
netéhez a somogyi Nagy-Berek területén, in ANDRÁSFALVY Bertalan
és VARGYAS Gábor (szerk.), *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-
medencében*, PTE Néprajz – Kulturális Antropológiai Tanszék, Buda-
pest, L'Harmattan, 185–212.
- JORDÁN Ferenc (2023), *Az ember vége, a természet esélye. Helyünk a földi öko-
szisztémában*, Open Books.
- LÁNYI Gusztáv (2019), *Fenntartható? Fejlődés? Pszichológiai elemzés a Balaton-
ról*, Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- LÁNYI Gusztáv (2024), *Magyar sorsproblémák. Társadalomlélektani kor- és
kórképek*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- MÁRKUS Ferenc (2006), A megcsonkított Balaton, *Országépítő* nyári
számának melléklete.
- STRÁNSKÝ, Jan (2024), *The Rise and Fall of the Human Mind*, Prága.

A könyvek anyagi és szellemi világáról

CSEHI ZOLTÁN

1. Cervantes örök aktualitása

A könyvek sorsáról kívántam írni az Ünnepeletnek, de ehelyett a világirodalom bölcsének, Cervantesnek sorait hívom segítségül. Don Quijotét ért első csúfondáros kalandok után barátai, Pero Pérez licenciátus úr, a pap, Miklós mester, a borbély, valamint a főszereplő gazdasszonya úgy döntöttek, hogy Don Quijotét kigyógyítják betegségéből, aki a valóságtól teljes egészében eltávolodott, sok-sok lovagregény éjjel-nappali olvasásától ezeknek világába menekült, és ebben a képzeletbeli világban találta meg valós életét azokban a helyzetekben is, amikor útra kelt, és idegekkel találkozott. A barátok megpróbálják ebből a látens lovagregényvilágból visszahozni a földi létbe Don Quijotét. Cervantes bölcsessége és tapasztalata sokunknak nyújt segítséget a világ forgatagában. Don Quijote regényének jelenetében a háromfős bírói testület, a közeli barátok, úgymint a pap, a borbély, valamint a féltő-óvó gazdasszony döntöttek Don Quijote könyveinek sorsáról. A regény hatodik fejezetében három főből álló „bírói” testület értékeli Don Quijote könyvtárának könyveit, mi legyen a sorsuk annak a nemes célnak az érdekében, hogy barátukat, Don Quijotét kigyógyítsák betegségéből, és visszahozzák a lovagi világ univerzumából a mindennapok valóságába. Cervantes leírása

Don Quijote kedvenc könyveiről és könyvtáráról egyúttal hiteles forrása a 16. században divatos lovagregényeknek. A mesterien megkomponált helyzet realitása és komikuma abban rejlik, hogy az ad hoc bizottság, többnyire a pap javaslatára, a többiek hallgatólagos részvételével miként dönt, gyorsan és hatékonyan, hogy a problémát, beteg barátjuk szellemi orvoslását elérjék. Ebben a helyzetben, egy „nemes cél” érdekében mivel magyarázzák döntésüket, és miként döntenek Don Quijote könyveinek sorsáról, arról a leegyszerűsített kérdésről, hogy egy könyv megmenekül-e, vagy pedig azonnal máglyára kerül, amiként a gazdasszony már a processzus legelején javasolta. A könyvek sorsáról döntő ad hoc bíróság az elején még egyesével vizsgálta meg a műveket, hogy sorsukról körületekintően és bölcsen döntsön, nevezetesen az adott opus megmarad-e, vagy méltatlanul az udvarra és így a tűz martalékává lesz, de ez a döntésfolyamat lassúnak tűnt, majd felgyorsult és leegyszerűsödött. Cervantes felsorolja a kor leghíresebb műveit, megtudjuk, hogy Amadis de Gaula négy kötet volt a legelső lovagregény, melyet Spanyolországban adtak ki, majd következett az egyik könyv a másik után a könyvtárból, szép felsorolásban, és Pérez licenciátus úr rövid véleménye után, a bizottság hallgatólagos döntésével került a mű példánya a tűz enyészete vagy a megmaradás sorsára. Cervantes nem kíméli saját magát sem, korábbi művét is felveszi a listára, a *Galateát*, melynek a pap végül megkegyelmez, mivel ismeri a szerzőt, és jó véleménnyel van róla. A *Galatea* példánya így elkerülte a megsemmisülést. A szerző személye volt döntő, nem pedig a mű. A jelenet elején a gazdasszony azt javasolja a papnak, hogy hintse meg a szobát szenteltvízzel, nehogy a könyvekben hemzseggő varázslók valamelyike bosszúból megrontsa a könyvégetőket. A könyvtisztogatás után az ad hoc bíróság Don Quijote könyvtárszobáját

befalaztatja, orvoslást és gyógyulást remélve attól, hogy a könyvek fizikai megsemmisítése és az olvasás szellemét fertőző tértől fizikailag elzárják a beteget, feledtessék a könyvek és olvasásuk egykori helyét, azt a helyet, ahol Don Quijote éjt nappallá téve lovagregényeket olvasott, átadva szellemét-lelkét ennek a világnak, és amibe megbolondult a külvilág értékelése szerint. Amint Cervantes írja: „lovagunk annyira belegabalyodott az olvasásba, hogy reggeltől estvélig mindig csak olvasott, s így kevés alvás és sok olvasás úgy kiszárította agyvelejét, hogy végre elvesztette józan ítéletét. Olvasmányai árasztották el képzeletét; az elbűvölések, a párbajok, csatározások: kihívások, sebesülések, ömlengések, szerelmek, balsorsok, s több ily soha meg nem történt balgaság. Annyira fejébe vette, hogy a kitalált históriák elolvasott zagyvaléka igaz valóság, hogy számára hihetőbb történet nem is volt a világon.”¹ Cervantes művében felsorolt könyveket így őrizte meg az írásos emlékezet az örökkévalóságnak.

A több mint négyszáz éve megírt jelenet aktualitása napjainkban is – minden történeti távlatot mellőzve – tanulságos. A 17. század elején Spanyolországban nem volt egyszerű egy könyv kiadása, kellően befolyásos, magas rangú pártfogó szellemi támogatása mellett egyházi jóváhagyásra is szükség volt, továbbá a szerző iránti bizalomra, és nem utolsósorban már akkor is az anyagi megfontolások döntőek lehettek. A könyvkiadás akkori nehéz ódiумát még elképzelni is nehéz napjainkban. Majd jön Cervantes, és egy háromfős ad hoc bizottság-bíróság, a „nép” erős jelenlétével ezt az egész szelekciós rendszert pillanatok alatt meghozott döntéseivel felülbírálja. Ráadásul milyen indokolással, röviddel és velőssel, de sokszor anélkül, hogy a művet vagy akár szerzőjét ismernék.

---

¹CERVANTES 1955, 29.

2. *Ki is a Szerző? Dumas példája*

Már évtizedek óta ismert a közgazdaságtanban, és már régen elindult hódító útjára más szellemtudományokban a korlátozott racionalitás elmélete. Napjainkban elérte a jogot is. Az olasz Consiglio di Stato, Olaszország legfelsőbb közigazgatási bírósága az Európai Unió jogának értelmezését kérte a luxemburgi Európai Unió Bíróságától abban a kérdésben, hogy a korlátozott racionalitás elméletét is figyelembe kell-e, lehet-e venni annak vizsgálataánál, amikor egy fogyasztó döntésének racionalitását értékeli a bíróság. Ezen elmélet szerint az emberek gyakran olyan helyzetben cselekszenek, amelyben az információ mennyisége számukra le van szűkítve, így kognitív befolyásolásnak vannak kitéve ahhoz képest, hogy egy kellően figyelmes és körültekintő személy milyen döntést hozna. Ezért hoznak »észszerűtlen« döntéseket. Ez a megközelítés a fogyasztók fokozottabb védelmének szükségességét igényli (C-626/22- Compass Banca Spa, kihírdetve 2024. november 14.). A jog mérlegelése és a tényállás értékelése során a fogyasztó esetében is feltételezzük, hogy racionális gazdasági szereplőről van szó, homo oeconomicusról, viszont a világ mást mutat. Az olasz bíróság felveti azt a kérdést, hogy a korábbi, a fogyasztók magatartásánál vélelmezett gazdasági racionalitáson alapuló megközelítés helyett egy árnyaltabbat kellene alkalmazni. A „korlátozott racionalitás” elmélete segíthet az átlagfogyasztó döntési képességének megítélésénél, mivel a fogyasztó „a befogadott ingerek száma, a figyelem időbeli fenntartásának képessége és a befogadott információk emlékezetben való megőrzésének képessége által a kognitív kapacitásnak szabott korlátokba ütközik”.

Ezen a nyáron került kezembe Alexandre Dumas (1802–1870) négykötetes könyve, az *Egy orvos naplója*, amely kapcsán kicsit

utánaolvastam Dumas életének és munkásságának. Dumas kapcsán olvashattam arról is, hogy Magyarországon is híres regényeinek nagy részét, mint például a *Három testőr*, a *Monte Christo grófja*, a *Húsz év múlva*, a *Margit királyné*, valamint az *Egy orvos naplója*, nem kizárólag maga írta, hanem August Maquet közreműködésével születtek, legalábbis kettőjük közös műveiről van szó. Dumas és Maquet kapcsolata 1839-ben indult, majd Maquet által írt, előkészített regények Dumas neve alatt jelentek meg, az együttműködés 1852-ig tartott.² Hogy pontosan ki mit írt a megjelent művekben, nem tudnám e helyütt felvázolni, a lényeg, Dumas Maquet-nek megfizette az erre vonatkozó megállapodásuk szerinti díjat az általa írt részek után, de a művek szerzőjeként csak Dumas jelent meg. Maquet szerénysége, visszafogottsága, illetve az, hogy az ekkor már regényei és színdarabjai révén nagy népszerűségnek örvendő Dumas-nak dolgozhatott, és ezért még pénzt is kapott, vélhetően elegendő lehetett kettőjük kapcsolatának elindulásához, majd a sikeressé vált regények révén virágzó kibontakozásához. De mi lehetett az a „racionalitási” koordináta, amelynek keretében Maquet megelégedett azzal, hogy Dumas-nak dolgozik, és ezért ő „pusztán” díjat kap, szerzői dicsőség nélkül? Ő maga tudhatta ennek a döntésének a „racionalitását”, az utókor számára, ahol a sikeres szerzőket illik piedesztálra emelni, kevésbé egyszerű ennek megfejtése. Maquet tudta, hogy szerző, tisztában volt azzal, hogy mennyiben járult hozzá a műhöz, részt vett a könyvek életre keltésében, de elfogadta, hogy szerzőként nem jelenik meg a könyvek borítóin. Az egyik magyarázat egészen prózainak tűnik, Dumas tolla jobban jövedelmezett, kb. tízszer többet kapott művei kiadása után, mint ha Maquet neve

---

² Lásd ehhez SOMIN 2022; DARTOI 2023.

alatt jelentek volna meg. A másik érv szerint a fiatal és ismeretlen szerző egy irodalmi „óriással” került így szoros, napi kapcsolatba, amely vélhetően számára kivételes lehetőség, fontos és meghatározó lehetett. Hogy mi minden játszhatott még szerepet Maquet döntésénél és a közel tízéves együttműködést mi erősíthette meg, csak feltételezésekkel élhetünk, de mint sok hasonló csibészég, amely a szélesebb közönség megtévesztésével járt, ez a kapcsolat is lelepleződött, már 1845-ben. Dumas soha nem is tagadta Maquet közreműködését egyes műveit illetően, az együttműködést vizsgáló „Société des gens de lettre” bizottsága előtt elismerte azt. Majd Dumas anyagi nehézségei miatt Maquet irányában fennálló adósságai is feltornyosultak, a Dumas tulajdonát képező Théâtre-Historique csődjével végül ezeknek az adósságoknak a megfizetése véglegesen reménytelenné válhatott Maquet számára, mivel a színházi bevételek jelentették az egyetlen biztosítékot arra, hogy Dumas megfizeti adósságát. Végül 1858-ban Maquet bírósághoz fordult, elsődlegesen a pénzübeli követeléseinek megfizetését kérte, másodlagosan, ha Dumas nem fizet, „visszakövetelte” szerzői jogát, mivel azokat azzal a feltétellel ruházta át Dumas-ra, hogy megfizeti a megállapodásuk szerinti szerződéses díjat. Ennek az is a következménye kellett volna legyen, hogy Dumas mellett Maquet nevét is feltüntetik a „közös” műveken. Nem lehetett könnyű Dumas kiadóinak sem, újságok és könyvkiadók tulajdonosainak, miként álljanak ehhez a közös munkához, sőt arra is van adat, hogy amikor Dumas késett egy írás leadásával, és azt állította, elkészült vele, de elveszett, akkor a szerkesztőség is tudta már, hogy Maquet-t kell felkeresni, aki aznap megírta a hiányosságot. Mélységesen bonyolult a híres-anyagias és hírességre még csak törekvő emberek lelke, ráadásul ha ezek közös érdekek mentén találkoznak, és együtt dolgoznak. A jogban régi-régi kérdés, ki a

szerző, kit kell szerzőnek tekinteni, és ez a könyvkiadásban napi gyakorlati kérdés, ki az alkotó, kinek a megformált szelleme jelenik meg a műben. A kinyomtatott mű valós fizikai megjelenése és realitása, feltüntetve a Szerzőt, valamint a műben megjelenített szellemi gondolat forrása, ihletője és megfogalmazója vajon hány esetben nem esik egybe? Ötlet, javaslat, terv, koncepció, a „nagy vázlat”, a „lényeg” – ha szabad ezt írni – ihletője és megfogalmazója mellett a kézművesi munka, vagy a részletek kidolgozásának fáradságai, a fogalmazás művészi-mesteri tökélye és nem csekély intellektuális hozadéka mérhető-e, milyen mértékben és miként.

3. *A test, a szellem és a lélek*

Ezekkel a gondolatokkal vezetjük a tisztelt Olvasót Dumas (és Maquet?) szépséggel felvértezett eszmefuttatásához a testről és lélekről, hiszen mi másról lehetne beszélni az Ünnepelet születésnapján. Hogy melyikőjük is volt a következő sorok szerzője, ebben a sajátos viszonyban még részleteiben sem ismert, de az nem változtat azok értékén.

Alexandre Dumas *Egy orvos feljegyzései (Joseph Balsamo)* hatalmas regényének³ egyik epizódjában a főszereplő és Marat vitáznak az emberi testről és lélekről, az emberi szellem önállóságáról. Marat képviseli a materialista, józan, a 18. századi észszerűségen, a dolgok, történések anyagi okozatosságára épülő világot, míg Joseph Balsamo, aki egy új, igazabb, egyenlőbb társadalomért küzd,

---

³ Alexandre DUMAS: *Egy orvos feljegyzései (Joseph Balsamo)*, fordította Antal László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1979.

és életét ennek áldozza, a spirituálisabb, a szellem és lélek halhatatlanságát és örökkévalóságát valló nézetet.

A regényben a Marat munkahelyének számító kórház műtőjében meglátogatnak egy operációt, ahol a sebészek a beteg alsó láb-szárának levágását készítik elő annak üszkösödése miatt, és eközben vitáznak testről és lélekről. A műtét előtt – nem hivatalos szereplőként – Balsamo hipnotizálja a beteget. Az így transzállapotba került beteg magatartása érthetetlen Marat számára, mert a beteg semmiféle fájdalmat nem érez a lábának lefűrészelése közben – legalábbis a regény szerint –, amely megmagyarázhatatlan jelenségnek tűnik Marat számára. És ezt követően, a kórházat elhagyva kezdődik köztük az a diszkurzus, melynek csak egy részét idézzük fel itt. Marat nem érti, miért engedelmeskedik a hipnózis alá került személy a másiknak, és ez az emberi szabad akarat létezése egyértelmű cáfolatának tűnik számára, amely Marat világ-felfogásának központi eleme.

Marat csodálkozását ekként fejezi ki:

„– Látni láttam, de nem tudtam, mit látok; különleges tüenemény ez, egyike azoknak a furcsa jelenségeknek, amelyeket a régi zsidók csodának neveztek.”⁴

Ekkor hangzanak el Balsamo szájából a következő gondolatok:

„– Nem, uram – ellenkezett Balsamo –; a lélek különválása ez, kettős elszakadás: az anyagtól és a szellemtől; az anyagtól, e tehetetlen valamitől, ami porból lett és porrá lesz; a szellemtől, ez isteni szikrától, amely egy pillanatra be van zárva a testnek nevezett pislogó lámpásába, de mivel az égből származik, a test pusztulása után visszatér az égbe.”⁵

---

⁴ I. m. 3. kötet 306. o.

⁵ Uo.

Majd jön az a gondolat, amely átvezet bennünket az Ünnepelethez. Balsamo test-szellem-lélek felfogását azzal magyarázza, hogy ő hisz a haladásban, amit a 18. századi értelemben kell felfognunk. Balsamo hiszi, hogy „Isten mindent csak a jólét és az erkölcs céljával teremtett. Csakhogy a földi élet nincsen szabályokba foglalva, nem is lehet szabályokba foglalni, s ennél fogva lassú a haladás. Planétánk, mint az Írás mondja, már hatvan századot számlált, mire elérkezett a könyvnyomtatás, hogy óriási világítótorony gyanánt visszasugározzon a múltra, és belevilágítson a jövőbe; a könyvnyomtatással vége a sötétségnek, vége a feledésnek; a könyvnyomtatás a világ emlékezete.”⁶ A test az anyag, a szellem és a lélek hármasa ez Dumas-nál.

4. A könyvek szellemi univerzuma

Istvánra sem mondhatunk kevesebbet, mint aki a magyar szellem lelkét a rendszerváltozás utáni időszak szellemi zűrzavarában olyan magas szintre emelte kiadójával, kiadványaival, könyveivel, ami csak a varázslatos hipnózishoz hasonlítható. A könyvkiadással, mecénatúrával, kiadói és szerkesztői munkásságával a rendszerváltozás utáni idők posztmodern magyar Gutenbergévé vált, aki megtalálta, feltalálta és megvalósította, kikkel, hogyan, miként és milyen tartalommal lehet a magyar bölcséleti szellemet a magasságokba emelni anélkül, hogy mindezt pusztán az anyagi vonatkozásokra redukálná, de annak realitását mindig észben tartva, befolyásos támogatóktól kellő távolsággal. Olyan varázslat, „csoda”, amely könyvek sorain, az irodalom, a klasszika-filo-

---

⁶Uo., 308. o.

lógia, a zene, az irodalom, a történettudomány, a politológia és a szellemtudományok szinte teljes palettáját átfogja, melybe István befogadta a jogot is. Csak egy példa a sok-sok közül, olyan folyóirat, mint az *Ókor*, melynek mindegyik száma a belső tartalom és külső megjelenés igényességével a nem szakember számára is szellemi kuriózumot jelent.

A könyvekkel a szellem, és néha a lélek is, elválik testünk-től, olyan magasságba visz, amely újabb értelmét adja a létnek, elgondolkodhatunk létünk-ről és a világ esendőségéről, az ember-ről és olyan varázslókról, mint István, akik tárgyiasítják a nemes gondolatokat, és könyvek útján segítenek bennünket a csoda átélésében. Ne feledjük, már réges-régen eltávolodtunk a dumas-i 19. században megrajzolt jó szellemű hipnózistól, Thomas Mann hipnotizőre, Cippola, egy újabb bugyrát nyitotta meg az irodalomban az emberi természet sötét oldalának, de a könyvek világának idealizmusán nem változtatott.

A Szerző megszólal művében, amely sokszor lelkének egy-egy rezgését, őszinte megnyilvánulását jelenti, nem feltétlenül narcisztikus megnyilatkozást, és nem feltétlenül szakmai előremenetelt, vagy irodalmi, szakmai hírnevet, nem kitérve a „gonosz” szellemet megkísértő és életre keltő műveket, melyekről nem lenne ildomos az Ünnepelel kapcsán e helyütt írunk. Ha a műben a lélek egy hangja megszólal a térben az ismert és nem ismert hallgatóság számára, a gondolat, a mondanivaló szárnyra kell, téren és időn kívülre kerül a könyv nemes lapjain, a szavak gondolatot megfogalmazó és megőrző jelein. A gondolat mint hullám kikerül a térbe, és az olvasók receptorain át közössé válik, új gondolatokat, érzéseket indukál, mindezt már függetlenül a szerzőtől, ellenőrizetlenül. A kiadó felelőssége itt érhető tetten, kit enged megszólalni hullánhosszán, és a kiadó tudja, hogy

kik olvassák a könyveit, kit fogad be ebbe a közösségbe. A Szerző mond valamit a végtelen szellemi térbe, a kulturális közegbe, a könyvek-gondolatok kulturális terébe, ez egy kicsit más, mint az imák, a fohászok, a sérelmek, a szidalmak és a káromlások és dicséretetek transzcendens szférája, ez sokkal inkább az emberi szellem azon terrénuma, amely keresi a társát, keresi a visszhangot, és keresi a kritikáját. Ebben a térben konkrét címzettek nélkül is keringenek a gondolatok, keresik az azonosan vagy hasonlóan gondolkodókat, akik megértik az üzenetet, és akiknél az megerősítést nyer, vagy további hatást vált ki. Nem veszélytelen és sokszor tragikus áldozatokat is szedhet, amint Goethe *Werthere* is mutatja, amely névtelenül jelent meg, és Európa-szerte tragikus Werther-lázt indukált. De ebbe a szellemi szférába bejutni is csak a kiváltságosok jutalma.

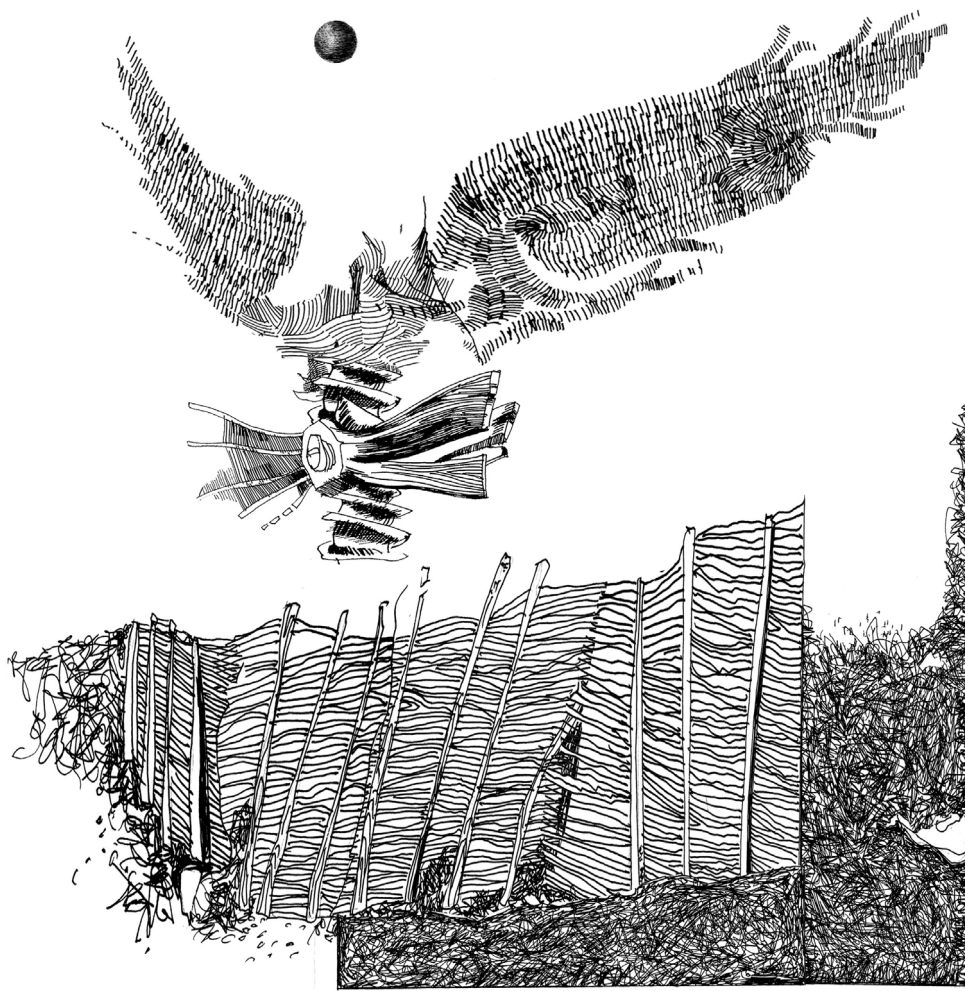
Ünnepeltünk kiadójával, fantasztikus munkatársaival, kiadványaival ebben a szférában egy önálló univerzumot épített fel a szellemi társalgás és eszmecsere magas és igényes válogatásával. Amint Don Quijote példája is mutatja, akit egyszer magával ragad a könyvek hatalma és varázsa, az nem tud ettől szabadul soha már életében.

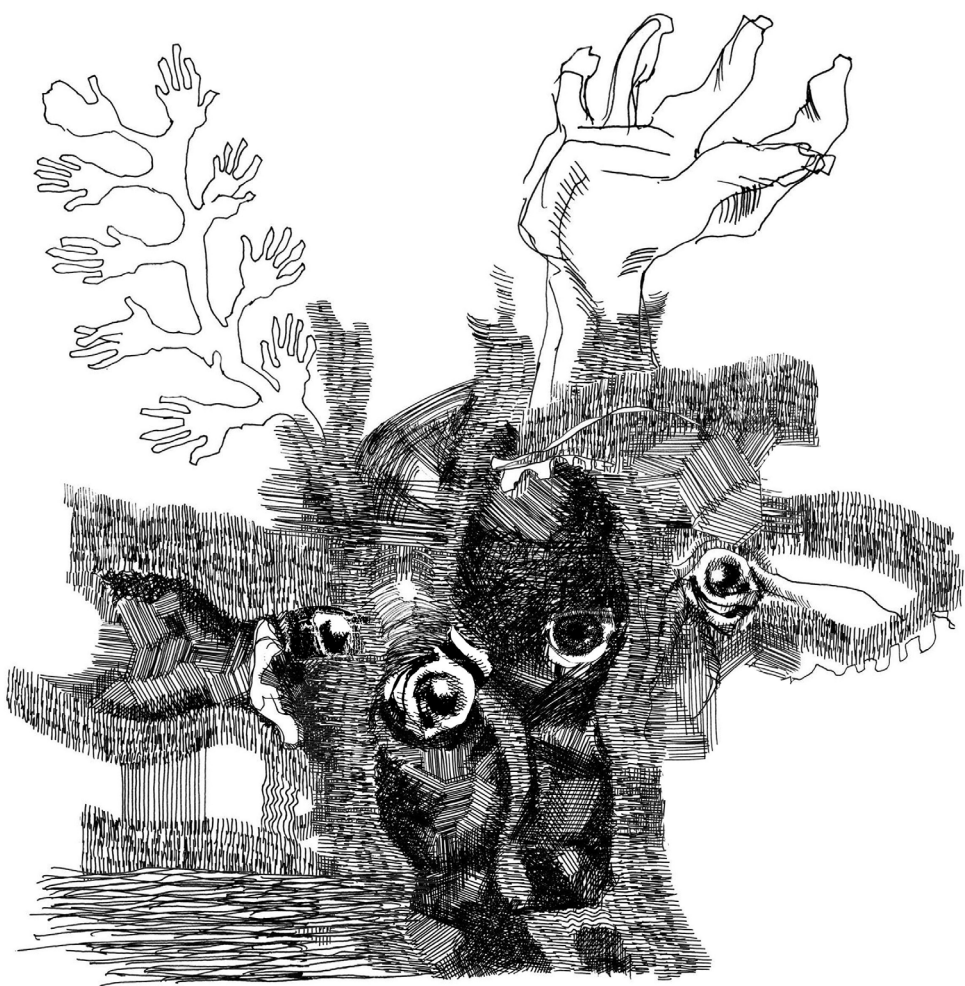
Visszatérve Dumas-ra, emlékiratában említi, hogy a történész az elmúlt korok szellemeit idézi, amikor megpróbálja felvázolni a múlt alakjait, ezzel szemben az író hús-vér alakot teremt az örökkévalóságnak. Gondolatunkat befejezve, a könyvek által teremtettség világ így válik az örökkévalóság terévé, ahol a lélek és szellem, együtt vagy külön-külön, megnyugvást találhat, és nem csak Don Quijote alakjában, a napi valóság abszurdításai és emberi gyarlóságai ellen gyógyírt kínálva.

Isten éltesen kedves-drága István,
köszönünk, hogy befogadtál csodás univerzumodba,
köszönünk mindent, és várjuk még az elkövetkező évtizedeket,
hogy ebben a varázslatban részesítsd mindazokat,
akiknek munkáit-gondolatait érdemesnek tartod megjelentetni,
köszönjük, hogy kiadványaid univerzumában
részesevé válhattunk varázslatodnak.

Irodalom

- CERVANTES, Miguel de (1955), *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, ford. Győry Vilmos, átdolgozta Szász Béla, Budapest, Új Magyar Könyvkiadó.
- DUMAS, Alexandre (1979), *Egy orvos feljegyzései (Joseph Balsamo)*, ford. Antal László, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- SOMIN, Gustave (2022), *Histoire d'une collaboration, Alexandre Dumas et August Maquet*, Paris, Culturea.
- DARTOI, Yves (2023), Une écriture romanesque a quatre mains, in Alexandre Dumas. De la plume a l'épée, *Le Monde Hors Série* július–augusztus, 79–81.

Szerzők és szerkesztők

BOROSS OTTILIA • egyetemi docens, PPKE Személyiségpszichológia Tanszék. E-mail: *pleh.ottilia@gmail.com*

CZABAJI HORVÁTH ATTILA • ny. egyetemi tanár, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet. E-mail: *horvathba@merus.hu*

CSEHI ZOLTÁN • egyetemi tanár, PPKE JÁK; az Európai Unió Bíróságának bírója. E-mail: *csehi.zoltan@jak.ppke.hu*

DÁNYI LÁSZLÓ • történész, újságíró. E-mail: *ldanyi@t-email.hu*

FÁBIÁN ISTVÁN • grafikus, költő, szabadúszó.
E-mail: *kopfbt@t-online.hu*

FERENCZ GYÓZÓ • költő, műfordító, irodalomtörténész; professzor emeritus, ELTE BTK, Angol-Amerikai Intézet.
E-mail: *gyozo.ferencz@gmail.com*

FILEP TAMÁS GUSZTÁV • történész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet.
E-mail: *filep.tamasegusztav@tk.elte.hu*

GÁL MIHÁLY • szerkesztő, Gondolat Kiadó.
E-mail: *info@gondolatkiado.hu*

HORVÁTH GÉZA • egyetemi tanár, rektori főtanácsos, intézetvezető.
KRE BTK, Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézete.
E-mail: *horvathgeza@kre.hu*

JUHÁSZ JÓZSEF • az MTA doktora, professzor emeritus, ELTE BTK Történettudományi Intézet, Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszék. E-mail: *juhasz.jozsef@btk.elte.hu*

KERTÉSZ ANDRÁS • az MTA rendes tagja, professzor emeritus,

DE BTK Germanisztikai Intézet. E-mail: *andras.kertesz@unideb.hu*

KUKORELLI ISTVÁN • az MTA doktora, professzor emeritus, ELTE

ÁJK Alkotmányjogi Tanszék. E-mail: *kukorelli.istvan@ajk.elte.hu*

LÁNYI GUSZTÁV • pszichológus/szociológus, ny. egyetemi docens,

ELTE TáTK, Szociálpszichológiai Tanszék.

E-mail: *lanyigusztav19@gmail.com*

LIPÓT ÉVA • kiadványszerkesztő, designer, Gondolat Kiadó.

E-mail: *lipot.eva@gmail.com*

MAGYAR ADÉL • gyógypedagógus, Odú Pedagógiai Szakszolgálati In-

tézmény. E-mail: *info@odukozpont.hu*

MÉSZÁROS JÓZSEF • egyetemi tanár, KRE GESZK, kuratóriumi el-

nök, Barankovics Alapítvány. E-mail: *jozsefmesz@gmail.com*

MEZEY BARNA • az MTA doktora, egyetemi tanár, Széchenyi István

Egyetem DFK Jogtörténeti Tanszék; professzor emeritus, ELTE

ÁJK Magyar Állam-és Jogtörténeti Tanszék.

E-mail: *mezeyb@ajk.elte.hu*.

PLÉH CSABA • az MTA és az AE tagja. E-mail: *pleh.csaba@gmail.com*

PUKÁNSZKY BÉLA • professzor emeritus, Eszterházy Károly Kato-

likus Egyetem, Pedagógiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola.

E-mail: *bela@pukanszky.hu*

SZANISZLÓ ORSOLYA • szerkesztő, Gondolat Kiadó.

E-mail: *info@gondolatkiado.hu*

SZEBEDY BORÓKA • munkatárs, Gondolat Kiadó.

E-mail: *szebedy.boroka@gondolatkiado.hu*

SZÉCSÉNYI MIHÁLY • levéltáros, történész, Budapest Főváros Levél-

tára, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Egyetemi Levéltár.

E-mail: *szecsényim@gmail.com*

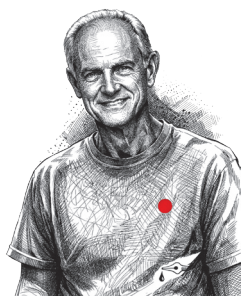
TUSOR PÉTER • az MTA doktora, egyetemi tanár, PPKE BTK; kuta-

tócsoport-vezető, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római

Történeti Kutatócsoport. E-mail: *tusor@btk.ppke.hu*

„Bácskai István –, ő az, aki nem hagyja semmibe hullni, szétfoszlanı az üzeneteket. Már jó két évtizede a Gondolat Kiadó vezetőjeként a természet- és társadalomtudományok, a mővészetek mellett a szépirodalmi mőveket is felkarolja, a történelem, a filozófia, az emberi gondolkodás minden területét feltérképezi elhallgatások, kényszerű ferdtések nélkül, a gondolat, a független gondolkodás tiszteletének igényével.”

ISBN 978 963 556 713 3

9 789635 567133